MAAL OG MINNE

NORSKE STUDIER

UTGIT AV BYMAALS-LAGET

VED

MAGNUS OLSEN

1914

KRISTIANIA. BYMAALS-LAGETS FORLAG

DET MALLINGSKE BOGTRYKKERI — 1914

INDHOLD

Nekrologer.

Smaastykker.

Anmeldelser.

MOLTKE MOE.

Et mindeord av Bymaalslagets formand.

Den 15de december 1913 avgik ved døden den mand som fremfor nogen kunde betegnes som Knud Knudsens arvtager. Ikke saaledes, at nogenslags elevforhold lar sig paavise. Heller ikke saaledes, at der bestod noget indre slegtskap mellem disse mænd. Naar Moltke Moe fra første stund følte sig drevet og ansaaes for selvskreven til at medvirke til gjennemførelsen av Knudsens hensigt med hans store legat og derved kom til at bli en av stifterne av Bymaalslaget, var grunden den, at den bærende kraft i de to mænds arbeide var den samme: de hadde samme syn for norskhetens krav og ret mot et i mange stykker unationalt skriftsprog, og de følte begge i sig kaldet som folkelærere. Men Moe var en efterfølger som utfyldte sin forgjænger. Naar Knudsens agitation vakte mere motsigelse end tilslutning, laa grunden dertil ikke bare i den massive følgerigtighet hvormed han fjernet alt fremmed, men likesaameget i hans

manglende evne til at tænde begeistringens gnist ved at skape en tiltalende nynorsk sprogform. Her hadde Moe store fortrin. Han hadde suget næring av vor folkedigtning, som han kjendte og elsket fra barnsben av, og han eiet den fine sprogsans og den poetiske opfatning. Alt paa skolen var han en mester i stilen, — Asbjørnsens og Jørgen Moes nynorske stil. Dertil kom som nyt moment en utvidelse av synskredsen, som tidsutviklingen selv førte med sig. Knudsen, hvis første reformatoriske skrifter utkom før Aasen skapte sin normalform, kom aldrig til at indse landsmaalsbevægelsens iboende kraft. Moe derimot regnet altid med den, og i første række med den.

Som utgiver av Asbjørnsen og Moes eventyr ansaa Moltke Moe det for sin opgave at holde deres sprogform i overensstemmelse med den voksende norskhetsfølelse. I Asbjørnsens aand og efter hans uttrykkelige ønske avklædte han Huldreeventyrene den romantiske smaks blomstrende snirklethet og lot dialektformen gjennemføre i fortællingerne. Gjennem dette sit arbeide med eventyrene blev Moe naturlig ført ind paa selve sprogspørsmaalet, slik det arter sig i vort land. Og her tok han med sikker følelse like fra første færd av det standpunkt som han altid beholdt, og som han mere end nogen anden kjæmpet frem til anerkjendelse. I det arbeide som han i forening med Aars og Hofgaard utgav i 1898 («Om en del retskrivnings- og sprogspørsmaal») er hovedpunkterne i retskrivningens hjemliggjørelse opstillet med en slik sikkerhet, at reformen av 1907 led for led kunde følge deres forslag, og hvor dette paa et enkelt punkt — konsonantfordoblingen — ikke skede, vil visselig den næste reform ta dette skridt med. For denne reform kjæmpet Moe utrættelig i tale og skrift. Særlig fremragende som stridsskrift er hans «Retskrivning og folkedannelse» (1900), tilegnet Bjørnson «med takk for det første tak». Mens han i dette arbeide særlig behandlet den teoretiske side av spørsmaalet, gik han i dets fortsættelse nærmere ind paa den taktiske. Denne bærer titlen «Norsk og dansk sprogdragt. Retskrivningsreformens vei og tempo», og blev holdt som foredrag ved Bymaalslagets aarsmøte 1906. Motstandernes stadige henvisning til kulturens krav bragte Moe til i en artikel i «Samtiden» («Nationalitet og kultur») at gjøre rede for sin opfatning av forholdet mellem den riksmaalsbevægelse, som han var en av bærerne av, og landsmaalsbevægelsen. Han søker her at vise baade det grundberettigede og det falske i maalsaken og opstiller

et almindelig program for fremskridtslinjen med de lange maal for øie. Samtidig med at han prøver at skifte sol og vind like ved at paavise den dype forskjel mellem kulturkravene hos intelligensen og hos mængden, retter han en indtrængende appel til samfølelsen, som alene kan føre frem til det fjerne maal: ett norsk sprog i skrift som i tale, høvelig for alle nordmænd.

Likesom ingen har bidradd mer til at klargjøre sprogstridens natur og væsen, saaledes var heller ingen ifølge hele sit temperament mere skikket til at mildne dens form end netop Moltke Moe. Hans natur var uten sterke lidenskaper, men av en jevn og velgjørende varme. Likeoverfor motstridende meninger forholdt han sig rolig avveiende og søkte altid at se det berettigede i de motsatte standpunkter og finde deres høiere enhet. Denne kultiverte retskaffenhet var forenet med en karakterens fornemhet som virket opløftende i en strid hvor saa mange onde lidenskaper er sluppet løs. Hans lyse skikkelse er forsvundet fra kamppladsen, — maatte hans forstaaelsesfulde aand fremdeles hvile over kampen!

Vi har i disse ord til minde og tak bare omtalt en side av Moes virke. Den er dog karakteristisk for det hele. Med Moltke Moe er en mand gaat væk, som fremfor alle nulevende nordmænd dannet et formidlende led mellem de talrige og sterke motsætningsforhold i vor kultur. Alle kjæmpende retninger møttes i ham, — ikke som i et indifferent nulpunkt, men som i en høiere generalnævner. I forstaaelsens sympati laa en stor del av hemmeligheten ved hans mæglerstilling, — i meget resultatet av en merkelig blanding av god gammel bondedannelse med et kosmopolitisk og ganske unorsk grunddrag i karakter og væsen. Hans største charme var hans personlighet. Naar hans konto skal opgjøres, vil trods alt hans skrifter maatte komme i anden række. Moe avgir et fuldgodt bevis for at ogsaa videnskapsmanden kan virke mere gjennem det han er end gjennem det han gjør.

Paa første side er gjengit et fotografi av Moltke Moe i hans arbeidsværelse, tat sommeren 1911 av docent Liestøl.

EN VIDENSKABELIG FULDSTÆNDIG ORDBOK TIL DET NYNORSKE BOKRIKE.

Av overlærer I. A. **Refsdal**, sekretær i arbeidsutvalget.

Den 29de oktober 1913 blev følgende ansøkning sendt til Kirkedepartementet:

Til

Kirke- og undervisningsdepartementet.

Undertegnede komite, som er opnævnt av det Norske Samlaget (Landsmaalslaget og Bymaalslaget i forening) tillater sig hermed at søke økonomisk støtte av staten for et stort videnskabelig tiltak, som efter vor mening har det største nationale værd, og staar i en særstilling over alle dagens mindre krav paa dette omraade, — en fuldstændig ordbok til hele det nynorske bokrike.

Norsk maalgranskning har ærefulde traditioner at følge. Sophus Bugges og Ivar Aasens geniale undersøkelser i vort gamle sprog og vort nye folkemaal har vundet hæder og vyrnad for vor videnskap ute i verden, og har været mægtige drivkræfter i arbeidet for at gjenreise vor nationale selvbevissthet og selvstændighet. Yngre forskere har bygget videre paa det grundlag som de ældre hadde lagt; paa alle omraader av norsk sprogvidenskap blir der arbeidet ihærdig for at finde og fastslaa alt som særmerker vort folk nationalt i gammel og ny tid. Det som vi savner — det som baade skal samle frugterne av de tidligere aars granskning, og som skal bli utgangspunktet for ny videnskabelig fremgang, — det er den systematiske tilrettelægning av alt det sprogstof som vor nyere litteratur er bygget op av. J. Fritzner gav os i livs-

langt arbeide den store ordbok over det gammelnorske sprog, som er det uundværlige hjælpemiddel for enhver som studerer vor gamle litteratur, enten han er historiker eller sprogmand. Vi trænger nu en tilsvarende ordbok for den nyere litteratur, den paa norskdansk og den paa nynorsk, — bare at denne ordbok nødvendigvis maa bli langt utførligere, fordi den skal omfatte en mange ganger saa rik bokverden.

Ordbøker av dette slaget er paa en gang mindesmerker over et folks aandelige gjerning og veivisere paa den nationale fremgangsvei. Derfor har ogsaa de fleste europæiske kulturfolk slike ordbøker, enten færdige eller i arbeid. Dette er tilfælde med alle vore nærmere eller fjernere germanske stammefrænder, danskerne, tyskerne, hollænderne og englænderne. Især vil vi nævne at der i Sverige er sat igang et slikt ordboksarbeid i stor stil, og at dette arbeid har vakt den største opmerksomhet i hele Europa. I den store kulturelle kappestrid vil en tilsvarende norsk ordbok la Norge træ frem som et selvstændig kulturland, bære bud fra hvad nordmænd har utrettet i digtning og tænkning gjennem de sidste aarhundreder, og saaledes gjenvinde for os i litteraturen den historie som vi holder paa at gjenerobre paa de andre kulturomraader.

Norge har i den nyere tid frembragt en baade betydelig og eiendommelig litteratur, som det er vor pligt likesaavel mot os selv som overfor utenverdenen at utforske i alle retninger, og en ordbok til hele denne litteratur vil paa det sproglige omraade kunne gi greie paa hvad som gjør den til norsk. Det blir en nødvendig opgave for en slik ordbok at eftervise de særnorske elementer hos fælles-litteraturens forfattere fra Petter Dass til Holberg og Wessel; den vil lægge frem i dagen det norske sprogstof som fra Wergelands og folke-eventyrenes dager har seget ind i den norskdanske litteratur; den vil fortælle om vor sprogutvikling fra Ibsen og Bjørnson frem til de unge slegtled; den vil følge de spirende begyndelser til en norsk digtning paa folkemaalet helt ifra det 17de aarhundred, og den vil vise dette folkemaal som utviklet litteratursprog hos mænd som Vinje og Garborg. Her er store sproglige motsætninger, her er blanding av fremmede og hjemlige emner; men i det alt er der en dyp aandelig sammenhæng, og det kan ikke andet end bli til berikelse for vort nationale liv at faa denne utviklingslinje klart belyst i

en stor videnskabelig ordbok. Det er i sandhet en national opgave som her kræver at bli tat op.

Ordboken har til formaal at opta hvert eneste ord som er blit brukt i hele den norske litteratur i de sidste fire hundred aar. Den ældste forekomst av hvert ord blir nøiagtig angit, og ordet blir fulgt frem gjennem litteraturen i alle dets skiftende betydninger og former, og i fornøden utstrækning oplyst ved eksempler fra forfatternes bruk. Selvfølgelig vil man være nødt til, jo nærmere man kommer nutiden og dens overvældende bokavl, at indskrænke litteratur-utvalget til de mest typiske arter av forfatterskap; men for hele tidsrummet er det meningen at ta med alle vigtige litteratur-omraader, saa at ordboken kan belyse utviklingen saavel i den digteriske og folkelige som i den mere specielle, f. eks. den religiøse, politiske og fagvidenskabelige sprogbruk. Den omfangsrikeste del av boken blir saaledes en rik skat citater fra de vigtigere forfattere paa alle litteraturomraader og i alle maalformer i de vekslende tider. Tilsammen gir disse citater en uttømmende og karakteristisk samling prøver paa alle de skriftsprogsformer man har brukt her i landet i nynorsk tid, ogsaa fra dialektliteraturen.

Erfaring har vist, at det for retssakers avgjørelse i mange tilfælde vil være av den allerstørste vigtighet at faa den fulde og sikre oplysning om ordenes nøiagtige betydning og bruk i ældre og nyere tid, hvor man nu er henvist til at raadspørge enkelte videnskapsmænds mer eller mindre tilfældige og stykkevise viden. Og vi tviler heller ikke paa, at fremtidens maalvekst vil hente styrke og støtte av de resultater dette ordboks-arbeid vil bringe.

Det er av mange grunder ønskelig netop nu at ta fat paa et arbeid av denne art. Det er ikke bare den naturlige trang til at se tilbake, som melder sig nu ved hundredaaret efter vor selvstændighets gjenfødelse. Et hovedhensyn er at vi staar ved avslutningen av en stor litteratur-epoke — fuldendelsen av en enestaaende række betydelige forfatteres livsgjerning. Og samtidig staar vi aapenbart like fremfor en ny tidsalder i vor sprogutvikling. Netop nu er tiden til at fastslaa det standpunkt fortidens stræv og strid har ført os frem til, og dermed utgangspunktet for nyt arbeid.

Saa stort et verk som det her er spørsmaal om, lar sig ikke utføre av en enkelt mand; det kræver uvægerlig samarbeid av en

hel række videnskapsmænd. Og vi har for øieblikket blandt os baade ældre sproggranskere, som er vel skolet for arbeidet og kan overta ledelsen, og yngre mænd som kan bli duelige medarbeidere. De videnskabelige arbeidskræfter vil visselig maatte finde sig i, i adskillig utstrækning at yde sit bidrag til verket for liten eller ingen pengeløn; interessen og pligtfølelsen overfor det store tiltak vil drive dem til at ofre personlige planer og hensyn. Men endda vil utgifterne til verket bli ganske betydelige, og det kræver derfor ogsaa samvirke av de enkeltes arbeid og det offentliges pengemidler.

Skulde man tænke paa at faa verket utgit utelukkende som privat forlæggerspekulation, maatte man slaa meget av paa alle de krav som netop skaffer ordboken den enestaaende betydning i den nationale kulturutvikling. Man fik ikke ta med stort mere end det som et større publikum har praktisk bruk for i hverdagslivets forskjellige gjøremaal. Men dermed blir ogsaa verkets videnskabelige betydning forholdsvis ringe. Selv i de store landene med et mange ganger saa stort kjøpepublikum som vort, ser vi ogsaa at slike ordbøker enten helt eller ialfald for en stor del kostes av offentlige midler. Det er tilfælde med alle de germanske ordbøkerne som er omtalt ovenfor. Vi skal bare nævne at den hollandske har faat offentlig bidrag, ikke bare fra Holland, men endogsaa fra boerstaten. Den svenske ordboken kostes helt av offentlige midler, og den har i de sidste 17 aar arbeidet med et budget paa gjennemsnitlig omkring kr. 40 000,00 aarlig.

Efter hvad vi her har nævnt, er det vistnok indlysende at utgifterne til en slik ordbok ogsaa hos os for en væsentlig del maa bæres av det offentlige. Paa andre vilkaar er det efter vor mening baade uforsvarlig og umulig at sætte et slikt arbeid i gang.

Det er ugjørlig at sætte op et nøiagtig budget for arbeidet paa forhaand, saa meget mer som vi ikke har hat midler til at sætte i gang noget prøvearbeid, som kunde ha skaffet et nogenlunde brukelig grundlag for beregningen. Ved sammenligning med samme slags arbeid i utlandet kan man dog efter et skjøn gjøre et overslag.

Vi tænker os arbeidet utført efter følgende fremgangsmaate:

Der blir nedsat en redaktionskomite, som selvstændig forestaar hele arbeidet og fastsætter arbeidsplanen i alle enkeltheter. I spidsen for redaktionskomiteen staar en hovedredaktør.

Det litteratur-utvalg som skal danne grundlaget for verket, fordeler man mellem en fast stab av videnskabelig kvalificerte personer, som læser igjennem hvad de har faat opgit, og merker ut citaterne, som senere skal skrives av paa sedler. Selve avskrivningsarbeidet kan billigere arbeidshjælp utføre. Sedlerne ordner man til bruk for videnskabelig kyndige medarbeidere, som sætter op utkast til artiklerne. Derefter reviderer redaktionskomiteen deres arbeide, og gjør det hele færdig til trykning.

Medarbeiderne kommer ikke til at bruke hele sin arbeidstid paa ordboksarbeidet, saa det blir ikke tale om at lønne en hel stab med fuld aarsløn. De aarlige utgifter vil da for en del avhænge av hvor hurtig man vil søke arbeidet utført, og statsmyndigheterne har det i sin magt at bestemme arbeidstempoet gjennem størrelsen av bevilgningene. Skal man imidlertid kunne sikre den nodvendige enhet i utarbeidelsen, bør arbeidet nødig strække sig over et længere tidsrum end 15 à 20 aar. Det er vor forutsætning at man gjør hvad man kan for at indskrænke tiden til 15 aar, og vi har derfor regnet med dette tidsrum i vore overslag.

Fremdeles har vi, efter de sammenligninger vi har kunnet gjøre, beregnet at det færdige verk efter vor plan kommer til at bli paa omkring 500 16 siders ark.

Under disse forutsætninger har vi beregnet at der, foruten til trykning og utgivelse, trænges et aarlig budget paa omtrent kr. 12 000,00. Vi tænker os pengene brukt omtrent saaledes:

Til hovedredaktøren	kr.	3 000,00
Til litteraturgjennemgaaelse ved videnskabelige medarbeidere (10 mand i 10 maaneder for kr. 60,00 maneden)	»	6 000,00
Til citatavskrivning	»	2 000,00
Til revision og bearbeidelse av materialet . . .	»	1 000,00
Tils.	kr.	12 000,00

Fra herr forlagsbokhandler William Nygaard (H. Aschehoug & Co.), som vi har forelagt vore planer og beregninger, har vi mottat følgende tilbud:

(Her følger H. Aschehoug & Co.s tilbud, som i det væsentlige gaar ut paa følgende:

Forlaget overtar alle utgifter til trykning og utgivelse, og betaler desuten et honorar paa mindst kr. 30 000,00.

Sker redaktionen paa landsmaal, forfalder honoraret til utbetaling først naar 750 subskribenter er indtegnet.)

Det forbehold forlæggeren tar med hensyn til maalformen i verket, gjælder, som man vil se, den maalform «redaktionen skal ske paa». Maalformen i den største del av ordbokens indhold gir sig av sig selv. Opslagsordene maa selvfølgelig staa i den form som de har i litteraturen, paa det almindelige bokmaal eller paa landsmaal eller paa dialekt. Det samme gjælder citatene, som selvfølgelig maa staa nøiagtig saaledes som vedkommende forfatter har skrevet dem. Tilbake staar saa den egentlige redaktionsartikel, d. v. s. oplysningerne om ordenes betydning, oprindelse og bruk. Det er bare for denne dels vedkommende man maa ta særskilt bestemmelse om maalformen.

Vi har ikke alle nøiagtig den samme opfatning av hvilken maalform det vilde være heldigst at vælge her. Men vi er enstemmig av den opfatning, at spørsmaalet ikke er av mere væsentlig betydning, end at vi kan bøie os for en avgjørelse av stortinget, saameget mere som denne avgjørelse har betydning netop for verkets økonomi.

Som man vil ha set, forutsætter vi at det offentlige skal bære en væsentlig del av utgifterne til det arbeid vi foreslaar sat i gang. Naar det gjælder en saapas stor bevilgning, har vi imidlertid tænkt os at det vilde være rimeligere for det offentlige at træ i forbindelse med en fast institution, end med privatpersoner. Det Norske Samlaget, Landsmaalslaget og Bymaalslaget i forening, har erklært sig villig til at være det forretningsmæssige mellemled. Vi har fundet det naturlig at søke arbeidet knyttet netop til det Norske Samlaget, ogsaa av den grund at Kirkedepartementet som bekjendt opnævner tilsammen 4 medlemmer av styrene i de to lag.

Idet vi henviser til hvad vi har anført ovenfor, søker vi i ærbødighet om at det Norske Samlaget (Landsmaalslaget og Bymaalslaget i fællesskap), indtil Stortinget anderledes bestemmer, faar en aarlig bevilgning stor kr. 10 000,00 til en videnskabelig fuldstændig ordbok til det nynorske bokrike, slik som ovenfor planlagt. Skulde Stortinget bestemme at ordboken skal redigeres paa landsmaal, søker vi om at den aarlige bevilgning blir paa kr. 12 000,00. Forutsætningen er da, at hvad der saaledes blir

bevilget utover kr. 10 000,00 aarlig, skal komme til fradrag senere, naar ordbokens tingertal naar 750.

Det forutsættes at redaktionskomiteen, som selvstændig leder det hele arbeid, blir opnævnt av Kirkedepartementet efter forslag fra de to styrer i det Norske Samlaget. Redaktionskomiteen sender ved utløpet av hvert budgetaar gjennem det Norske Samlaget til departementet regnskap og indberetning om hvad der er utført i det forløpne aar.

Kristiania i oktober 1913.

Ærbødigst

Alf Torp,
professor, komiteens formand.

Hjalmar Falk, professor. *Gerhard Gran*, professor. *Marius Hægstad*, professor. *Halvdan Koht*, professor.

Amund B. Larsen, dr. philos. *I. A. Refsdal*, overlærer. *Didrik Arup Seip*, cand. mag.

Etter vedtak i styret for landsmaalslaget kann eg segja fraa, at det tek paa seg saman med bymaalslaget aa staa fyre det ordboksarbeidet, som er nemnt, paa det vilkaaret, at riksmagterne løyver so stort tilskot, som nemdi hev gjort framlegg um.

Kristiania 1 november 1913.

N. Gjelsvik,
f. t. formann i Det norske samlaget (landsmaalslaget).

Bymaalslaget er villig til at overta arbeidet efter komiteens forslag sammen med Landsmaalslaget, paa samme vilkaar som av Landsmaalslaget sat.

Kristiania 1 novbr. 1913.

I formandens, prof. Falks, fravær:

Karl Aubert, skolebestyrer, *Amund B. Larsen*, dr. philos., *I. A. Refsdal*, overlærer,
medlemmer av styret for Bymaalslaget.

Jeg skal ganske kort gjøre rede for det forberedende arbeid som er gjort, før man kunde sende ind denne ansøkningen.

Mand og mand imellem har den tanke været oppe i læn-

gere tid, at der burde gjøres noget for at sætte et slikt arbeid i gang. Men man har maattet opgi det, fordi man ikke har set nogen utvei til at skaffe de nødvendige pengemidler, og fordi det ogsaa har været vanskelig at løse andre, særdeles vigtige spørsmaal, som vedkommer den praktiske utførelse av arbeidet.

Det nye nu er at der fra privat hold er sikret et meget betydelig kapitaltilskud til verket, saa det offentlige kan slippe en stor del av utgifterne, og fremdeles at man mener at ha løst de andre praktiske vanskeligheterne.

Tanken om at ta op ordboksarbeidet paa den maaten som nu er skedd, blev først nævnt for professor Moltke Moe. Han var enig i at det nu var det rigtige tidspunktet at ta arbeidet op, og han var ogsaa enig i at det burde knyttes til Det norske samlaget. Derefter blev saken nævnt til andre, saaledes til professor Alf Torp, som gav tanken sin tilslutning paa samme maate som Moltke Moe. Den 26de mai 1911 kom professorerne Gerhard Gran, Marius Hægstad, Halvdan Koht, Moltke Moe og Alf Torp, rektor M. Nygaard og adjunkt I. A. Refsdal sammen til et privat møte, hvor tanken blev indgaaende drøftet. Før man skiltes, samlet man sig enstemmig om følgende uttalelse:

«Undertegnede, som er kommet sammen til et møte for at drøfte tanken om at sætte igang arbeidet med en videnskabelig fuldstændig ordbok over norsk litteratursprog, er kommet overens om følgende uttalelse:

1. Vi finder at tiden nu er inde til at ta op det forberedende arbeide til en saadan ordbok.

2. Der bør først utarbeides en detaljert plan for selve verket, og for utarbeidelsen og utgivelsesmaaten.

3. Forberedelserne bør være avsluttet saa tidlig at arbeidet med ordboken kan være i gang til 1914. Arbeidet bør av praktiske grunder helst søkes knyttet til Det norske samlaget, Bymaalslaget og Landsmaalslaget i forening. Man har tænkt sig at styrene i begge lag i forening nedsætter et arbeidsutvalg, med det opdrag at utføre det nævnte forberedende arbeide, og ellers at fremme saken paa bedste maate. Dette arbeidsutvalg fastsætter saa selv sin arbeidsordning, og søker at finde de bedste midler til at fremme arbeidet.

Kristiania 26de mai 1911.

Gerhard Gran. *Marius Hægstad.* *Halvdan Koht.*
Moltke Moe. *M. Nygaard.* *I. A. Refsdal.* *Alf Torp.*»

Professor Hjalmar Falk skulde ogsaa ha været tilstede paa møtet, men han var syk. Han gjorde derfor senere følgende tilførsel:

«Undertegnede, som ved sygdom var hindret fra at være tilstede ved møtet 26de mai, tiltrær ovenstaaende uttalelse.

3. juni 1911.

Hjalmar Falk.»

Efter dette henvendte man sig saa til Det norske samlaget, Bymaalslaget og Landsmaalslaget, med opfordring til at opnævne et arbeidsutvalg, saaledes som nævnt i ovenstaaende uttalelse. Begge lagene holdt fælles styremøte den 11te november 1911. Der blev vedtat at lagene skulde efterkomme opfordringen. Til arbeidsutvalg blev opnævnt: professorerne Hjalmar Falk, Gerhard Gran, Marius Hægstad og Halvdan Koht, dr. philos. Amund B. Larsen, professer Moltke Moe, rektor M. Nygaard, adjunkt I. A. Refsdal, overlærer S. Schjøtt, cand. mag. Didrik Arup Seip og professor Alf Torp. — Overlærer Schjøtt meddelte at han var forhindret fra at delta i arbeidet. Rektor Nygaard døde i februar 1912. Utvalget kom altsaa til at bestaa av de øvrige 9.

Det samlede utvalg valgte professor Torp til formand. Forøvrig delte det sig i 4 mindre utvalg, som fik hver sin del av arbeidet at forberede. Der er holdt en række møter, dels i det samlede utvalg, dels i særutvalgene. Her skal bare nævnes at det særutvalg som hadde til opgave at drøfte spørsmaalet om maalformen i ordbokens redaktionsartikler, den 19de april 1912 fattet følgende uttalelse:

«Man blev enig om at foreslaa, at forholdet mellem de to maalformer i ordbokens tekst ordnes paa den ene av de to følgende maater:

1. Verket utarbeides og utgives i 2 utgaver, den ene paa det almindelige bokmaal, den anden paa landsmaal.

2. Avgjørelsen av hvilken maalform verket skal utarbeides og utgives i, træffes av statsmyndigheterne.

Marius Hægstad. *Alf Torp.* *Hjalmar Falk.*»

Man var allerede straks paa det rene med at arbeidet ikke kan komme istand, uten paa det vilkaar at staten overtar den største del av utgifterne. Men man fandt det rigtig at gjøre forsøk paa at sikre tilskud ogsaa fra privat hold. Man hen-

vendte sig derfor til herr forlagsbokhandler Nygaard, som straks viste den største interesse for foretagendet. Han utførte velvillig de beregninger og overslag som utvalget trængte, og paa utvalgets opfordring har han, som nævnt i ansøkningen, levert tilbud om at overta forlaget av ordboken.

Den 28de oktbr. 1913 holdt arbeidsutvalget avsluttende møte, hvor ansøkningen om statstilskud blev endelig vedtat. Den 29de oktbr. blev saa ansøkningen sendt Kirkedepartementet.

Der kan vel bare være én mening om at dette arbeid har en saa stor videnskabelig og national betydning, at naar det nu er tat op, kan det ikke lægges ned igjen, før det er utført. Kirkedepartementet har ikke fundet plads til det paa sit budgetforslag iaar. Skulde ogsaa Stortinget avslaa bevilgning iaar, kommer kravet ganske sikkert igjen, sterkere og sterkere for hvert aar som gaar.

Men uten alvorlig skade er en utsættelse ikke. Ser vi hen til hvordan vort bokrike og vor videnskap, haand i haand med vort folks kulturutvikling paa alle omraader, i det sidste hundredaaret har vokset sig frem til at bli en selvstændig national aandsmagt ved siden av de andre i kulturfolkenes store samfund, blir det dag for dag en forholdsvis større fattigdom at vi fuldstændig mangler det nationale samlerverk og arsenal som en slik ordbok vilde være.

Men dette er kanske endnu ikke det vigtigste.

Vi har for tiden en kreds sprogvidenskapsmænd hvis studier og tidligere arbeider viser at netop disse mænd maa være de rette til at grundlægge og lede et saadant arbeid. Det uvurderlige fortrin disse mænd har, fordi de selv har levet med i den nynorske litteræære, sproglige og videnskabelige renæssance, vil senere forskere ikke faa. Dette er mænd som endnu staar midt i sin fulde arbeidskraft, men de er ikke unge længer. Det haster at ta fat. Moltke Moes sygdom og død er et saart varsel om at uerstattelige evner og umistelig arbeidskraft kan bli rykket bort, før vi tænker det.

HOLBERGS «VIR PERILLUSTRIS».

Av Just Bing.

I.

Hr. Francis Bull skriver i sin anmeldelse i «Maal og Minne» (1913 s. 37 ff.) av Olsvigs «Ludvig Holbergs unge Dage» om Olsvigs opfattelse av Holbergs første levnetsbrev.

«En av Olsvigs hovedteorier helt fra 1895 av gaar ut paa at Holbergs første levnetsbrev er et forsvarsskrift mot alle hans «farlige fiender», rettet til selve kong Fredrik IV. Baade brevets indhold og endnu mere fortielserne, har sin bestemte hensigt i forsvaret, og paa denne maate lar ogsaa selvmotsigelserne sig forklare. Her er vel en anden forklaring rimeligere: Med (den foreløbige) avslutning av sin komiske digtning har Holberg set et avsnit av sit liv som endt. Det har da moret ham at skrive en slags selvbiografi, en munter epilog til komedierne, skrive den paa latin slik at den lærde verden fik rede paa, hvad han hadde gjort, og hvorfor han hadde skrevet, og slik at han viste dem at han ogsaa kunde hævde sig i stillingen som professor *eloquentiæ* (ɔ: latinsk poesi). Det er blit et verk, som kan sammenlignes med Wergelands Hasselnødder, ikke et paalidelig kildeskrift, men en blanding av Dichtung und Wahrheit. . . *Vir perillustris* er vel en fingeret person; forsøkene paa at finde hvem han var, synes likesaa frugtesløse som de opkonstruerte nøkler til Peder Paars og visse figurer i komedierne . . Olsvig anser selvbiografien for næsten løgnagtig o. s. v.»

I en længere anmeldelse av Olsvigs bok i Morgenbl. ihøst (24/11-12, 15/12-12, 16/2-13) har redaktør Nordahl-Olsen omtalt at Olsvigs ide, at første levnetsbrev skulde være et forsvarsskrift, rettet til kongen,

er «punkt for punkt» gjendrevet av Chr. Bruun i hans motskrift «Om Ludvig Holbergs trende Epistler» 1895. Han fortsætter: «Og nu? Er der senere skedd noget som har forandret dette forhold? Er de Olsvigske teorier mere gangbare nu end de har været før? Er der indtraadt noget, der berettiger Olsvig til i sin nye bok at indbilde læseren at alt er klappet og klart? Nei, absolut ikke; den eneste autoritet Olsvig kan paaberope sig, er sig selv . . . Spørsmaalet hvem «Virum perillustrem» egentlig er, har været drøftet frem gjennem tiderne. Man vilde bl. a. ha det til at brevet var skrevet til Fr. Rostgaard (Bruun), grev Christian Rantzau (L. Daae), grev Holstein (Dr. Bing) og saa har vi altsaa Kong Fredrik IV selv (Hr. Olsvig).» Redaktør Nordahl-Olsens mening er at «den høifornemme herre ikke har existert uten i Holbergs fantasi. Det hele er efter min formening en form Holberg har valgt for at gjøre sine epistler mere interessevækkende.»

Naar saaledes man uten videre søker at fastslaa at Olsvigs ide, at første levnetsbrev skulde være et forsvarsskrift, ingenting har paa sig, saa maa det være mig tillatt at fremføre de ting, som taler for at Olsvig har ret i sin opfattelse av Holbergs første levnetsbrev. Jeg har nemlig før — i «Danske Studier» 1904, s. 80 ff. — søkt at vise, at Olsvig har ret i sin idé, rigtignok med den indskrænkning, at den «høifornemme mand» ikke er kongen, men kongens svoger, grev Holstein der fra 1721 var universitetets patron og som saadan var professor Holbergs overordnede.

Spørsmaalet er imidlertid ret indviklet. Første levnetsbrev er nemlig tydeligvis bestemt til offentliggjørelse, og meget som fortælles deri er ikke andet end lystige historier. Det er tydelig at det ikke gir sig ut for at være et forsvarsskrift, men at det — ofte maskeret — indeholder et selvforsvar, vil man kunne se, naar man sammenligner det med 2det og 3dje levnetsbrev, som har en helt anden karakter. Paa samme maate kan det være at den «høifornemme mand» ikke netop er virkelig like ut i fingerspidsene; naar der tales om «min herres sidste brev», kan det være en litterær talemaate. Men hans virkelighet maa være slik at forstaa at der bak det hele staar en virkelig person. Spørsmaalet blir da at stille slik: Dette første levnetsbrev, som tydelig adskiller sig fra 2det og 3dje levnetsbrev, — er det en likefrem selvbiografi, eller kan det paavises at Holberg her har villet fremstille sakerne anderledes end de er for at undgaa pinlig-

heter? At det i en ganske anden grad end 2det og 3dje levnetsbrev er et forsvarsskrift, synes jeg at man har vanskelig for at benegte. Hr. Francis Bull synes ogsaa at gaa ind paa den tanke at det indeholder en slags habilitation som professor i latinsk sprog. Gives der nu en anledning til at dette forsvarsskrift er indlevert? Og kan der i det paavises noget som gjør det sandsynlig at det er indlevert til en høiere vedkommende? Naturligvis da under forutsætning av at det var et skrift som skulde offentliggjøres, ikke en redegjørelse rettet til enkeltmand.

Spørsmaalet blir av væsentlig betydning for opfattelsen av Holbergs første levnedsbrev som historisk kilde. Dersom man holder sig til hr. Francis Bulls og hr. Nordahl-Olsens forklaring, saa vil urigtigheterne — de paaviselige avvikelser fra sandheten, som der findes deri — bare si at Holberg har moret sig litt ved at fable paa egen haand. Men er brevet et forsvarsskrift, saa er det helt igjennem tendensiøst, saa har Holberg fundet at han maatte fremstille sig slik i brevet forat hans person skulde ta sig ut i sine overordnedes øine. Er skildringen «løgnagtig», for at bruke hr. Bulls uttryk, saa har Holberg i det ene tilfælde løiet uten hensigt, men i det andet er usandheten planmæssig.

Men da er og blir hovedspørsmaalet her: Er vir perillustris en virkelig person eller bare en litterær fiktion? For kan man paavise at der bak denne «høifornemme mand» staar en virkelig person — og da naturligvis en høiere vedkommende, da vil derved være fastslaat at Holbergs første levnetsbrev har karakteren av et forsvarsskrift. Dette skal jeg nu prøve at klargjøre.

II.

I Holbergs samtid og længe efter tvilte ingen paa at den «høifornemme mand» var en virkelig person. Men man visste ikke hvem han var. En klokker paa Amager, Halling, oplyser først at det skulde være Rostgaard, omkr. 1725. — Fra 1730erne har vi en notis av Langebek om at det skulde være grev Christian Rantzau; den er nedskrevet under et besøk hos Rostgaard. Men da Holberg hverken i første eller noget av de efterfølgende levnetsbrev gir nogetsomhelst holdepunkt til at identificere manden, opgav man at forsøke paa det. I og for sig hadde det jo heller ingen særlig interesse at faa det avgjort; det var om-

(Trykt 25de mars 1914.)

trent som at spøre om hvem der var Hekubas mor. Det synes da at ha vakt almindelig tilslutning, da rektor Elberling i 1857 paastod at den høifornemme mand var «Nemo» — ingen — en litterær fiktion. Saa var man fri den ørkesløse gjetning.

Anderledes stiller imidlertid saken sig nu, naar spørsmaalet om Holbergs første levnetsbrev skal betragtes som et forsvarsskrift eller en «Dichtung und Wahrheit» avhænger av spørsmaalet om den høifornemme mand var en virkelig person eller ikke. At han er «ingen» kan naturligvis ikke bevises, det er en antagelse man er kommet til, fordi man ikke finder noget som passer. Men denne antagelse maa bortfalde — trods at den er over femti aar gammel —, hvis der findes det mindste spor av bestemt antydning i brevet om, at han er en virkelig person eller noget som kun lar sig forklare i det tilfælde, at vi i den høifornemme mand har med en virkelig herre at gjøre.

Nu findes der et sted, der — som jeg skal vise — bare lar sig forklare under forutsætning av at vi har en virkelig person for os i denne høifornemme mand. Det er det sted hvor der tales om Holbergs undertrykte universitetsprogram. Holberg fortæller, at det blev undertrykt og at der i den anledning gik slemme rygter om ham i byen. Han fortsætter saa (Olsvigs ovs.):

«Om dette imidlertid er rammet mig med rette, vil du dømme av selve programmet, som her tilføies i sin fulde ordlyd.

* * * * *

Undersøg nu du, med din skarpe forstand og dømmekraft om dette program, som her forelægges dig helt og uforfalsket, uten at saa meget som en tøddel er utelatt, synes at fortjene en saa hæsblæsende staahei. Døm du her med den samme oprigtighet som du pleier, jeg vil henholde mig til din dom, og gjerne indrømme, det er en satire, hvis du ogsaa dømmer saaledes, og likesaa behagelig skal din oprigtighet være for mig, om du domfælder den, som din autoritet om du godkjender den.» (Olsvigs utgave s. 132.)

Jeg bemerker hertil, at «tilføies» i linjen ovenfor stjernerne heller bør gjengis «vedlægges som bilag»; det tror jeg er den rette betydning av ordet «subnexo».

Slik som dette staar er det fuldstændig meningsløst. Holberg forklarer, at det «tilføiede» (eller vedlagte) program er ufor-

falsket, ikke en tøddel er forandret i det. Og hvordan er saa dette program betegnet? Med fem stjerner. Det er det hele.

Desuten blir dette sted endnu mere uforstaaelig efter rektor Elberlings opfatning av den «høyfornemme mand». Holberg underkaster sig høitidelig hans dom, og forsikrer at han vil sætte likesaa megen pris paa hans oprigtighet, om han domfælder, som paa hans støtte om han frikjender ham. Og hvem er saa denne mand? Ingen!

Men stedet faar straks fuld mening, hvis man ikke holder sig til det som staar paa tryk. Antar man at der her har medfulgt en kopi av Holbergs konfiskerte universitetsprogram, er det hele klart. Han henviser til den vedlagte kopi, og han forsikrer høitidelig, at i den er der ingen strykninger eller ændringer foretat. Her viser levnetsbrevet tilbake til den tilstand, at det har været forelagt med bilag av universitetsprogrammet. Men det vil si: her kan vi se at denne skjemtsomme selvbiografi har været benyttet som redegjørelse.

Men dermed maa det ogsaa være klart at denne «vir perillustris» maa være en virkelig person. Man indsender ikke en redegjørelse til «Ingen». Hermed stemmer ogsaa den høitidelige underkastelse under den fornemme mands dom. Hvad skulde slike talemaater til, naar denne mand er «Ingen»?

Dette sted vil være avgjørende. Enten er det nonsens, eller er «vir perillustris» en virkelig person. For at der skal bli mening i det, maa man slaa rektor Elberlings og redaktør Nordahl-Olsens «Nemo» ihjel. Vistnok er denne høy-fornemme mand et x, men det er herved givet at x ikke kan være lik 0.

Men dermed maa det tillike være fastslaat at dette første levnetsbrev er et forsvarsskrift. For man indgir ikke en redegjørelse uten at man mener at maatte forsvare sig. Nu kan der paa mange steder i dette brev skimtes et selvforsvar bak den lystige selvbiografi. Men at forsvaret er et væsentlig moment, gir dette sted os oplysning om.

III.

Dette er det negative bevis for at vir perillustris er en virkelig person. Det vil av ovennævnte sted være godtgjort at han er «ikke ingen».

Men der er ogsaa et positivt bevis, som hænger sammen med spørsmaalet: naar er første levnetsbrev skrevet? Dette spørsmaal har jeg drøftet i min artikel om Holbergs første levnetsbrev i Danske Studier 1904, s. 80 ff. og jeg skal her kort anføre resultaterne:

Brevet er datert Pridie Calend. Januar. Anno MDCCXXVII. Det vil si nytaarsaften 1727 (ikke som Olsvig vil: nytaarsaften 1726). Men brevet er tydeligvis skrevet et aar før: Det omtaler Holbergs digt Metamorphosis (annoncert som utkommet 29de nov. 1726) og motskrifterne mot det. Men det omtaler ikke Holbergs skrift: Holger Danskes brev til Burmann, som er datert «dagen før 1ste Februar 1727» og utkom i juni. Rimeligvis er det skrevet før dette; vistnok nævnes Holbergs komedie Pernilles korte Frøkenstand, som hadde premiere 3dje februar, som opført, men det kan være en foregripelse av begivenheten, den kan være nævnt som opført, mens man holdt paa med prøverne. Det tilsatte datum tilhører altsaa en slutredaktion. Og av denne har jeg opdaget et meget vigtig spor i slutningen av brevet. Holberg nævner sin iver for sit forfatterskap; han har løn nok derfor, naar hans landsmænd ikke glemmer ham. Han vil følge den «høyfornemme mands» opfordring til at skrive, hans ros er for Holberg utbytte nok av forfatterskapet. Skumlerier skal ikke avskrække ham, han er blit hærdet derimot. Styrket ved den «høyfornemme mand»s godkjendelse, skal han fortsætte med ikke alene at taale skjeldsord, men og at fremkalde dem ved ny flid. — Man tror ikke sin egne øine naar man saa læser den følgende og sidste sætning: «Men spøkefulde vers og vanlig skjemt skal jeg overlate til andre, som jeg nu i min alder bør vike pladsen og sænke flaget for, da den gamle frodighets blomstring nu er uttørret.» Holberg slaar sig her simpelthen selv paa munden. Han blæser sine fiender et stykke og vil fremdeles utfordre dem — og saa opgir han sit satiriske forfatterskap, det eneste, hvori der er utfordring. — Dette kan umulig være skrevet i samme træk; slutningen maa tilhøre slutredaktionen fra juletider 1727. Og dette løfte om at opgi sin satiriske virksomhet har vel Holberg ikke slik her til slutning bragt offentlig frem uten efter paatryk utenfra.

Endelig klager Holberg i en efterskrift over at «den ven, til hvem alene brevet var skrevet» har lat det trykke og at der ved slurv av trykkerne er kommet en hel del feil i brevet. At

brevet er skrevet til den «høyfornemme mand» alene, er ikke sandt. Det er tydeligvis bestemt til offentliggjørelse. Dette kan bedst forklares som avtalt spil mellem den «høyfornemme mand», som mente at dette selvforsvar burde trykkes jo før jo heller, og Holberg som vilde ha set det igjennem og rettet sprogfeilene i brevet før det blev trykt, hvad det i høi grad har trængt til, for der er mange sprogfeil — noget som Hans Gram i sit brev til Fabricius klager over.

Vi ser da: brevet har ligget henved et aar i haandskrift og er saa trykt i største hast uten gjennemsyn; men der er tilføiet sætninger, hvori Holberg har gjort «helt om» fra den kurs han tidligere har holdt.

Alt dette er tegn, som peker paa en virkelig person. Har det ligget et aar, saa har det ligget hos den «høy-fornemme mand», til hvem det har været indlevert. Er det trykt i hast uten revision, saa er det foranlediget av samme «høy-fornemme mand» og naar Holberg tilslut lover at opgi sit satiriske forfatterskap, hvad han ingenlunde agtet, da han oprindelig skrev brevet, — ja, saa er det sikkert ogsaa den «høy-fornemme mand», som har en finger med i spillet ved denne ku-vending. Ingen av delene, hverken det lange mellemrum, trykningen uten revision eller kuvendingen kan forklares, som om Holberg av egen drift har latt det ske slik. Det forutsætter en fremmed og tillike en «høy-fornem mand», en mand med stor indflydelse. Navnlig naar Holberg tvinger sin natur og bekvemmer sig til at love at opgi sit satiriske forfatterskap, maa denne mand ha været en mand, som han har følt at han maatte bøie sig for. Denne x blir saaledes en væsentlig faktor i Holbergs utvikling, og vi maa faa lov til at interessere os for spørsmaalet om hvem han er, uten at bli sat i klasse med dem som spør hvem Hekubas moder var.

IV.

Men før vi indlater os paa nogen gjetning om hvem «vir perillustris» er, maa vi spørge: er der nogen anledning til at Holberg indgir sin redegjørelse og sit selvforsvar?

Her har Olsvig gjort en opdagelse. Han har sat Holbergs selvforsvar i forbindelse med et forslag til en universitetsreform, som er indgit av Holbergs kollega og fiende Andreas Hojer til dronning Anna Sofie.

Her hænger litteraturhistorien sammen med den politiske historie. Anna Sofie Reventlovs ophøielse til dronning bragte hendes slegtninger U. A. Holstein, som var gift med hendes søster, Fr. Rostgaard, som var gift med hendes uegte, men legitimerte halvsøster, til magtens tinde. Men saa kom der en krise. Biskop i Kristiania Bartholomæus Deichmann vandt kongens og dronningens gunst, han fik istand en »geheim» kommission — almindelig kaldet «bandekommissionen» — som undersøkte forholdene i den høiere embedsstand, hvor flere var beskyldt for at ta mot bestikkelser. Rostgaard blev styrtet — og dermed tapte den danske skueplads sin støtte blandt magthaverne, og en av hoderne i den Deichmannske klik, Møinichen, blev efter Rostgaard oversekretær i det danske kancelli. Til denne klik hørte Hojer, og i hans reformkommission for universitetet skulde Deichmann og hans svigersøn, Hojer selv og Holbergs formand som professor i klassiske sprog, Lintrup, Holbergs gamle rektor fra Bergen og sikkerlig hans uven, ha sæte. Hojers forslag er et egte koteriprodukt, hvor hans egne moderne anskuelser og de gamle teologers og disputatorers røst høres side om side. Mot Holberg har forslaget en brod, at de yngste professorer skulde tilholdes at habilitere sig «pro loco» (i sit fag). Og det hadde Holberg ikke gjort, hverken før i metafysik eller nu i klassiske sprog; han hadde været optat med sine komedier. Imidlertid, Hojers forslag er helt privat, det er skjult under dronning Anna Sofies skjørt. Men da det utgaar fra en som er persona grata hos en ledende klik, kan det, hvad øieblik det skal være, bli til offentlig virkelighet. Derved forklares, at Holbergs selvforsvar i første levnetsbrev er kacheret og at skriftet gir sig ut for en lystig selvbiografi. At forsvaret sigter til at hævde ham selv som dygtig til sin professorstilling, kan vi se av at han stadig fremhæver sine studier av latinsk litteratur.

Spør vi derfor, hvem «vir perillustris» kan antas at være, saa maa efter dette sandsynligheten være for, at det er en mand, som har med universitetet at gjøre.

V.

De identifikationer av den «høy-fornemme mand» vi har fra samtiden nævner to forskjellige mænd. En klokker paa

Amager, Halling († 1737), har i en bibliografi nævnt Hans Mikkelsens komedier og tilføier saa: Comoedie-Skriveren kjendes av Ludvig Holbergs latinske epistel til Est. R. (Etatsraad) Frid(rik) Rostg(aard). Den anden identifikation er optegnet av Langebek 1738 under et ophold paa Kraagerup hos Rostgaard. Den lyder saa: «Holbergs Epistula ad virum perillustrem er skreven til Greve Rantzau, nu Stadtholder i Norge».

Begge disse mænd har Holberg vistnok staat i forbindelse med gjennem sin virksomhet for «Den danske Skueplads». Rostgaards forbindelse med den er kjendt. Skuespillerne henvendte sig 1731 til Rantzau med en ansøkning om protektion. Rantzau hadde været medlem av den søsterkommission til «Bandekommissionen», som skulde undersøke forholdene i marinen. Ved den sidste notis foreligger den mulighet, at der kan sigtes til Holbergs andet levnetsbrev som utkom 1735. Det kan være at Rostgaard nødig vilde ut med sproget overfor Langebek og har henvist til Rantzau, som mulig kan ha hat en finger med i spillet med at faa Holberg til at fortsætte sit første levnetsbrev, mulig ogsaa ved dets avfattelse.

Men ingen av dem kan ha været den endelige adressat. Den endelige adressat maa ha hat noget med universitetet at gjøre. Han maa ha foranlediget Holberg til at indsende sit kasserte universitetsprogram i fuldstændig kopi. Han har hat «brevet» liggende hos sig henved et aar. Han har foranlediget — til Holbergs misfornøielse — at det blev trykt i hast uten revision. Han har faat Holberg til i slutten at avgi løfte om at holde op med sin satiriske digtning. Alt dette peker hen ikke bare paa en mand med stor indflydelse, men ogsaa paa en mand, som efter sin stilling maa ha kunnet øve tryk paa Holberg. Slik er det sandsynlig at «Vir perillustris» i første levnetsbrev har været; i andet og tredje levnetsbrev kan han være en fiktion — eller en mand, som har opfordret Holberg til at fortsætte.

Overfor disse sandsynlighetsberegninger holder ingen av de to mænd maal, som samtiden mente var den «høy-fornemme mand». Rostgaard var en falden minister. Rantzau var sat ind i marinekommissionen; da man mente at han var uven med admiral Gabel, antok man at han vilde faa admiralen domfældt; men Rantzau var en hæderlig mand, han holdt haand over den dygtige Gabel. Forøvrig var han siden 1721 uten offentlig stilling, en stor godseier, og fik 1729 geheimeraadstitel. Først

Kristian 6 kaldte ham atter i statens tjeneste og gjorde ham 1731 til statholder i Norge. — Er Holbergs første levnetsbrev sendt til nogen av disse, har de her sikkert bare været mellemmænd.

Nu er det i Rostgaards kreds ikke vanskelig at opdage den mand, som skulde være den endelige adressat. Det er hans svoger, storkansler grev Ulrik Adolf Holstein, som siden 1721 var universitetets patron. Han skulde som saadan føre tilsyn med universitetets pengemidlers anvendelse og motta indberetning om hvert fakultets tilstand hvert aar fra universitetets rektor og paase at ingen blev ansat som professor, der ikke var sin stilling voksen. Det er klart, at utenom ham kunde Hojer ikke komme med sit universitetsprojekt. Da Holstein var blit universitetspatron 1721 og det kinkige punkt ved Holbergs forhold til universitetet, historien med det kasserte program, var foregaat 1720, er det rimelig at han har forlangt at programmet i sin helhet blev ham forelagt. Da grev Holstein var en indtil det yderste forsigtig mand, synes det rimelig at han har foranlediget at Holberg avgav sit løfte om at opgi sin satiriske digtning. Alt synes her at stemme. Jeg holder derfor fast paa denne hypothese som jeg har fremført i Danske Studier 1904. Men bevise denne antagelse kan jeg ikke. Holberg har her omgit den «høy-fornemme mands» person og sit eget selvforsvar med en hemmelighetens kaape, som vanskelig kan gjennemtrænges. Det eneste som kan bevises, er at dette skrift er anvendt som en redegjørelse og at den «høy-fornemme mand», til hvem det er skrevet, er «ikke ingen».

KAMP MELLEM VÆTTER.

Av Georg Sverdrup.

I motsætning til alle andre overnaturlige væsener er guden utviklingsdygtig. Han staar under forvandlingens tegn og har saaledes faat del i den evne, som er menneskets adelsmerke blandt alt levende. Skjønt menneskenes herre avpasser guden sig ubevisst efter sine undergivnes behov, og kan han end ikke skape kultur, er han ialfald istand til at motta kultur av menneskene. Det kan vætterne[1] ikke; som de vilde dyr sygner de hen i civilisationens nærhet; dem kan kulturen kun dræpe, ikke gripe. Den utvikling, som guden villig underkaster sig, er vætterne ganske uimottagelige for.

Gudens omdannelsesproces foregaar baade i det indre og det ytre. Som han skifter sind, skifter han ogsaa skind. Rikest er kanske denne utvikling paa formskiftets omraade; for her er utgangspunktet tarveligst og den oprindelige avstand mellem guden og mennesket størst. Hans første model er naturens livløse gjenstande. Paa det andet trin er han naadd op i dyrenes klasse. Saa kaster han dyrehammen og ifører sig menneskeskikkelse for tilslut at overstraale menneskene selv i skjønhet.

Som avhængig av en konstant størrelse er naturvætten altid uforanderlig den samme. I hans ydre er hovedtrækkene i større eller mindre grad hentet fra naturomgivelserne. Hans utseende røper hans ophav: at han har været hørt eller set og oplevet ute i naturen. Saa avgjørende er dette skille mellem gudemytens

[1] Dermed betegner jeg — i mangel av noget bedre ord — alle overnaturlige væsener, som ikke dyrkes som guder. De vætter, som det i det følgende nærmest vil bli tale om, burde kanske rettest betegnes som naturvætter.

og vættesagnets væsener, at vætten ikke kan bli gjenstand for dyrkelse, bli gud, uten at han tilslut rives løs fra naturgrundlaget og faar lov til at færdes frit omkring overalt og til alle tider. Vætten taaler ikke at opholde sig utenfor sit element i længere tid; da vantrives han. Skogtroldet sprækker i sollyset, havfruen længter tilbake til dypet og sygner hen blandt mennesker, huldrebruden maa forlate mand og barn og gaa i berg igjen, den døde vender tilbake til sin grav, naar han har utført sin mission. Guden derimot har ikke ondt av at skifte bopæl og komme blandt mennesker; han er i det hele stillet like saa frit overfor naturen som mennesket selv. I gudemyten utviskes naturpræget, og vore dages forskere stræver haardt — og ofte forgjæves — med at finde et eller andet naturfænomen som gudens grundvæsen. Myten har spundet ham ind i et væv av friere digtning, som det skal varsomme hænder til for at løse ham ut av. Men noget maa guden minde om, om han overhodet skal anskues, noget maa han slægte paa, og jo mere hans stamfar glemmes, desto menneskeligere blir han. Guden faar rasepræg, saa hans model kan skimtes bak trækkene. Av hans adfærd og utseende blir det lettere at bestemme hans menneskelige end hans guddommelige avstamning. Der er «hvite» guder, negerguder, indianerguder o. s. v. Denne raseforskjel gjør sig aldrig gjældende i folkesagnet; det fortæller om skogvætter, havvætter, bergvætter o. s. v.; men mongolske og germanske vætter kjendes ikke. En fremstilling av «den germanske vættelære» hører — mig bekjendt — ikke til de mange synder, som den mytologiske forskning har paa samvittigheten. Skogtroldet blir sig selv likt overalt hvor der er skog og trold som holder til i den. Det kan ikke bestemmes efter ytre merker, om det har norsk eller afrikansk blod i aarerne. Men hvert folk har sin gudetype, som ligner folketypen; en hvit gud blir ikke negergud, før han har skiftet ham og omdannet sig i sine nye herrers billede.

Da guden skapes efter menneskelige maal og med de nærmeste, hjemlige forbilleder for øiet, kan der ikke opstaa mere end én gudeverden blandt mennesker, som dyrker fælles guder. Ganske uvilkaarlig overfører folket sine indre og ytre egenskaper paa guderne; de hører saa at si til samme folkeæt. Men hos samme folk kan tallet paa vætternes verdener bli like saa mange, som der er forskjelligartede naturomgivelser i landet. Hvor

naturen er ensformig, blir vætterne ensartede, selv om gudeverdenen ofte er rik og broget. I lande med avvekslende natur myldrer der gjerne frem en broget skare av naturbundne væsener. Det overhændige mylder av alleslags vætter i norsk folketro maa særlig sees paa bakgrund av landets motsætningsrike natur.

Allikevel er der i vor sagnoverlevering litet som tyder paa, at tanken og fantasien har tumlet med disse verdeners indbyrdes forhold. Dette vil kanske ha været paafaldende for mange, som er fortrolig med forestillingen om, hvorledes hjemlige og fremmede guder kjæmper med hverandre, seirer og lider nederlag. Denne kamp for tilværelsen er ukjendt i overtroens verden. Guder fødes og dør; men vætterne er hvad de var fra umindelige tider av. De dør ikke og de dræper hverandre ikke. Det er som om de alle har sammensvoret sig om at ville mennesket ondt, men holde fred indbyrdes. Dog er det ikke saa at forstaa, at vætterne er besjælet av nogen ubrytelig solidaritetsfølelse; fredens aarsak er ganske enkelt den, at de aldrig kommer i berøring med hverandre. Havets og landets vætter synes at ha levet i lykkelig uvidenhet om hinandens eksistens. Naar det overnaturlige væsen dukker op paa skueplassen, fortrænger det alle andre og kræver hele plassen for sig; mennesket paa den ene side og troldet eller huldren eller nissen eller draugen o. s. v. paa den anden, det er rollebesætningen i alle sagnene. Mennesket kan nok stilles ansigt til ansigt med flere vætter paa én gang; men de er alle av samme væsen. Forklaringen er vel den, at vætten bare lever i og med den begivenhet, som kaldte ham til live, og aldrig utenfor det element, som han tilhører. Hvad sagnfortælleren har at berette om det overnaturlige, beror altid paa et oplevet møte med det, og sagnet er den umiddelbare, mytiske utlægning av det som hændte. Vættens saga begynder med hændelsen og slutter ogsaa med den. Han er en kjendsgjerning, som er kommet indenfor menneskets synskreds i det korte øieblik, da han krydset dets vei; utenfor veikrydset er hans liv indhyllet i mørke. Vætten er egentlig en øiebliksgud; for han har ikke faat nogen historie, nogen individualitet, noget navn. Det egentlige folkesagn har altid sin rot i noget, som et menneske har oplevet om draug og trold og huldre, og da man ikke kan opleve at se en draug og en huldre samtidig, faar disse væsener aldrig lære hverandre at kjende i fortællingerne om dem.

Hver vætte har sit rike at færdes i, og her maa mennesket træffe ham, om det overhodet skal faa noget at vite om ham. Folkedigtningen tumler ikke med ham efter eget behag saaledes som med eventyrets vidunderdyr (dragen, enhjørningen o. a.). For bevisstheten staar vætten som oplevet, ikke opdigtet; derfor lystrer han heller ikke digtningens love. Nordlændingen vet noget om draugen; men han fantaserer sig ikke til noget om ham. Slikt ligger ham like saa fjernt som at digte fortællinger til underholdning om den nærmeste grannen. Hans forhold til draugen har det samme præg av virkelighet som hans forhold til medmenneskene. Kittelsen kan nok more sig med at la et skogtrold forvilde sig ned paa Karl Johan. Men en slik fri lek med vætterne tillater den troende sig ikke, saa længe oplevelsen staar tydelig præget i erindringen. Troldet med de syv hoder i eventyret tilhører digtningens friere fantasiverden, ikke overtroens. Eventyrfortælleren har kunnet digte om dette trold, fordi han ikke har set og oplevet det, slik som sagnfortælleren har set og oplevet sit.

Sagnet er bundet til virkeligheten; kun myten og eventyret er frigjort fra den. Denne motsætning er ikke helt ulik den, som man kan iagtta mellem den historiske beretning og den historiske roman. Folkedigtning er bare myten og eventyret (og visen naturligvis); kun i dem har folket ødslet med sin fantasi og sit humor. Sagnet er altid præget av oplevelsens stemning og derfor blottet for eventyrets overgivne indfald. Det er gjerne uhyggelig, ialfald som oftest alvorlig, en sjelden gang muntert — særlig i nissehistorierne, næsten aldrig i fortællingerne om draug og huldre[1]. Det er refererende og beskrivende, ikke episk fortællende. Man vil søke forgjæves, naar man i sagnet leter efter episke lover; her er — ialfald oprindelig — ikke noget spor av digtningens arrangerende og stiliserende tendens; det gjengir bare det umiddelbare indtryk av det som hændte fortælleren. Først paa anden haand, i gjenfortællingen, og derefter paa folkemunde, blir sagnet litt efter litt erobret av den digteriske virksomhet. En typisk overgangsform mellem sagnet og eventyret er historien om Peer Gynt, som fortælleren betegnende nok kalder «ei røggle, som ikje oss trur paa hæillan»[2].

[1] Se dog f. eks. O. T. Olsen: Norske folkeeventyr og sagn, nr. 15.

[2] Asbjørnsen og Moe: Norske Huldreeventyr og Norske Folkeeventyr. Folkeutgave 1913, s. 154. Smlgn. ogsaa Knut Liestøl: Sagnfortælling i Sætesdal. (Maal og Minne 1913, s. 56 flg.).

Troen er løsnet, livets alvor er kommet paa avstand, og saa kan eventyret begynde. Men denne tro faar aldrig lov til at sygne hen; overtroens væsener sørger selv for at holde liv i den ved at gjæste menneskene. Derfor avgir sagnet saa merkelig litet stof til eventyret; huldren og draugen faar aldrig rigtig fotfæste i eventyrets verden. De stemninger, som deres optræden vækker, er ikke skikket til at utløse den digteriske virksomhet. Vel er det saa, at enhver digterisk skaberakt forutsætter «en sterk indre bevægethet, som gaar ut over det vanlige maal»[1]. Men digtningen underlægger sig ikke med like stor lethet enhver stemning, som et sterkt indtryk har fremkaldt. Enhver levende frygt — ogsaa den som indbildningskraften har vakt — lammer den utvælgende, sambindende og utmalende fantasivirksomhet, som er digtningens væsen. Overtroens naturrædsel maa være overvundet, før den kan komme med i digtningens tankelek. Paa en festlig overgiven maate har folket selv vundet denne seier i eventyret om en, som drog ut for at lære at gyse.

Naar man husker dette, at folkesagnet er et referat av en overnaturlig oplevelse, venter man ikke at finde sagnoverleveringen fyldt av beretninger om, hvorledes havets og landets vætter optrær overfor hverandre. Et slikt møte — som vi jo alle er fortrolige med fra Jonas Lies «Den Fremsynte» — hører til de aller sjeldneste motiver i den levende overtro. Jeg kjender det bare fra Nordland. Juleaften aaret 1837 hændte det, at en mand fra Lurø paa veien op fra fjæren blev forfulgt av draugen. «Kirkegaarden laa midt i veien, og draugeflokken vil indhente ham, dersom han løper utenom kirkegaarden. Saa hopper han resolut over kirkegaardsgjærdet, springer over gravene og roper av fuld hals: «Op, op, alle kristne sjæle og frels mig!» I samme stund slog klokken 12 midnat, og jorden rystet under føtterne paa gutten. Da han vel var hoppet over gjærdet paa den anden side av kirkegaarden, saa han sig igjen tilbake. Han saa da draugeflokken komme ansættende lik en sauflok og hoppe efter ham over gjærdet for at gripe ham paa selve kirkegaarden. Men da draugene vel var inde paa kirkegaarden, blev de mottat av en hel hær av dødninger, som vilde hjælpe gutten og derhos verge det indviede sted mot disse vanhellige troll. Der blev en haard kamp. Dødningerne brukte spildrer og fjæler av likkister og draugene tarrelægger som vaaben; men gutten turde ikke se paa. Blek og halvt

[1] Moltke Moe: Det mytiske tænkesæt (Maal og Minne 1909) s. 2.

fra sig selv styrtet han ind i drengestuen til sine kamerater, satte det fyldte kandemaalet fra sig, kom sig saa fortest mulig op paa loftet og la sig med felden over hodet uten at si et ord. Juledags morgen derimot, da han forstod at han ingen skade hadde lidt, fik han munden paa glid og fortalte, hvad han hadde oplevd om natten. Tjenerne tvilte litt; men da de sammen med hele kirkealmuen kom til kirken, fik de syn for sagn. Utover hele kirkegaarden laa der strødd likkistefjæler, tarrelægger og kobspy (maneter), og ingen tvilte paa, at kampen mellem draugen og dødningerne hadde fundet sted»[1].

Man ser straks, at denne fortælling ikke rokker ved den opfatning, at overtroens væsener ikke trær ut av oplevelsens ramme i beretninger, som stammer fra øienvidner. Der er derfor ingen grund til at søke at redde teorien ved at forvise denne fortælling fra sagnets verden og betegne den som frit opfundet. At den meget godt kan tilhøre den levende folketro, viser den omstændighet, at fortællingens motiv ogsaa møter en andensteds i nordlandsk sagnoverlevering. Det har sat sig fast i sagnet om de dødes gudstjeneste og avændret dette paa en maate, som savner sidestykke utenfor Nordland.

Min hjemmelsmand, Astrid Carlsen fra Ofoten, fortæller:

I Kvædfjord levet engang en klokker, som der fortælles følgende historie om: En julenat vaaknet klokkeren og saa til sin forskrækkelse, at uret hans var stanset. Som et lyn fór det gjennem ham, at nu hadde han gjerne forsovet sig og kom forsent til gudstjenesten. I en fart var han oppe av sengen, fik klærne paa sig og sprang til kirken det forteste han vandt. Jo — det var nok som han tænkte: kirken var fuldt oplyst. Han ilte til døren, men fandt til sin forundring at den var laast. Han hadde dog ikke tid til at tænke nærmere over dette, men laaste op og gik ind. En underlig dødsstilhet mødte ham, og da han saa sig om, var det lutter fremmede ansigter blandt kirkefolket. Endnu ante han ikke uraad og gik med faste skridt opover gulvet. For alteret sted presten i fuldt skrud. Men nu kom en mand ut av klokkerstolen og gjorde ham med en haandbevægelse forstaaelig, at han burde gaa. Klokkeren gik da baklæns nedover igjen og den anden fulgte efter. Men ved døren gjorde han helt om og hoppet over dørstokken. Da kunde det vel hænde, at der blev liv i kirken. Alle lysene blev med ett

[1] O. T. Olsen: Norske folkeeventyr og sagn. Samlet i Nordland, s. 15—16.

slukket, og det fremmede kirkefolk kom løpende efter ham. Klokkeren sprang alt det han kunde, men i det samme han skulde over en liten bro, fik de forreste i flokken fat i ham. Han greiet dog at faa slynge armene sine om en birk som stod like ved veien; men han skjønte, at det ikke vilde vare længe, før den store flokken fik ham løs. Da kom han paa en tanke; saa høit han orket ropte ham: «Alle døde i havet, kom op og hjælp mig!» Klokkeren saa nu, at der fra den nærliggende strand kom en hel skare mænd i oljehyrer og med sydvester og sjøvaatter. Mellem dem og klokkerens forfølgere utspandt der sig straks en heftig kamp, saa kirkefolket maatte slippe klokkeren. Denne var ikke sen om at komme sig væk og ile hjem, hvor han dødstræt kastet sig paa sengen.

Men mange aar gik, før klokkeren i en fortrolig samtale fortalte et par av sine venner om sin natlige oplevelse.

Det motiv, som disse to fortællinger indeholder, er tydelig nok det samme: et menneske blir forfulgt av overnaturlige væsener og søker hjælp hos vætter av en anden verden ved at paakalde dem. I det ene tilfælde er det de døde, i det andet draugen, som yder hjælpen; dette viser, at vi bak fortællingen ikke tør søke nogen forestilling om venlige og fiendtlige magter blandt vætterne. Haandsrækningen gives ikke, fordi den forfulgte er en ven, men fordi forfølgerne er fiender. Bak begge beretninger skimter vi forestillingen om et motsætningsforhold i det overnaturliges rike. Paakaldelsen forutsætter, at fortælleren har næret denne forestilling, før han oplevet at se dens rigtighet bekræftet. Det er saaledes ikke selve begivenheten, som har fremkaldt den tro, som her har faat uttryk. Ytre indtryk har ikke vakt den, kunde vel ogsaa vanskelig vække den: den er blit til ad refleksionens vei. Almindelig kan denne tro derfor ikke ha været; men usandsynlig er den ikke.

Selve fortællemaaten i de to beretninger indeholder intet træk, som er ukjendt i øienvidnets fremstilling av den overnaturlige oplevelse. Nogen digterisk frihet av den art, som forekommer i det almindelige sagnstof, støter vi her ikke paa. I fortællingerne findes intet, som ikke kan ha tilhørt selve oplevelsen, men maa tænkes tildigtet. Fortællerens forhold til beretningen er paa ethvert punkt forskjellig fra digterens til hans emne. Fortælleren ophører ikke et øieblik at være handlingens midtpunkt; han er ikke bare begivenhetens hjemmelsmand, men

ogsaa hovedpersonen i den. Derfor overværer han ikke passivt en kamp mellem vætter; denne kamp fremkalder han selv. Kun paa denne maate kunde der opleves et sammenstøt mellem vætter, og kun saaledes forekommer det ogsaa i sagnoverleveringen.

Naar der foreligger saa faa beretninger om vættestrid, maa da grunden være den, at selve den oplevelse, som kunde fremkalde dem, har hørt til de meget sjeldne. Dette er let forstaaelig. Den rolle, som fortælleren spiller i oplevelsen, forutsætter en forening av ganske særegne betingelser. Ikke alene maa han — som nævnt — paa forhaand ha hat en slags forestilling om, at havets og landets vætter kun kan møtes som motstandere. Men begge vætteverdener maa i den grad ha staat i centrum av hans bevissthetsliv, at berøringen med den ene end ikke i selve oplevelsens øieblik har kunnet trænge erindringen om den anden ut av tankerne. I Nordland, hvor vætter fra land og hav hører til menneskets daglige omgang, var ogsaa muligheten for en slik oplevelse git.

Fra samme kilde har jeg mottat fortællingen om de dødes gudstjeneste ogsaa i en noget anden form — uten den her behandlede avændring:

Det var i 1900 — hvis jeg ikke husker feil — at der skulde være gudstjeneste nytaarsnatten i kirken i Beiaren. Av en eller anden grund var der dog lyst messefald; men det var der en mand, som ikke hadde hørt noget om. Ved midnatstid ruslet han til kirken og fandt den fuld av folk. Han satte sig stilt ned, og nu gjorde han en underlig opdagelse. Mellem kirkefolket saa han mange som han kjendte men som var død for længe siden. Oppe paa et galleri saa han sin egen datter, som ogsaa var død, og hun nikket til ham. Presten kjendte han og. Han hadde før været prest der, men var død for mange aar siden. Alt var stilt. Manden sat til gudstjenesten var slut, og saa gik han stille ut før de andre. «Hvorfor gik han først?» spurte jeg, da jeg hørte historien. «Man maa aldrig la de døde komme foran sig», lød svaret meget alvorlig.

SKOKLEFALD.

Av Gunnar Olsen †.

Dette ganske enestaaende og underlig klingende Navn bæres af en Gaard i Nesodden Herred (Matr. no. 2) og er hidtil ikke blevet fyldestgjørende forklaret. I «Norske Gaardnavne», [Bd. II] Akershus Amt, Side 87, siger Professor O. Rygh om det:

> «**Skǫklafall?* Det ligger nærmest at antage 1ste Led for *skǫkull* m., Skagle; men dette giver neppe nogen rimelig Mening i Forbindelse med *fall.* Det *skǫkull,* vi have her, kunde mulig være en Sideform af *skekill* m., Snip, udskydende Strimmel, som ligger til Grund for Navnet Skjekle i Rakkestad (Bd. I S. 115) og flere ved dette anførte Navne. Er dette saa, kunde en Samling f. Ex. af Udslaatter blive kaldet *skǫklar*, og var der paa dette Sted skeet et Jordfald, kunde deraf Navnet *Skǫklafall* opstaa.»[1]

I den senere Tid har et Par af vore Blade indeholdt Artikler om Skoklefald og den mulige Betydning af Ordet. I «Morgenbladet» for 30. Marts 1909 behandler saaledes det kjendte Merke —*—[2] Navnet, anfører Ryghs Forsøg til Forklaring, men finder, at den maa forkastes af den Grund, at «Lokaliteter som de forudsatte ikke findes paa Skoklefald ligesaa lidt som Spor efter noget Jordfald.» Derpaa fortsætter Artikelforfatteren:

> — — «det hændte, at en paa Næsodden bosat Mand under en Reise til Kongsberg kom i Kupé med et Par Bønder, som sad og snakkede mellem sig om Aarveien paa deres respektive Gaarde.
>
> «Ja,» sagde den Ene, «jeg er ræd for, at det bliver hos mig, vi faar Skoklefald iaar.»

[[1] Jfr. NG. VI s. 360.]

[[2] D. v. s. avdøde brigadeauditør A. Sinding-Larsen.]

(Trykt 26de mars 1914.)

Næsodmanden var ikke sen om at spørge, hvad man mente med det. Jo, i hans Bygd pleiede de at sige, at paa den af Bygdens Gaarde, hvor de blev sidst færdig med Indbergningen og saaledes de Sidste i Onnen til at lade Skoklerne falde, fik de Skoklefald det Aar.

Skjønt denne Talemaade nu i vore Dage er ukjendt paa Næsodden, har man rimeligvis her den rette Forklaring, med hvilken det ogsaa stemmer, at Gaarden Skoklefalds Jorder for nogen Del er nordvendte, med deraf følgende senere Modning af Kornet.»

I «Drammens Tidende» for 8. April 1909 meddeles, «at man i Egnen om Drammen i gammel Tid med «Skoklefald» forstod den 4. Juni, som var Tiden for Vaaronarbeidets Afslutning. Skoklerne (Skaglerne) skulde den Dag falde — frahegtes Vaaronredskaben. At saa Korn i Jorden efter «Skoklefald» vilde være spildt Arbeide, da det efter denne Tid ikke fik tilstrækkelig Vekst-tid til at kunne blive modent. «Skoklefald» eller 4. Juni var saaledes en af Aarets Merkedage.»

Det synes af den sidste af de her gjengivne to Meddelelser om «Skoklefald» at fremgaa, at Ordet bruges om en Termin, et vist Tidspunkt, da man lader Skoklerne falde, m. a. O.: ophører med et Arbeide, hvortil Heste anvendes. Af denne Betydning har saa, hvis da den reisende Bondes Bemerkning i Meddelelse No. 1 («Jeg er ræd for, det bliver hos mig, vi faar Skoklefald iaar») er korrekt gjengivet, en ny Betydning udviklet sig: Skoklefald = sent Tidspunkt for Onnens Afslutning og, som Følge deraf, *sen Indbergning* af Kornet.

At et Ord med denne sidste Betydning er blit Navnet paa en Gaard («Gaarden, hvor der saaes og høstes sent»), er jo muligt. En anden Forklaring, som jeg her vil give, har dog kanske ligesaa meget for sig.

I «Bornholmsk Ordbog» af J. C. S. Espersen, udg. af Det kgl. d. Videnskabernes Selskab, opføres et Ord «*Skaggelfajl*», hvorom det heder: ««Skaggelfajl», n., et Skaglefald ɔ: et Sted, hvor man lader Skaglerne falde: Holdested, Bedested, Samlingsplads. Ordet er oprindelig brugt om en militair Indretning. — — Skougaard (Bornholms Beskrivelse p. 205) beskriver Skaggelfaldene som Pladse, ethvert Sognefolk fra gamle Tider havde paa de modsatte Landskanter tæt ved Landeveien til militairt Brug, for at de, naar de kom til den Egn, f. Ex. i Tilfælde af fjendtlig Landgang der i Nærheden, kunde have et Sted at sætte deres Vogne og for det første slaae deres Leir.»

Denne Betydning af militært Samlingssted tror jeg, at Gaardnavnet Skoklefald paa Nesodden har. Jeg kan rigtignok ikke anføre nogen historisk Beretning om, at der paa Gaarden har været et Mødested, hvor Omegnens Beboere kom sammen og spændte sine Heste fra («lod Skaglerne falde»). Heller ikke kjendes fra middelalderlige norske Skrifter nogen til den bornholmske «Skaggelfajl» svarende militær Indretning her i Landet. Dette hindrer dog ikke, at man ogsaa i Norge kan have givet de Steder, hvor man samledes i Tilfælde af Krig, Navnet «Skaglefald» (Skokkelfald). Sandsynligheden taler idetmindste sterkt herfor.[1]

TILLÆG.

Av Magnus Olsen.

Den her meddelte optegnelse av min avdøde bror redaktionssekretær Gunnar Olsen bringer den første direkte parallel til det dunkle gaardnavn Skoklefald, forsaavidt som der her er paavist et sidestykke til, at det gamle ord **skǫklafall* «det at skoklerne falder» er brugt som betegnelse for en lokalitet. Sammenstillingen med det bornholmske ord (om en militær indretning) fortjener sikkert vore historikeres opmerksomhet. Skoklefald, paa nordspidsen av Nesodden, har dog en saa avsides beliggenhet, at man her vel vanskelig

[[1] Espersen meddeler efter «en endnu [c. 1850] levende, meget gammel Bornholmer», som hadde sine oplysninger fra ældre slægtled: «at man i forrige Tider havde rundt omkring i Landet Udmarker uden egentligt Græs eller Agre, som laae fri og udyrkede, hvor man i Ufredstider holdt med sine Øg og samlede sig mod Fjenden; at saadanne Pladse fandtes i hvert Sogn og kaldtes *skaggelfajl.*» «Hvor længe nu disse Pladse — der altsaa kunne betragtes som Samlings- og Bedepladse for et fremmed Herreds Mandskab, naar det i Krig kaldtes bort fra sit eget Herred — have bevaret deres reent militaire Characteer, derom vides Intet for vist; sandsynligen ligger dette forud for den lybekske Periode. I Tidernes Løb ere de for Størstedelen komne under Sognenes og Byernes Omraade, ere blevne anviiste til Kirkens Betjente eller henlagte til Gilder eller ere blevne Enkeltmands private Eiendom. Selv de enkelte, som i længere Tid forbeholdtes det fremmede Herred, bleve efterhaanden udelukkende Besiddelse for Herredscapitainen». Fra 1569 nævnes under «Gudioms Kapell» *Skagelfaldtt* blandt den degnen anviste akerjord. «Efter den nye Matrikel findes nu kun 3 Skaggelfald, hvortil endnu vedkommende Herredscapitain har Brugsretten, men som leies bort til nærmere boende. — — Forøvrigt bruges Benævnelsen *skaggelfajl* hist og her af Bønderne endnu den Dag i Dag om det Sted i Kjøbstæderne, hvor de tage ind og have Samlingsplads, f. Ex. hos en eller anden større Kjøbmand.»]

kan tænke paa et sammenkomststed i militært øiemed. Snarere kunde man anta en lignende avledet anvendelse som den, der er opgit fra Bornholm (se s. 34 anm. 1 om det bornholmske gaardnavn Skaggelfald). Bedst vilde det dog unegtelig være, om man kunde forene gaardnavnet Skoklefald paa Nesodden med den østlandske talemaate *få skoklefall* (= bli sidst færdig med indbergningen) og med det fra Drammensegnen opgivne *skoklefall* (= tiden for vaaronnens avslutning, 4de juni). Jeg skal nævne en utvei, som man kan tænke sig, til at forene stedsnavnet med det ligelydende ord *skoklefall*, som er opgit fra to steder indenfor samme landsdel.

**Skǫklafall* betyr, som nævnt, egentlig «det at skoklerne falder.» Dette sker ved slutningen av vaaronnen (4de juni i egnen om Drammen), og om dette tidspunkt kunde uten videre brukes ordet *skoklefall*. Fremdeles, naar indhøstningen er slut (jfr. i det følgende). Om stedet, hvor man pleide at la skoklerne falde, kunde ogsaa, som vi har lært av det bornholmske ord, brukes benævnelsen Skoklefald (gaardnavnet). Men «skoklerne faldt» paa hver eneste gaard, saaledes at dette i og for sig ikke kan ha været noget særlig eiendommelig for Skoklefald paa Nesodden; derimot kunde paa den enkelte gaard et bestemt jordstykke faa dette navn, forutsat at det var aarvisst, at vaar- eller høstonnen avsluttedes der. Naar nu en gaard — altsaa en lokalitet, som var kjendt av en hel bygds indvaanere — har faat navnet Skoklefald, maa derved antydes, at paa dette sted «skoklerne faldt», d. v. s. jordarbeidet ophørte, saa at si i hele bygdens paasyn. Det synes derfor at ha været fast skik, at Nesoddboerne hadde en sammenkomst ved vaar- eller høstonnens avslutning.

Her maa vi komme ihu, at der fra en række steder i Nord-Europa haves meddelelser om, at den dag, da saatiden endte, var helligdag for grænden eller bygden (landsbyen).[1] Ligesaa den dag, da kornet (høet) var kommet i hus.

Før bebyggelsen paa Nesodden var naadd helt ut til nordspidsen, hvor Skoklefald — først nævnt i 1557 — ligger, kan det ha været skik, at man vaar eller høst i optog drog dit og under forskjellige ceremonier, maaske delvis knyttede til det lille Skoklefaldvand

[1] Jfr. Rasmus Hansen, Gamle Minder II (Odense 1883) s. 229 f.: «Den Dag, Saatiden endte, var mer end halvvejs Helligdag: Det blev altid maget saa, at alle Byens Mænd fulgtes ad i lang Række tilbys. Heste og Plov og Harve var smykket med «Blommer» og Bøgegrene, selv Mænd og Karle og Drenge hadde grønne Løv i Hatten og Grene i Haanden. Indenfor Vængeledet stod saa Koner og Piger og Børn til begge Sider ad Gaden og sang:

«Al Verdens Skaber, mild og blid,
hør det, som vi bede!»

Naar Plovtøjet saa var læsset af og hængt op, og Hestene slupne i Marken, blev der i alle Gaarde ædt Sødgrød til Nadre og drukket Æggeøl bagefter. Og den følgende Søndag blev der bedt og sungen i Kirken om godt Vejr og en rig Høst.»

(bestænkning med vand eller nedsænkning i vand kunde efter primitiv tankegang fremme akerens trivsel), søkte at befordre sædens vekst. Her vilde saaledes ha været hele bygdens **skǫklafall*, og derav navnet.[1]

Opfatter man gaardnavnet Skoklefald paa denne maate, kan man med lethet forene det med talemaaten at «*få skoklefall*», d. e. bli sidst færdig med indbergningen. Her har man da sikkert at gjøre med en høstskik *skoklefall*. Denne kan — i likhet med mange til akerbruket knyttede skikke — ha gaat ut paa, at den, som blev sidst færdig med høstonnen, skulde holde et lag for grannerne sine. Høstgildet kan ha hett **skǫklafall*, og derfor kunde man, som Sinding-Larsen har oplyst, i en bygd si, «at paa den av Bygdens Gaarde, hvor de blev sidst færdig med Indbergningen og saaledes de Sidste i Onnen til at la Skoklerne falde, fik de Skoklefald det Aar.» Det kan nok tænkes, at gaardnavnet Skoklefald er yngre end gaarden — at fordi denne gaard pleide at være den sidste med indhøstningen og saaledes jevnlig «fik skoklefald», den derfor halvt i spøg fik navnet Skoklefald. Men rimeligere er det vel at tænke sig, at *skoklefall*-skikken paa Nesodden har været feiret — enten ved saatidens avslutning eller efter endt indhøstning — utenfor de bebyggede egne, paa det sted, hvor gaarden Skoklefald senere kom til at ligge.

Jeg burde kanske helst ha ventet med at uttale disse formodninger, til vi hadde vor folkemindesamling istand og kunde faa bragt paa det rene, hvilke akerbruksskikke har været særlig eiendommelige for det sydøstlige Norge, hvor stedsnavnet Skoklefald og *skoklefall* om 4de juni samt i talemaaten *få skoklefall* hører hjemme. Men ovenstaaende bemerkninger er ment ikke bare som et tydningsforsøk; de indeholder ogsaa et spørsmaal — om gamle skikke, som har været iagttat, naar sæden er kommet i jorden og kornet er bragt i hus[2] — og en opfordring til at meddele, hvad læsere av MM. maatte sitte inde med av oplysninger om bruken av ordet *skoklefall* i vore bygdemaal.[3]

[1] Det gjør for forklaringen av gaardnavnet litet til saken, om man skal tænke paa en kulthandling utenfor saatiden, f. eks. en «nyaarspløining» av den art, som Axel Olrik omhandler i Danske studier 1910 s. 1 ff.

[2] Jfr. Kr. Bugge's værdifulde artikel om norske høstskikke i MM. 1911 s. 161 ff.

[3] Det svenske «skakklafall», «skajlefall» ('dödsfall af dragkreatur'), som Rietz 577 a opfører henholdsvis fra Kalmar län og fra Skåne, vedkommer os ikke her.

SPROGLIG FRA DE LAVESTE SAMFUNDSLAG I KRISTIANIA.

Meddelt ved **Magnus Olsen.**

I det følgende avtrykkes bokstavret en optegnelse, betitlet «*Brudstykker af Wikasprog — Brudstykker af Tyvesprog — Brudstykker af Tatersprog — Samlet og Skrevet Af* —». Forfatterens navn kjendes ikke. For vel mindst et halvt snes aar siden kom jeg over disse «Brudstykker» hos en mand, som nu er død. Han hadde dem da til gjennemsyn, og jeg benyttet anledningen til at ta en avskrift. Jeg tar neppe feil, naar jeg sier, at forfatteren har villet tjene en liten skilling paa sit kjendskap til «Vika-sprog», «tyvesprog» og «tatersprog». Hans fortrolighet med Kristianiasproget i de allerlaveste kredse synes at være intimt nok. Den skarpe grænse mellem en bestemt Kristiania-jargon, «Vika-sproget», og fantesproget er han fuldt opmerksom paa (jfr. s. 38 linje 26). «Tyvesproget» er det, som Eilert Sundt i sin fortrinlige «Beretning om Fante- eller Landstrygerfolket i Norge (Christiania 1852)» kalder «skøiersproget». Dette har optat adskillige ord fra det egentlige tater- eller zigeuner-sprog «rommaní». De allerfleste ord i de to sidste avdelinger vil man finde igjen hos Eilert Sundt. I et tillæg har jeg henvist til Sundts «Ordfortegnelse» ved de ord, som jeg med lethed har kunnet identificere.

I manuskriptet var det ofte vanskelig at adskille *a* og *o* fra hinanden. I avskriften har jeg sat spørsmaaltegn ved «Mosta» (ved begge vokaler), ved «Ratja» (første *a*); men jeg burde kanske ogsaa ha sat spørsmaalstegn ved *a* i «Mansing», «Libra», «Bella», «Ramanni» (første *a*), «Tjarodine» («Tjuro-»? jfr. tillæg), «Stila pano» (første *a*, og *o?*) og «Farum».

UDTRYK PAA WIKASPROG.

Nils med sine Lakener — Betegner naar Høsten kommer — med Rim. saa de forfaldne ikke kan ligge ude.

Bor hos fru Grøn — Ligge ude om Natten.

Gaa ud paa Dup Ude paa Dupering.

Wær't Hæg'ta — Aresteret.

Ude aa Knabba — u. a. stjæle.

Ligge hos n Nils = Sove hos «Fru Grøn = Ligge ude om Natten.

Faa sig et rist eller «Skub» Drikke «Skaap».

Slaa Fægt Tigge.

Gaa paa Luffen vandre fra sted til sted uden arbeide.

Gaa med Kørja Kvindfolk der gaar i bedre Huse og betler.

Holde Kigen Betegnende for Løsagtige Kvinder med sine «Sekretærer». De sidstnævnte har at paase naar pigen har et offer som de i al enighed «rensker» for Wærdisager — hvorpaa de deler byttet. Ofte hænder det — han presenterer sig som en fortørnet Ægtemand — der vil tilkalde Politi.

«Sidde oppe» Hensidde i fængslet med Waretægtsarest, Fangekost, eller Wand og Brød.

Naa Smører n godt paa Lyver bra.

Bare tøit — Bare tul.

Liddeli Wrien Forfærdelig egen.

«Kjør for det» Lad gaa med det.

En Grønkis = i Tyvesprog En Grønskolling.

Nubben Staalar Ingen penger.

Kji tommik Bra gut.

Nubben Kjak = Ingen varer.

Nubben Slaf = Intet Logi.

Rykeri Lagmandsretten Blive dømt i Lagmandsretten.

Ryker paa «Lin n» Indsat paa Mangelsgaarden.

Faa Rabatmerker Blaa øine under Slagsmaal.

Fire paa Grauten Fire Maaneders Ophold paa Mangelsgaarden.

Flye i Homansbyen og paa Drammensveien Løbe rundt paa disse steder og tigge.

En mellem Aua Aa i Tryne Slag mellem øinene og i Munden.

Kjøre i Sig Tage til Sig.

Flye me Kjeia Løbe om med en Gadetøs.

Drikke Selvmord eller Blus paa Lampen Drikke Denatureret Sprit.

Faa sig en Job Lidt at bestille ved Sjau o. s. v.

Ryker paa Løkka Kommer paa Bodsfængslet.

Fængselstelegraf Saadan kaldes en bankning i væggen i Fængslet — Man slaar visse slag, til A — 1 slag — til B — 2 — o. s. v. Det er strængt forbudt — paa denne maade underholder fangerne hverandre.

Ryker i Akershus Kommer i Strafanstalten.

Faa sig lidt Lad Drikke Laddevin.

Skramle Lægge sammen to eller flere til drik.

Ud paa Brud Ud paa Indbrudstyveri.

Realisere i Stenersgaden Sælge sine eiendele og klæder i Marchandiserbodene i — S — —.

Ute med Kjæften At sladre.

Ute med Næsa si Blande sig i andres Sager —

En tur i Waterloo — En tur i Waterland —

Kjuk og brei Overlegen —

En Brei mand En med Mange penger.

En Snittal Kar En der kan passe sig for Politiklør —

En Lomsk Kar En Snu fyr —

Flyr paa gata Gadetøser — der lever af Prostitution —

6 Breie Maaner Naar en gadetøs har været aresteret bliver hun ført frem for Politifuldmægtigen — der sender hende som oftest ind paa Arbeidsanstalten paa 6 Maaneder.

Ligge paa Fila — D. e. Smittet af Wenerisk sygdom — og indlagt paa Sorgenfri eller Rigshospitalets Hudafdeling af Sundhedsinspektøren.

BRUDSTYKKER AF TYVESPROGET
(Mansing).

Tegnebog = Liber ell. = Libra.
Pengepung = Angring.
Opdagelsbetjent = Spanc —
— kontoret = —e kontoret.
Konstabel = Byling
Klokke = Minke

Kniv = Kjuring —
1 Krone = 1 spen eller Stolpe
50 øre = 1/2 Halv-Stolpe —
25 øre = 1 Bella —
Bonde = Burobeng — —
En ven = En god Tommik —

Jakke = Wepa —
Bukse = Braller —
Sko = Kjænger —
Kjæreste — Kjeia —
Lensmand = Mosgrun.

Kaffe = Mosta
Tobak = Teali —
Hest = Grein —
Sølv = Silver
Guld = Rub.

Dette er de mest almindelige der benyttes i tyvesproget.

ENKELTE SÆTNINGER AF TATERSPROGET.

Rakla Ramanni — Kjavo? Kan du Tatersprog gut?
Ehe Raklo Ja min ven —
Asjer du Wandring — Saa Avar du kei
Asjer du Buro — Saa jar du din vei.
Er du en vandringsmand velkommen til mig —
Er du en Bonde — saa gaa din vei.
Kingla med Tjarodine Kjavo? Skjær du med Kniven gut?
Mosgrun vilde le mig paa Stila pano i Farum men han kamma kji.
Lensmanden vilde tage mig paa Politistationen i byen — Men han orkede ikke.
Stilla Moin — Raklo — hispa Bengalo —
Stille nu gut eller kommer en Djævel til dig.

EN ROMANISANG.

Aa Raka kun Greien
saa tradra vi omkring
Wi tradra hen til Farum
Aa kjinnar saa en pi
Ut i Ratja

Hør nu Kjukre Kjeia
sig kan du Karon grei
Men kan du ikke Karon grei
saa hispa vi paa dig.
ut i Farum.

Sadla paa Hesten —
saa reiser vi omkring —
Wi reiser ned til Byen
og faar os Brændevin
ud i Kroppen.

Den Lidenskabelige Elsker beder sin Kjæreste om hun vil blive hans og om han faar blive hos hende om Natten — eller gaar han til en Anden i Byen — thi han vil nu ikke vente længere.

TILLÆG.

(Henvisninger til Eilert Sundt's «Beretning», citert efter sidetal.)

(„**Vika-sprog**"). Grønkis] jfr. Sundt 370. — Nubben Staalar jfr. noben (nei) og stål (penge) i svensk tater- og skøiersprog (s. 383 og 394).

(„**Tyvesprog**"). Mansing] monsing Sundt 394. — Liber, libra] libbri 381. — Byling] 373. — Kjuring] tjuring, tjuri, tjuril 390. — Bella] bello 372. — Burobeng [«bondedjævel», buro 373, beng 372. — Braller] pralar, bralar 385. — Kjænger] finsk kenkä (sko). — Kjeia] tjei 390. — Mosgrun] (med tilføiet best. artikel) moskro 383. — Mosta] monschta, monsta, mosta 383. — Teali] tyjalí (svensk tatersprog: tiali) 391. — Grein (med tilf. artikel) grei 376. — Rub] rup (sølv) 387.

(„**Tatersprog**"). Rakla] rakra, rakla (tale) 386. — Ramanni] rommaní (tatersprog) 386. — Kjavo] tjavo (søn, barn; i tiltale: du, han) 390. — Ehe] (ja) 375. — Raklo] (gut) 386. — Asjer] attja, asscha (være) 371. — Vandring] («reisende», fanternes benævnelse paa sig selv) 391. — Avar [ava (komme) 371. — Kei] (her, hid) 379. — Buro] (bonde, bosat mand, ikke-tater) 373. — Jar] ja (gaa) 377. — Kingla] tjingra (skjære) 390. — Tjarodine] tjurodine (knivstik) 390. — Le] (tage, hente, faa) 381. — Stila pano] stillipá (svensk tat.: stìlopa), arrest 389. — Farum] foro (svensk tat.: forum), by, 375. — Kamma] (have) 378. — Kji] tji (ikke) 390. — Stilla Moin] stilla møi (hold mund) 389. — Bengalo] bengaló (besat, gal, ustyrlig) 372.

(„**Romanisang**"). Raka] jfr. rakka (svensk tat.: raka), tage vare, vogte, 386. — Tradra] (kjøre) 390. — Kjinnar] kjinna (kjøbe) 399. — Pi] jfr. «pi», at drikke, 385. — Ratja] ? Er verslinjen forvansket (egentlig noget saadant som: «til natten», jfr. «ratti», nat, 386?) ved indvirkning fra «ut i Farum» nedenfor? Eller at tænke paa «rat», blod, 386? — 2det vers er ukorrekt gjengit paa norsk. — Karon] (med best. artikel) karo 378.

Optegnelsen viser paa flere steder specielle overensstemmelser med svensk tater- og skøiersprog.

SMAASTYKKER.

I. **Svar paa „Spørgsmaal om vinden".**

(Jfr. MM. 1913, s. 42).

Fra de to fjorde, der omgir Spindshalvøens vestlige del, staar østenvinden ret paa den lille by Farsund. Langvarig, sterk, tør østenvind, der hvirvler sand op i gaterne, kaldes tugthusvind. Den kommer nemlig fra den kant, hvor tugthuset i Kristiansand (nu lærerseminarium) er beliggende. Forestillingen om en straf ved den trykkende, støvfyldte luft, hvori man maa færdes, og som trænger ind i husene, er ogsaa forbundet med navnet.

Pludselig opstaaende sydlig storm, efterat hummerfisket er begyndt om høsten, kaldes en Teinekju (-tjuv).

P. Holmesland.

Paa Borøen, ved mundingen av Tvedestrandsfjorden, brukes «kjærringer» om de mørke uveirsskyer, men uten stedsbetegnelser, av lignende art som «Oksbykjærringer» el. l. *Edv. Bull.*

II. **Omkring „fyfjøla".**

(Jfr. MM. 1913, s. 112 f.).

Paa gaarden Kvaas i Lyngdal er det ikke ret længe siden, bruken av «fyfjøla» ophørte. Dens plass var paa gatedørtrappen, hvor den blev stillet opefter væggen. Fru lensmand Konsmo i Lyngdal meddeler, at Anders Gitmark i Eide sogn, Aust-Agder, for ca. 50 aar siden optok en fra ældgammel tid brukt skik med at la en saakaldt «husefjæl»[1] cirkulere mellem gaarden Gitmarks 4 opsiddere. Grunden hertil var, at omstreifere og lignende reisende særlig henvendte sig til ham om nattelogi. Dette paahæng følte han omsider saa byrdefuldt, at han fandt, det burde fordeles likelig mellem opsidderne.

[1] Huse, v. at huse.

For mindre end 50 aar siden var der paa gaarden Velle i Vanse en saakaldt «bufjøl», bestaaende av et flatt træstykke. Gaardens fælles utmark var ved et stengjærde delt i 2 stykker, et større og et mindre. Om dagen beitet hester og «buj» i den store avdeling; men om eftermiddagen kl. 6 hadde den opsidder, i hvis besiddelse «bufjøla» var, at aapne grinden i lè-et til den mindre avdeling og drive kjørene ind i denne. Her beitet kjørene til kl. 8 morgen. Ved dette tidspunkt dreves de tilbake i den store mark. Naar dette var utført, levertes fjælen til næstemand av opsidderne.

P. Holmesland.

III. Til efterfølgelse.

Av konservator O. Nordgaard's trykte «Beretning til Videnskapsselskapets direktion [Trondhjem] for 1912» avskriver jeg et litet avsnit, som kan interessere sprog- og folkemindeforskere:

«Fra amtsskolebestyrer Johan Seland har samlingen faat som gave en kvistdusk av hegg med rede av graatrost *(Turdus pilaris* Lin.*)*, tat omkr. $^{30}/_{4}$ 1912 i Rissa (fig. 2). Saadanne eiendommelig formede kvistbundter kaldes paa mange steder heksekoste. De har i folkeopfatningen spillet en viss rolle, og der er utover landet mange forskjellige navne paa denslags dannelser. Ivar Aasen opfører saaledes *marekvist*, *murukvist* (Gudbrandsdalen), *murukvost* (Hallingdal), *Sigmundsknut* (Mandal), *gygrasôp* (Sogn), *Simonssvipa* (Telemarken), *maresôp* (Søndmøre). H. Ross har endvidere: *Maaraakvist* (Nordmøre), *gygraris* (Sogn). I Jarlsberg brukes ifølge dr. Hj. Broch betegnelsen *maretuste* ved siden av heksekost. Johan Seland uttaler i et brev, at i det sydlige Norge forekommer navnene: *Simundssvipa*, *Simundstuste* og *Simundsknut*. I Selbu sies ifølge Seland *murukost* og i Opdal *bjørkekrongle*. Seland meddeler ogsaa, at ved Mandal betraktes Sigmund som fører for oskereien, og *Simonssvipa* verger huset mot denne.»

Det er ikke alle, der som forfatteren av denne beretning har forstaaelsen av, at meddelelser fra norsk natur altid, saavidt mulig, bør ledsages av oplysninger om benævnelser og folkelige forestillinger, knyttede til det, som beskrives. Vort udmerkede tidsskrift «Naturen» har paa forskjellig vis søkt at vække saadan forstaaelse; men endnu sitter naturforskerne inde med meget, som sprog- og folkemindeforskerne er saa griske efter. La mig herigjennem minde MM.s norske læsere — og forhaabentlig mange gjennem dem — om, at enhver leilighet maa nyttes til, mens det endnu er tid, at samle materialier til en fuldstændig norsk ordbok og til en uttømmende fremstilling av norsk folkeliv og folketro. Er opmerksomheten først blit vakt, vil nok de fleste ha noget at optegne. Optegn det saa fyldig som mulig — med oplysninger om sted (meddelerens hjemsted) og om

vedkommende overleverings hele milieu (aldrig isolerte ord, men hele sætninger, hvori ordene forekommer; spar ikke paa oplysende karter og rids!) — og send det til MM.s redaktion, som vil ta vare paa optegnelserne, indtil folkemindearkivet nu snart trær i virksomhet. *M. O.*

IV. **Mot maren.**

Muru, muru binne
er du herinne,
ska du ut!
De ska du, de ska du, de ska du.
Opmæ bakkom, nemæ dalom,
De ska du, de ska du, de ska du.
Rette ä[1]lle di krokete bjørken
Kroke ä[1]lle di rette bjørken
de ska du, de ska du, de ska du.

(Fra N e s prestegjeld, H e d e m a r k e n, efter optegnelse av kirkesanger Angel Bakken.)

Ovenstaaende regle har øiensynlig engang været brukt som læsning mot maren. En kan se det av tiltalen i de tre første linjer, som stemmer aldeles overens med de av Bang meddelte (Hexeformularer og magiske opskrifter 883 a b c d og 884). Binne i første linje er vel forvansket fra minne, som vel paa grund av alliterationen er det oprindelige. Forøvrig avviker denne formel endel fra de Bang meddeler. I disse skræmmes maren med at det der inde er forskjellige ting som kan bli farlige for den, saa den derfor bør se til at komme sig avveien. Her derimot sættes der maren en opgave som nok skal gi den arbeide hele natten, saa vedkommende kan være fri for den ubehagelige gjest. I nr. 884 hos Bang er der noget lignende: «Dra stok og stein». — Denne form for at bli maren kvit er meget almindelig rundt om i verden, og synes ogsaa at gaa meget langt tilbake i tiden. Kuhn anfører (i Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung XIII, p. 118 ff.) en hel række paraleller, deriblandt endog gamle indiske. I en nyere tysk fra Harz heter det: du skal først gaa over alle berger og daler og knække over alle græsstraa (sammesteds p. 124). Blandt de slaviske folk findes samme tanke, tildels ogsaa de samme opgaver (V. J. Mansikka: Über russische Zauberformeln, Helsingfors 1909) og ogsaa blandt finnerne er den kjendt (cfr. Hästeskos arbeide over de vestfinske trylleformler, p. 166 ff.).

Reidar Th. Christiansen.

V. **Musen som Lokes arvtager?**

(Jfr. MM. 1912 s. 116, 1913 s. 46 f.).

Ogsaa i Bergen er «Musen som Lokes arvtager» vel kjendt, for endnu benyttes meget almindelig følgende formular, idet den fældede tand kastes paa varmen. (Selv om sommeren passet vi paa at den maatte kastes i ovnen).

«Mus, mus, ve du je mei en bentann,
ska du faa en gulltann.»

For at virke maa formularen gjentaes tre ganger.

G. S.

VI. **Folketro om gravhauger.**

(Jfr. MM. 1911 s. 206 ff., 1912 s. 68, 1913 s. 46).

Nede paa Øren er der to gravhauger — flere findes der ikke i hele Høiangsfjorden — men man bør ikke grave i dem; det kan bli farlig, for naar man det gjør, vil man pludselig faa se foran sig en stor okse som spyr ild ut av næseborene. Den sætter ret imot en og vil en da bjerge livet, maa en saa hurtig som mulig gripe oksen om hornene; saa forvandler disse sig til en kobberhank, og oksen selv blir en kobbergryte, fuld av store skatter.

(Meddelt av Sjur Dale, Høiangsfjord i Sogn).

G. S.

VII. **„Drakjinn“ m. m.**

I Soknedalen (eg var lærar der fraa 1902 til 1907) høyrde eg gjete at sume hadde set «*drāķ\iŋŋ*» ein kveld. Daa eg vilde vita kva de var for noko dei hadde dette namne paa, fekk eg den upplysninga, at etter gamal tru var *d.* ein fugel eller eitkvartslags dyr som heldt til i visse berg, og som sumetider — helst um kveldane og nætene — flytte ifraa de eine berge aat de andre. Naar ein ser han flyga over dalen, lyser de av han som han skulde vera gloande.

Dette orde *d.* maa vel vera eit laanord i Soknedalen. I ein trønderdialekt skulde de ha havt ljodtiljamning og vore uttala: i ubunda form *dråk\å*, i bunda f. *dråk\åŋŋ (-ån)*. I soknedalsmaale hev linne hankynsord som *håk\å*, *kråk\å*, *måk\å*, *låk\å*, *håw\a*, *måw\å*, *kråw\å* o. s. b. vokalen *å* i baae stavingane og konsonantane *k*, *w*, ikkje vokalane *a—e* og konsonantane *ķ*, *j*.

Dei linne hankynsorda som ikkje hev ljodtiljamning i soknedalsmaale, fær stavingsdeling i ubunda form: *hā''n o''ks*, *ba''kk* o. s. b. (eller i seinartida tildels endestavinga *-e*, og vert daa uttala med

enkelt tonelag: *hān'e*, *oks'e*, *bakk'e*, — med same tonelag som *hā''n* o. s. b. Soknedølene sjølv held ikkje uttalen *hān'e*, *oks'e* for aa vera egte soknedalsk; dei trur at han er nedre-gauldalsk). I nedre Gauldalen er ord som *hān`e*, *oks`e*, *bakk`e*, *nakk`e* tvostavingsord paa *-e*[1] og uttala med samansett tonelag; men *bakk`e*, *nakk`e* hev kons. *k* baade i ubunda og bunda form: *bakk`e* — *bakk`iŋŋ*.

Soknedalsmaale maa ha faatt orde *d.* ifraa einkvan dialekten i Romsdals amt. Paa Nordmør f. eks. hev vi uttalen *stāķ`e*, *māj`e* o. s. b. — i b. f. *stāķ`iŋŋ* o. s. b. Men um orde *d.* er kjent i nokor bygd her ute no og bruka med same tyding som i Soknedalen, kjenner eg ikkje til.

I Schjøtts dansk-norske ordbok ser eg at de som oversetjing til framandorde meteor er uppført millom anna orde drake òg; men kvar dette siste orde vert bruka med den tyding, er ikkje upplyst. — Ein finn orde i Aasens ordbok: «*Drake* (kj) m., Drage, fabelagtig Slange eller Fiirbeen . . . et Luftsyn, ligt en svævende Ildkugle eller tildeels som en Hob af Ildkugler. Nordenfjelds.»

I Soknedalen hadde dei mange gamle truer. Eg skal ta med nokre eksempel:

Karar og kvinnfolk hev kvar sine namn paa dyre ei merr. Orde *mærr* maatte berre karane bruka; kvinnfolka skulde segja *tø''bb* (< tubba). Grunnen til dette fekk eg ikkje greie paa.

Naar born hadde ein sjukdom som kallast «*fræsk'en*», skulde ein lata borna gapa over ein levande frosk, eller ein skulde ta ein levande frosk og skjera hjarta or han og faa barne til aa svelgja de. — Eg tala med folk som mintest at desse raadene hadde vore prøva.

Naar eit barn var mykje kleint, so folk ottast at de skulde stryka med, trudde dei at ein kunde redda barne med de at ein brente upp ei gamal klæfille som høyrde barne til.

Naar de paa ein gard var ein tulling (idiot) som høyrde med til huslyden, kom ikkje stakaren til aa leva lenger, dersom ein reiv ned eit hus, helst stovelaana, og bygde uppatt nytt. — (Mannen som fortalde meg dette hadde sjølv ein tulling paa garden. Baade der og paa grannegarden, der de òg var eit tulle menneskje, hev dei sidan rive ned stova og sett uppatt ny, og — tullingane fekk verkeleg helsotta og døydde i baae gardane fyrr dei nye stovone var innreidde!!)

Dersom ein hadde drøymt um lus, skulde ein snart faa høyra sagt av døding.

Rindalen, Ndm., 24. oktbr. 1913.

Eilert Mo.

[1] I Buvika segjer dei soleis *bakk`e*, *nakk`e*, *oks`e*, *hān`e*, men uttalar merkeleg nok dette siste orde med stavingsdeling i ordlage: *hø̄n`a jǣł hā''n* ɔ: høna gjel hane (= norskdansk: hønen forsøker at gale som en hane). Sml. rindalsk: *de jer`e iŋŋ'iŋŋ gō''* ɔ: de er ikkje verdt. (Rindalsmaale hev *baķķ`e naķķ`e*, *oks`e*, *hān`e*.)

VIII. **Tilføielse.**

Efterat min artikel Elverskud og Elverhøi (MM. 1913 s. 26 ff.) er trykt, er jeg blit opmerksom paa at et «elverhjem» eller «elverland» findes i DGF. no. 45, Landstad no. 47, Afzelius no. 21, og at der omtales trylledrik med «villarkorn» og de tilsvarende spørsmaal og svar som ved bergtagning.

Imidlertid er sagnformen her paatagelig ny, ridderromantiken har i denne vise blandet sammen alle mulige lokkende væsner. Elverpiken (de svenske har: havfruen) kommer til hr. Bösmer (Byrting, Bättring) om natten og sætter ham stevne ved broen. Han vaagner av drømmen; til sin mors sorg rider han avsted til broen, hesten snubler og han styrter i elven. Saa føres han av elverkvinden til «elverhjem», drikken rækkes ham og det ender med at han erklærer elverpiken for sin fæstemø. Denne elverkvinde er ikke noget naturvæsen. Hun er først et av de fristende væsner, som hjemsøker folk i drømme, saa er hun et væsen, som bor i vandet, en slags havfrue og endelig har hun fra bergmøerne laant hornet med villarkorn.

Just Bing.

IX. **Bjørnson — Peter Dass.**

I 1869 gjorde Bjørnson en reise til Nordland og Finnmarken. Han gir sine reiseinntrykk i «En ny feriefart». Han nævner Peter Dass flere ganger her og lægger til i en note: «Enhvær nordlandsrejsende maa eje Petter Dass' «Nordlands Trompet», men ikke læse den før paa nedturen, naar han selv har faat begrep om hvor uforlignelig sann den er.» Bjørnson hadde altsaa stor glæde av «Nordlands Trompet». Det er morsomt at vi finner igjen et sted fra dette verk i et dikt av Bjørnson.

Paa hjemturen fra reisen i 1869 skrev B. B. i hjemlængsel det kjente dikt «Mit følge». Der har vi verset:

«Se, deri er jeg av sneglearten,
at huset bærer jeg med paa farten,
og den som tror det er tungvint bør,
han skulde vite, hvor godt det gjør
at krype in under taket atter,»
osv.

I «Nordlands Trompet» staar der om finnen (s. 106):

«Han lever og er med sin Gamme tilfreds,
Ja om han end eied al persiske Kreds,
Var han ikke bedre fornøiet.
Thi Huset det følger med Manden afsted;
Hvor Manden henvandrer, did vandrer det med,
Gjør dog ikke Manden bemøiet.»

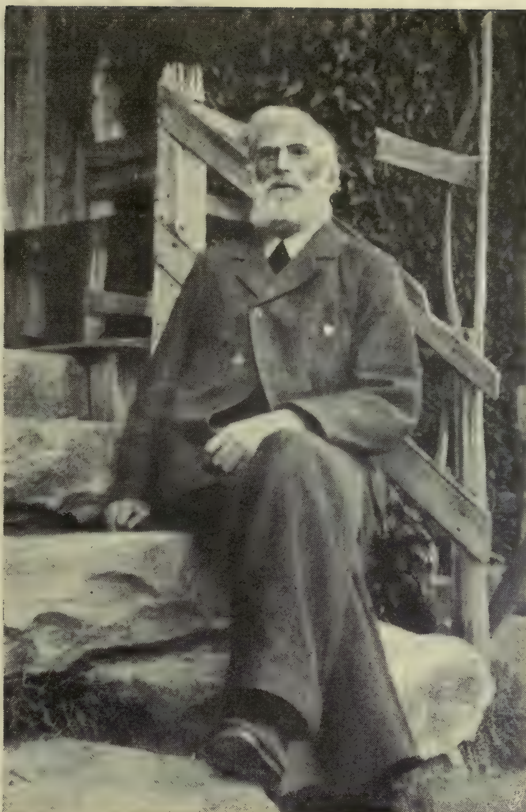
Her har sikkert ordene hos Peter Dass faatt Bjørnson til aa tænke paa sneglen som har huset med overalt. Han kunde ikke sammenligne sig med «finnen». Det vilde være et ukjent billede for de fleste. Men sneglen og sneglehuset kjente alle. De likhets-associationer som vakte billedet om sneglen, kunde igjen føre tanken hen paa den hjemkjære som bærer hjemmet med over alt. Uttrykket hos Peter Dass blev produktivt hos Bjørnson. Det vakte først tanken om sneglen, som saa blev brukt til et billede paa den hjemkjære.

Didrik Arup Seip.

Rettelse.

MM. 1913 s. 158 l. 20 skal læses Gerhard Munthe (ikke Georg M.)

(Trykt 2den april 1914.)

JOHANNES SKAR.

Av Didrik Arup Seip.

Johannes Skar døde den 3dje februar iaar; med ham er en eiendommelig skikkelse i norsk kultur gaat bort. Han hadde en eiendommelig skjæbne: han var bondegut fra Gudbrandsdal, strævde sig frem til studenteksamen og vilde ha slaat ind paa studieveien, men han kom til at leve det meste av sin tid i Sætesdal som haandverker og folkeminnesamler. Saa godt som hele sit livs arbeide og kjærlighet gav han denne dal, men hans verk rak længer ut og har faat en enestaaende betydning for folkeminnegranskningen og for forstaaelsen av hele vor bondekultur.

Johannes Skar var født paa gaarden Skar i Øyer i Gudbrandsdal 18de november 1837. Han gik paa skolen i hjem-

bygden, men der fik han ikke tilfredsstillet den vældige læselyst han hadde. Han har selv fortalt om hvilken fangst han syntes han hadde gjort da han fik laane Holbergs kirkehistorie av skolemesteren, som hadde faat den av sin far. Hans bror, skoledirektør Skard, fortæller at han vanskelig kunde rive sig løs fra en bok han læste i; maatte han gaa fra boken for at arbeide, læste han like til han kom til døren, saa la han boken paa skapet der, saa han kunde ha den med det samme han kom indom døren igjen.

Det var presten Nissen i Øyer som fik forældrene til at sende gutten paa latinskolen. Han kom ind til Lillehammer og blev student derfra 1859. Da han hadde tat andeneksamen, begyndte han paa filologien, men maatte snart slutte med studiet, da han hadde faat en helseknæk, en haard nervesygdom, som han siden led av hele sit liv.

Johannes Skar 1864.

Han var saa en stund huslærer hjemme og andre steder; siden kom han med i den grundtvigianske høiskolekreds paa Vonheim med Christopher Bruun til centrum. Bruun og Skar hadde kjendt hverandre fra skoledagene av, Bruun blev siden gift med hans søster. Bruun fik vældig indflydelse paa utviklingen av hele hans livssyn som blev det nationalt-folkelige grundtvigske. Det var Bruun som fik ham til at interessere sig for den gudbrandsdalske original Visknut. Skar gik stadig til Visknut i lang tid og viste alt her den evne som kom ham saa til nytte i arbeidet i Sætesdalen: evnen til at leve sig ind i andres forhold paa en særegen maate. Han vandt Visknuts tillit og blev den gamle mands fortrolige. I boken om Visknut (1876; omarbeidet og utvidet 1897) gav Skar et utførlig billede av Knut og hele hans liv. Alt her kom han ind paa folketro og folkeskik; hans bok har ogsaa mange værdifulde kulturhistoriske bidrag fra Gudbrandsdal i det 19de aarhundrede.

Men alt før Skar hadde git ut denne bok, hadde han gjort en reise til Sætesdal. Det var Landstad, som fik ham til at reise dit for at lete efter «Draumkvæe». Skar reiste avsted i 1873; han fandt ikke Draumkvæe, men han fandt en folkefærd

og en folkedigtning som fanget hele hans interesse; aaret efter kom han og slog sig ned for alvor i dalen. Han var en tid huslærer hos distriktslæge Kinck paa Frøysnes i Bygland og blev derved ogsaa lærer for digteren Hans E. Kinck, som den gang bare var 8—9 aar. I sin lærervirksomhet her har Skar forsøkt at gjennemføre den metode som blev brukt i folkehøiskolen, og som sikkert har ligget noget høit for den unge vordende digter. Kinck har selv fortalt om sin skoletid for Skar: «I Sætesdalen husker jeg at grundtvigianeren Johannes Skar, som netop da var ankommet for at optegne dalens sagn, gav os — vi var dengang tre brødre — undervisning; den bestod omtrent udelukkende i at gjenfortælle Snorre og Mosebøgerne, — og fortællingens tone blev den samme i begge; de to værker løb ialfald sammen for mig — som en konge-saga begge.»[1]. Andre elever av Skar har fortalt at han var en streng lærer, av og til litt pedantisk. Skar har neppe hat evnen til at vinde sine elever i samme grad som han vandt sine «sogemenner» og folket ellers i Sætesdal.

Skar gav snart op skolearbeidet; han var i Biri en tid og lærte at bli blikkenslager, og med det haandverk slog han sig ned paa Neset i Bygland for at leve resten av sit liv sammen med sæbyggjene. Blikkenslageriet var hans levevei, men det var ikke bare det; det blev en hjælp for ham til at komme sæbyggjene nær; ved sit arbeide kom han til helt at dele kaar med dem og blev som en av dem. Hvilken betydning det hadde for hans indsamlinger, er let at se

Skulde Skar arbeide ordentlig med indsamlingen av folkeminne, maatte han av og til ha pengehjælp; hans haandverk kastet ikke meget av sig; og under utarbeidelsen maatte han være mest mulig fri. Alt i 1873 hadde han hat hjælp av sine venner ved folkehøiskolen paa Vonheim; Christopher Bruuns søster hadde f. eks. git sit eneste guldsmykke til færden. I 1881 prøvde nogen i Kristiansand som satte pris paa hans arbeide — med Jørgen Moe i spidsen — at samle ind penger til et privat stipendium for ham; der kom ind 200 kroner. Siden fik han paa anbefaling av P. C. Asbjørnsen et litet stipendium

[1] Av Kincks selvbiografi i «Studenterne fra 1884». Et sted i sit forfatterskap har Kinck sikkert tænkt paa sin lærer, nemlig i skildringen av folkeminnesamleren Onun Kjile i novellen «Vaarnætter i Norge». Kinck har uten tvil hat en indgrodd mistillit til al indsamling av folketraditioner.

av midlene til videnskapelige reiser i fædrelandet. Fra 1897 av hadde han — efter ansøkning av Moltke Moe og Elias Blix — et litet statsstipendium paa 1200 kr. (i de sidste aarene 1500 kr.). Pengene skulde brukes efter samraad med Sophus Bugge og Moltke Moe.

Skar levde meget nøisomt og følte sig meget rik da han hadde faat stipendiet. Nu gjaldt det at utarbeide stoffet han hadde samlet. Paa grund av at Skar som regel gav meget kortfattede indberetninger, og det gik sent med utgivelsen av samlingene i førstningen, trodde budgetkomiteen i Stortinget at Skar ikke gjorde ordentlig arbeide og foreslog bevilgningen nedsat til det halve. I Stortinget tok stortingsmanden fra Sætesdalen (Gunnar Rysstad) saken op, og Skar fik beholde sit stipendium uavkortet. Næste aar gav Sophus Bugge og Moltke Moe en uttalelse om Skars arbeide; de hævdet at Skar sat inde med usedvanlige betingelser baade som samler og som gjenfortæller. Det vilde være ubotelig skade om Skar ikke fik fortsætte arbeidet med den vældige sagnmængde han hadde samlet, og som var «udsprunget af et aandsliv som i særegenhed og afsluttethed kanske er uden lige i Norge.»

Like til kort før sin død arbeidet Skar med sine samlinger. Han hadde utgit seks bind «Gamalt or Sætesdal». Første bind kom paa eget forlag i 1903, de andre fem bind kom 1907—1913 paa Norlis forlag. Da han døde hadde han sendt to nye bind til sin forlægger; det var slutten av hans egentlige samlinger. Av de utkomne seks bind[1] indeholder tredje bind bare sagn om menneskeverdenens forhold til det overnaturlige, og sjette bind indeholder bare «sogor» ɔ: eventyr. I de andre fire bind er stoffet mere uensartet; der er ordsprog, gaater, barnerim, viser osv., men hovedindholdet i dem er personsagn, bygdesagn og ættesagn — derimot ikke egentlige ættesagaer[2]. Av de to bind som ikke er kommet ut endnu, indeholder det ene eventyr. Det andre betegner Skar selv som «Resten», det er en efterhøst av forskjellig slags; i indholdslisten er nævnt: baanetullar og roglur.

[1] Av de 5 første bind er der utkommet et utdrag «Segn og Minne» (ved Liestøl og Seip).

[2] Det fremhæver A. Heusler i sin nye bok «Die Anfänge der isländischen Saga» (s. 40). Han mener at baade indholdet og stilen i Sætesdalshistoriene viser temmelig liten likhet med de islandske ættesagaer. Likheten viser sig mest i «der äussere Betrieb des Erzählens», sier han.

gamle stev; visur; gaatur; leikar; gamall tru; kjytur og hermur og knót; segner. Blandt dem findes der flere vigtige ting som ikke er fundet før her i landet.

Det var høsten 1913 Skar sendte «Resten» ind. Han hadde endnu planer om at skrive en redegjørelse for hvordan han hadde brukt sine optegnelser og om forholdet til sine kilder[1]. Desværre blev det ikke til noget; man kunde vel kanske endnu faa bragt en del slikt paa det rene ved samtaler med dem av Skars sogemenner som endnu lever. Heldigvis har Skar (i bind IV) git en temmelig utførlig skildring av flere av sine sogemenner. En del sparsomme oplysninger er der ogsaa i hans officielle indberetninger til Kirkedepartementet.

Skar har ikke skrevet meget utenom sine Sætesdalsbøker; en del artikler i tidsskrifter og aviser har han forfattet; og saa har han utgit en bok som heter «Soga um Justinus Martyr Kyrkjefaderen sagd av Johannes Skar» (1904); denne bok er først og fremst beregnet paa sæbyggjene[2]; i samme stil og fremstillingsmaate som i «Gamalt» gjør han levende en skikkelse som hadde fængslet ham helt fra barndommen av. I sin sidste tid arbeidet han med en bok om Søren Kierkegaard for sæbyggjene; Kierkegaards navn var det sidste han skrev, han fik slag ved skrivebordet og døde uten at ha kommet til bevissthet.

Skar var en stilfarende mand, et godt og ædelt menneske. Han var nøisom i alt, taalmodig i lidelsen. Han var lun og humoristisk og vilde gjerne fortælle morsomme ting fra Sætesdal; og han fortalte slik at man husket det han fortalte. — Da han døde, hadde han testamentert sine efterladenskaper[3] til folkeminnesamlingen som skal oprettes paa Universitetsbiblioteket. Skars samlinger har fremkaldt lignende mindre arbeider fra andre deler av landet, f. eks. Valdres og Numedal.

Skars samling av sagn er den største og værdifuldeste fra en enkelt landsdel i hele vor folkeminneliteratur. I en artikel i MM. 1913, s. 53 ff. har Knut Liestøl git en utredning om de

[1] Desværre har Skar av og til (især i første bind) støpt sammen flere sogemenners fortællinger.

[2] I en indberetning skriver han: «For at skaffe Folk i Dalen noget af mere alment Indhold at læse i sin egen Dialekt skrev jeg for en Tid siden et lidet Hefte om Justinus Martyr.»

[3] Han har gjort flere vigtige rettelser og tilføielser i eksemplarer av sine bøker; i en indberetning taler han om «en ikke ubetydelig Mængde nyt Stof» som er indarbeidet i første bind.

forskjellige arter av sagn i Skars samlinger. Han fremhævet hvilken enestaaende anledning de gir til at undersøke «hvordan sagnene forandrer sig i tidernes løp, og hvordan de forskjellige arter av sagn virker paa hinanden.» Baade Liestøl og andre har pekt paa den betydning Skars samlinger kan ha ved «granskningen av de norrøne sagaers oprindelse og troværdighet.» Ogsaa for kjendskapet til norsk sprog er Skars samlinger vigtige[1]. Men endnu er de ikke meget utnyttet — hverken av folkeminnevidenskapen eller sprogvidenskapen.

Det var heller ikke videnskapen Skar tænkte paa først og fremst med sit arbeide. Det var sæbyggjene han skrev for; naar bare de læste ham, var det ham det samme om andre gjorde det eller ikke, sa han mange ganger. Han vilde vise sæbyggjene hvilken værdi deres gamle kultur hadde for dem. Skars bøker gir da ogsaa et billede av «liv og lagnad» i Sætesdal som er enestaaende. Fra ældre tider er det sagnmæssig fremstilling, enkelte særlig vigtige tidspunkter træder sterkest frem, f. eks. tiden for «storedauden» eller «kyrkjevendingi» eller «ufredstider». Fyldigst blir skildringen fra fortællernes egen tid (særlig i bind I og IV), «skulevendingi» og «umbrotet» med «lærarane» (ɔ: haugianerne) i første halvdel av det 19de aarhundrede. Fra senere tider er der mindre i Skars bøker, de heter jo ogsaa «Gamalt or Sætesdal». Ingen bygd har endnu faat en saa fyldig og saa forstaaelsesfuld behandling i literaturen som Sætesdal har faat her. Det er første gang dalen er skildret ut fra sæbyggjenes eget syn. For selv om Skar var gudbrandsdøl, var Sætesdal allikevel blit hans hjem. Han talte altid om «os» naar han talte om sæbyggjene.

De ældre skildringer av folkeliv og folkeskik i Sætesdal skyldes enten embedsmænd, som har bodd der nogen faa aar, eller sagnsamlere, som har faret temmelig fort gjennem dalen. Det er ikke at undres over at det væsentligste billede man har faat av Sætesdal da er det som lettest faldt i øinene, det som er uttrykt hos Skar slik: «Alle som stødva i Dalen, var forstøkte: der var ikkje ko Lort i Sætesdal og Slagsmaal og Drykk og Trevgong og Dovenskap og smaasvolti Aatferd.» (I, s. 13).

Fra senere tider er Hans E. Kinck's digteriske skildringer

[1] Han kunde behandle dialekten i alle de 7 kirkesognene i dalen og har git opskrifter paa hver dialekt. I en indberetning sier han at han har gjort «Optegnelser af Talevendinger og Ord paa 25 [folio-]Ark.»

fra Sætesdal. Det er nærmest samme folkelivsbillede han gir fra Sætesdal som linjene ovenfor gir et indtryk av. Det er bare enkelte sider av bygdelivet han har faat øie paa, saa godt som bare det raa og det vilde og det han selv kalder det «lodne». Alt det gamle er «loddenhet» for Kinck. Nu er det vistnok som nævnt saa at Kincks skildringer er fra en senere tid end Skars. Paa en maate blev der en avgjørende vending, «umbrot», i bygdeskikken alt med «lærarane»; mangen gammel skik og bruk fik som et stempel av noget utilladelig og syndig over sig og maatte ialfald træde i bakgrunden. Men den egentlige «kulturkamp» begyndte ikke før i anden halvdel av det 19de aarhundrede, og det er denne brytningstid som Kinck skildrer; det er bondekulturen i opløsning under indflydelse av moderne industrialisme, ufordøiet bykultur og romantisk nationalisme Kinck har set. Det gamle var vildt og «loddent», det nye er raat og svinsk hos Kinck. Ogsaa Kinck har stundom faat øie paa «den store hugen» bakom vildheten; men denne hugen er noget ubestemt hos ham og hverken han eller læserne faar tak i den. Meget mere forklarer en eneste ytring hos Skar: «Dei dreivst unaadeleg av Karsstykke. Dei fór utyver Bygderne med Livet i Neven og prøvdest. Bjørguv Uppstad herdska utyver heile Nordlandet og Austlandet. «Vend!» ropa dei til han daa han tok paa Heidi; «dei drepe deg!» sa dei. «Ko agtar eg Livet mot eit stort Namn og Rykte!» sa Bjørguv.» (I, s. 10 f.).

Hos Kinck møter vi en løgnagtig og feig folkefærd. Hos Skar er de «trugne som troll.» «Det ord som var sagt, — um det var midt i ville Heidi, so stod det. Sine Pening bygde dei burt paa Ære og Tru, aldri eit skrive Ord. Um Huset var øyde, turvte dei aldri læsa, barre stakk ein Stav i Hurderingen til Merke, eller dei hadde «Stokk aa Hur'», um dei plent vilde stengja. Var Vesallmannen i Naudi og ikkje fekk, maatte han nóg taka av andre det han turvte». (I, s. 9).

Hos Kinck kryper sæbyggjene for bymanden og embedsmanden; hos Skar er sæbyggjene stolte og fornemme. «Olav Tveiti, Eidsvollsmannen, dengde baade Skrivaren og Futen paa Tinget. Futen dengde han, for han vilde gjera Folket hans i Tjov, og det var ikkje noko. Skrivaren dengde han, for han fór ljót aat Maten.» (I, s. 15).

En fin og mild type som Kjetill Kyrvestad (Skar I, s. 58—78) forekommer ikke hos Kinck. Om ham heter det: «Eg veit

aldri noko Menneskje her hev vore tala so mykje godt um som um Kjetill Kyrvestad; du høyrde aldri ko snildt og snodigt og rett.» Han er hjælpsom mot alle med raad og daad, han er noget av en Njaal-skikkelse. Han var arbeidsom, gjorde gaarden til en av de bedste, endda den «var ikkje ko ein fillen Gard daa Kjetill kom.» Kjetill var «viss og greid i alle sine Vendingar.»

Enkeltheter har Kinck ofte set og gjengit slaaende rigtig; men der er ingen tvil om at som helhetsbillede er hans gjengivelse en karikatur. Ved Skar har vi faat en bygdeskildring som altid vil være en hovedkilde for kjendskapet til Sætesdal. Han har hat en samfølelse og intim fortrolighet med de mennesker, som for en stor del skildrer sig selv i hans verk.

Skars verk har hat stor betydning for Sætesdalen. Præsident Liestøl kaldte Skar for «Sætesdalens apostel». Bortset fra den berikelse han har tilført videnskapen, har han gjort vort kjendskap til land og folk rikere og større.

REVEN OG BJØRNEN.

EVENTYR FRA SÆTESDAL VED JOHANNES SKAR[1].

Reven møtte eingong ein Bjørn.

«Kori vil du no av», sa Reven.

«Eg skal av og drepa Hestar», sa Bjørnen.

«Maa eg fylgja», sa Reven. Ja, det maatte han, sa Bjørnen. So gjekk dei; Bjørnen hulsa fyre, og Reven dilta etter. Daa saag Bjørnen ein Hest som gjekk knaga paa ei Myr. So la han til grov i ei Maurtuve. So glutta han hit til Reven:

«Koss er eg no til Augo sjaa», sa han.

«Augo dine er som Tyrilògar, og kvart eit Haar som paa deg er, stend som Naalsoddar», sa Reven. Og dermed gauv Bjørnen til og slo Hesten i Hel, sleit so upp Skròvet og aat det han vann, og det han inkje raadde med, grov han ned til ei onnor Gong. Etter-paa, daa var Reven hit og slikka i seg Blodet og dei Kjøt-smuldrune som slong etter.

So dilta han til. Daa møtte han ein Hjase.

«Kori skal du no av», sa Hjasen.

«Eg skal av og drepa Hestar», sa Reven.

«Maa eg fylgja», sa Hjasen. Ja det maatte han, sa Reven. So gjekk dei — Reven dilta fyre, og Hjasen hoppa etter. Daa saag Reven ein Hest som gjekk knaga paa ei Myr. So la han til grov i ei Maurtuve. So glutta han hit til Hjasen:

«Koss er eg no til Augo sjaa», sa han.

[1] Med tilladelse av forlæggeren, hr. Olaf Norli, trykkes her et eventyr av Johannes Skars eventyrsamling, som kommer ut til høsten. Ordforklaringene er Skars. — Meddelt ved Didrik Arup Seip.

hulsa: springe plumpende. glutta: kige. vinna: formaa, orke. Muldre: Smule. Hjase: Hare.

«Du er so godskleg som du allstødt vani vera», sa Hjasen.

«Nei, so maa du inkje segja», sa Reven; «so skal du segja: Augo dine er som Tyrilògar, og kvart eit Haar som paa deg er, stend som Naalsoddar — sossi skal du segja», sa han og la til grov att. So glutta han hit til Hjasen:

«Koss er eg no til Augo sjaa», sa han.

«Augo dine er som Tyrilògar, og kvart eit Haar som paa deg er, stend som Naalsoddar», sa Hjasen.

«Ja so var det», sa Reven. Dermed glaup han paa Hesten; men han aldri glaapte upp, barre skjekkte til han so han fór yver Styr og illvaala.

Men Hjasen lo so Kjeften rivna alt til Øyro.

vani: pleier. skjekka: spænde foragtelig ud til Siden. fór yver Styr: hovedkuls, paa Hovedet. ill-vaala: skrige meget sterkt.

EVENTYR OG DRØM.

En literatûrpsykologisk hypotese.

Av Anathon Aall.

Naar menneskene har vendt sig bort fra dagens arbeidsliv med al dets møie og alt dets slit, saa har det glædet dem at slippe fantasien løs i fortællinger om en verden, der alt gaar for sig paa en annen maate, og deri de stængsler som hemmer dem, de tyngsler som trykker dem, er som borte for tanken. Paa denne maate er eventyret opstaat. En mild skjæbne har imidlertid villet, at menneskene ikke er henvist til bare at konstruere sig frem en saadan tænkt verden i fortællerformen. De oplever den likefrem, næsten like saa ofte som det er nætter i deres liv, i drømme nemlig. I den tilstann har vi løsgjort os fra det aag som den vaakne bevisthet lægger paa os. Da saaledes de psykologiske forutsætninger for eventyrdiktningen og for drømmelivet er saa like, saa skulde det være rart, om drøm og eventyr ikke hadde noget fællesskap at opvise ogsaa i inhold. Og isanhet en trænger ikke søke længe efter i eventyrene, for at faa det intryk, at mangt et træk fra de menneskelige drømmeoplevelser er blit emner for eventyrfortælling. En særegen teoretisk overveielse taler sterkt for den opfatning, at det her skulde raade en viss sammenhæng, nemlig følgende:

En psykologisk undersøkelse av drømmens særegenheter synes bl. a. at maatte føre til at dommen faller saaledes ut: Det gaar saa helt forskjellig med det som er logisk tænkning og det som er sansebilleder i drømme. Mens det logiske ved tankelivet kan komme fra det uten at lide nogen

større skade av at vor bevisthet er lullet i søvn, saa er den fantasivirksomhet som gaar paa sanseinhold, rystet i sine grunvolder.[1] Men parallelen innen drømliteraturen er da iøinefallende. Fortælleren er her bundet til at overholde visse grunkrav av logisk art — paa samme maate som ved alle menneskelige meddelelsesformer — men naturlovene har såatsi sluppet anker. I den ytre verden kan tingene sættes paa hode; alt det som sker i eventyret, kan skildres uten at en syter om at det samhøver med det en nødvennig erfarer gjennem sansene.

Den tanke som her sættes frem, har, som jeg efterpaa har funnet, været oppe hos andre før, og det turde det være grunn til at nævne. At andre er med paa at stadfæste tingen, maa til en viss grad styrke en i den tro, at en ikke rent misdømmer sig i saken. Først skal det sies, at nogen granskere av den kjente Freudske skole har drøftet spørsmaalet. W. Steckel har skrevet flere avhandlinger om emnet i Zentralblatt für Psychoanalyse und Psychotherapie de siste aarganger, desuten maa fremhæves Riklin, Symbolik und Wunscherfüllung in Märchen, i Schriften zur angewandten Seelenkunde, utgit av S. Freud 2. hefte, smlgn. ogsaa Psychologie und Sexualsymbolik der Märchen, i Psychiatrisch-Neurologische Wochenschrift 9. hefte, no. 22—24. Jeg kjenner bare Riklins studier: Han er litt for snar til at finne formentlige paralleler, og presser ut av dem synspunkter, som minner om den teoretiske ensidighet hos den skole han tilhører. En stor del av de enkeltheter han drar frem, viser egentlig bare, at kjærlighet og sexualfantasi spiller en væsentlig rolle baade i diktning og i drøm. Men saa meget visste vi før. Mere riktige synsmaater har F. von der Leyen utviklet,[2] Zur Entstehung des Märchens, i Herrigs Archiv für das Studium der neueren Sprachen u. Literatur bind 113—116, se især bd. 113, 1904, s. 249 ff. De ældste forestillinger om drøm og vaaken tilstann, om søvn og død er, efter von d. Leyens mening, ogsaa ophavet til eventyrdiktningen. Mange fantastiske

[1] Jeg har søkt at bevise dette i en artikel i det nordiske tidsskrift Psyke, Festskrift for prof. K. R. Geijer 1914, S. 56 ff.: Drømmen forklaret ut fra det sviktende sansegrunlag, smlgn. ogsaa en artikel: Der Traum, som vil utkomme i et av de nærmeste numre i Zeitschrift für Psychologie, og et referat av disse undersøkelser i Kr.a Videnskapsselskaps Forhandlinger for iaar.

[2] Jeg skylder docent Knut Liestøl at være blit opmerksom paa denne forfatter.

straffearter som fremføres i eventyret, er poetisk iklædning for drømmer, specielt for mareridt. Om mareridt minner saadanne begreper som vampyrene, erinnyerne, hexer og troll; v. d. Leyen gjør opmerksom paa, at det særlig er om natten, at trollhammen faller av den forvandlete prins, og fremhæver, hvorledes nattestemningen paa en mørk og hemmelighetsfull maate klinger igjennem i saa mange av vore drømmer. Som exempel paa den utstrækning som denne forf. gir sin methode kan nævnes, at han vil forklare bibelens sagn om paradiset, om syndefallet osv. som et motiv hentet fra drømmer.

Selve gruntanken det her er tale om, finnes allerede hos Ludwig Laistner, Das Rätsel der Sphinx fra aar 1889, 2. bind. Han mener at sammenhængen er denne: Paafallende drømmer er først blit fortalt; efterpaa har man glemt deres ophav, og saa er de blit forvandlet til motiver for diktning. Paa den maate er mangt et literært produkt fremstaat. Laistner tror, at emner fra drømmer overalt er de viktigste og ældste motiver, ikke bare i eventyr, men ogsaa i sagn og mythus. Naar han vil gjøre drømmemotivet til et skapende element for selve disse diktningsformer (se navnlig forordet s. XIII og bind 1 s. 46 fg.), saa turde det være at gaa for vidt. Sit ophav skylder selve diktningen væsentlig andre psykologiske faktorer. Noget annet er, at drømmeemner i stor utstrækning kan være spunnet inn i inholdet for den diktende fantasi.

Jeg gaar nu inn paa nogen konkrete exempler, som har gjort realsammenhængen mellem drøm og eventyr sansynlig for mig.

I drømme er subjektet tilstede uten at være synlig. Usynlighetsringen i eventyret har sit psykologiske forbillede i drømmen. For at være nærværende i en lokalitet man forestiller sig i drømme, trænger man ikke mere plass eller lettere tilgang enn Fanden i nøtten, efter Asbjørnsens eventyr. — Man seiler gjennem luften uten nogen hindring i drømme. Luftskip var indført i drømme, før de naadde inn i eventyret, og længe før mekaniken gav sig av med dem. Den bare tanke er nok til at trylle frem hvad for et realobjekt en vil. En faar de gildeste ønsker opfyllt paa timen, likesom Aladdin naar han gned paa sin lampe, eller som «gutten som gik til nordenvinden og krævde melet igjen.» Her som der, i eventyret og i drømmen, sker i en braavending de største forvandlinger med en selv og med andre

mennesker. Identitetsloven staar paa vaklende føtter. Det er i eventyr stundom exempler paa karakteristiske brist i sansningsbilledet, just slik som i drømme. — I «En gammeldags juleaften» hos Asbjørnsen fortæller mor Skau om det som timedes enken paa julenatten i kirken. En blek fremmed prest stod paa prækestolen og talte i forsamlingen av døde. «Det var ikke slik støi og hosting og harking som det pleier at være ved fropræken om julemorgenen — det var saa stilt, at hun kunde hørt en naal falle paa gulvet.» Skildringen har sansynlig laant farve fra drømmepsykologien. I drømme er en ikke kar til at faa frem intryk av lyd, ialfall ikke av støi. — I samme eventyr er det noget annet som likeledes peker i retning av drømmebevistheten. Blant drømmemotivene forekommer meget ofte den forestilling, at samme sort gjenstanner hopes op i massevis. Det begynner med noget enkelt, men like efter kommer mere av samme slag, ja liknende ting yrer frem fra alle kanter, de staar tætt inn paa en; en kan ikke komme unna, og er saa meget mere ilde ute, som en selv er saa maktløs i drømme, netop da naar det mest gjælder om at komme ivei (de kjente forhindringsdrømmer). Det heter længer nede i «En gammeldags juleaften», om alle dem som var efter hende, dødningene i kirken nemlig: «Men da syntes hun, de vendte sig og grep efter hende allesammen, og benene skalv under hende saa hun var nær ved at sige overende.» Med dette kan en sammenligne i «Matias Skytters historier» følgende ord: «Da han var kommet mitt ut paa myren, var det saa fullt med folk, at han ordentlig maatte alboge sig fram.» Fremdeles kan det minnes om kattene i «Kvernsagn» hos Asbjørnsen. «Da det var over høgstnattes, flaug døra op med ett, og inn kom det saa tjukt med svarte katter at det yrde.» Ord som bent frem tar sig ut som minne fra et drømmesyn. (Sammenlign ogsaa fra eventyret om «Enkesønnen», om alle trollene som var efter gutten: «Det yrde som en hel krigshær»). Mest drastisk trær parallelen til denne mangfoldiggjøring i drømmefantasien kanske frem i Asbjørnsens eventyr om «Kvernen som staar og maler paa havsens bund.» Først mol kvernen alle fat og traug fulle med sild og velling, og siden ut over hele kjøkkengulvet. Kvernen gav paa, og om litt naadde vellingen saa høit at mannen holdt paa at drukne. Like efterpaa var stuen full, den ogsaa og «da han fik op døren, stanste han ikke længe i stuen skal jeg tro; han satte ut,

og sild og velling efter ham, saa det fosset ut over baade gaard og jorder.»

Særlig rimelig er det, at de opskakende mareridt skal komme til at gaa igjen i de fantastiske skildringer. I slike drømmer løfter aander sig op av det som en ser paa; akkurat som aanden fra eimen som stod op av flasken i eventyret om «Fiskeren og aanden». Skildringen i 1000 og 1 nat høres bent frem ut som gjengiving av en drøm: «En let røk stod op av halsen paa flasken, løftet sig høiere og høiere som en skypumpe og bredde sig i et uendelig omfang, saa den skydde for solen og jorden blev tilhyllet av den. Med engang blev taakerøken tættere paa et sted og formet sig til et hode og snart efter til en hel skikkelse.» Jeg husker fra min barndom, at den første gang jeg læste det eventyret, saa slog den tanke mig: Slikt noget har du jo selv set i drømme. Om forhindringsmotivet i drømmene blev det talt ovenfor. Man blir uvilkaarlig minnet om det, naar man læser i eventyret «Ali Baba og de firti røvere», om hvor fortvilet Kasim blev, da han følte sig stængt inne i berget og ingen raad fannt til at komme ut igjen. Det kan passe at peke paa, at dette eventyr etsteds i uttrykkelige ord spiller hen paa drømmebegrepet. Det heter nemlig: Hadde hesten ikke staat der, saa vilde Ali Baba ha tat det hele for en drøm.

Et eget træk fra flere norske eventyr fortjener ennu tilslut at nævnes særskilt. Det fortælles, at trollhammen faller bort, og istedetfor det forvandlete dyr (f. ex. en kat i «Herreper», en hest i «Enkesønnen») staar det frem en fager prinsesse eller prins, med det samme vedkommende individ blir henrettet. Dette maa minne os om, hvorledes vi frelses ut av en pinefull drøm. Netop i det øieblik, da det gaar paa livet løst, sprænges de baand, som lænket en fast til drømmetilstannen og man kommer fri av det onde tanke-fangenskap.

Det lar sig naturlig ikke gjøre, i det enkelte bent frem at peke paa bestemte træk og med sikkerhet at si: Dette stammer fra denne sort drøm, dette fra hin. Men mange ting peker paa, at formodningen om en sammenhæng principielt set er iorden. I begge rækker av sammenlignete tilfæller bevæger vi os paa det umiddelbare primitive sjælelivs grunn. Uten tvil nærmer fantasilivet i eventyret sig til drømmebevisthetens type; der som likheten inbyrdes og ulikheten med det vaakne bevisthetslivs alminnelige forhold er paafallende,

der er sansynligheten for at eventyr-psykologien har laant motiver fra drømme-psykologien forhaanden. En omstænnighet som taler til gunst for en slik hypothese, er den geografiske herkomst for en stor del av eventyrene. De stammer i hovedsaken fra østen. Det orientalske menneske dvæler med flid ved en drømt verden i motsætning til den virkelige verden; han hensætter sig ofte og gjerne i drømmetilstannen. Skjønt hallucinatorisk-ekstatiske tilstanner ikke uten videre kan blannes sammen med drømmetilstannen, saa er dog her et nært inbyrdes slægtskap tilstede. Og det var vel tænkelig, at man kan ha begynt med at bruke forestillinger fra ekstatiske tilstanner i den fortællende kunst, og at dette kan ha git mønstret for den overføring som her nærmest interesserer os: Dette at drømmeforestillinger man har havt mens man sov, blev brukt som motiver for eventyrfortællinger.

(Trykt 10de juni 1914.)

KONUNG RAGNVALD I YNGLINGATAL.

Av Birger Nerman.

Gustav Storms avhandling «Vore Forfædres Tro paa Sjælevandring og deres Opkaldelsessystem» (i Arkiv f. nord. filol. IX sid. 199 ff.) tillhör utan all fråga det allra förnämsta, som någonsin framkommit på hela den germanska filologiens vida område. Tyvärr har forskningen ännu endast i ytterst ringa grad tillgodojort sig Storms där vunna resultat.

Storm påpekade i sin avhandling, att den germanska namngivningen under heden tid följde bestämda principer och att dessa voro olika för olika tider. Under den kontinentala folkvandringstiden har namnskicket utjorts av det s. k. variationssystemet, d. v. s. att vissa namnelement gå igen inom ätterna ex. hos vandalerna: *Gunde*gisel med sönerna *Gunderich* och Gens*erich*; *Genserich* med sönerna Hun*erich*, Theod*erich* och *Gens*o; i Danmark konungarna *Heorogár*, *Hróðgár* och Halga med sönerna *Heoro*weard, *Hróð*mund och *Hróð*wulf. Detta namnskick är allmänt germanskt. Det efterträdes av ett nytt, som bygger på tron om själavandring; barnet ärver namn efter en död släkting, namnen gå därför igen inom släkterna. Detta namnskick finnes på kontinenten nästan endast i Gallien och dessutom i Norden, i det förra landet redan på 500-talet, i Norden har Storm konstaterat det för vikingatid och tiden närmast därefter.

I sitt arbete «Danmarks Heltedigtning I, Rolf Krake og den ældre Skjoldungerække» sid. 22 ff. visade Axel Olrik, att under den nordiska folkvandringstiden även ett annat namnskick, det allittererande, varit rådande i Norden.

Slutligen uppvisade jag i min avhandling «Studier över Svärges hedna litteratur», att det förnämsta exemplet på ett enbart

allittererande namnskick, Ynglingatals svenska konungalängd, om namnen återfördes till urnordisk form, även följde variationsprincipen och framställde den åsikten, att det nordiska namnskicket under folkvandringstid — om än ej fullt konsekvent — på samma gång följt allitterations- och variationsprincipen. Särskilt visade jag, att Ynglingatals konungalängd företedde övergången från folkvandringstidens till vikingatidens namngivningsprinciper; övergången föll ungefär vid ättens överflyttande till Norge.

I en särskild uppsats «Svärges älsta konungalängder som källa för svensk historia» har jag daterat övergången från folkvandringstidens till vikingatidens namnskick i Norden till tiden omkring år 650.

Det är klart, att kännedomen om tidens namnskick har stor betydelse för bedömandet av de älsta nordiska konungalängderna. Jag skall här ur denna synpunkt bedöma Ynglingatals norska konungalängd och särskilt dess mycket omstridde konung Ragnvald.

Ett av de förnämsta skälen för att hänföra Ynglingatal till yngre tid har varit påståendet, att det efter omkring 860 (855) icke är plats för någon konung Ragnvald på Vestfold. För så vitt denna mening sammanhänger med tidsplaceringen av Tiodolf, faller den utom diskussionen för denna uppsats; jag skall på annat ställe i större sammanhang upptaga frågan till behandling.

Bugge[1] har påpekat, att Snorres uppgift (Ynglingasaga kap. 49, F. Jónssons ed. av Heimskringla 1911), att Harald hårfagers fader Halvdan svarte och hans farbroder Olov Geirstadaalf, Ragnvalds fader, delade Vestfold, så att Olov fick västra delen, Halvdan den östra, motsäges av Fagrskinnas[2] berättelse, att Halvdan svartes huvud fördes til Skiringssal (i västra Vestfold) och begrovs där; Fagrskinna känner icke Olov och Ragnvald. Men Storm[3] har fullt riktigt framhäft, att Fagrskinnas nämnda uppgift och ovetenhet om Olov och Ragnvald icke kan användas som bevis mot Snorre, som har långt rikligare uppgifter. Likaså kan man med Bugge icke anse, att det angrepp, som i Harald hårfagers saga kap. 1 riktas mot Harald på Vestfold, säkert visar, att Harald omedelbart efter faderns död varit konung och vistats där, ty som Storm[3] påpekat dör Halvdan svarte på Hadeland, och

[1] Bugge, S., Den ældste Skaldedigtnings Historie sid. 113.

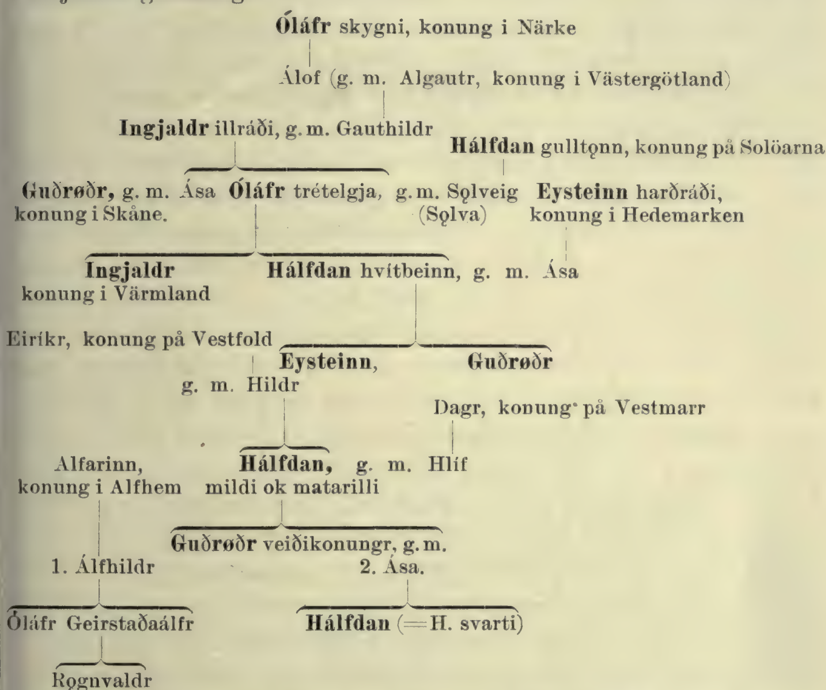
[2] Fagrskinna, udg. af P. A. Munch og C. R. Unger sid. 2 f.

[3] Storm, G., Ynglingatal, dets Forfatter og Forfattelsestid, i Arkiv f. nord. filol. XV, sid. 125.

Harald befinner sig vid hans död icke på Vestfold. Och även med Bugges antagande får förhållandet sin förklaring, om det ses mot bakgrunden av Snorres berättelse om Vestfolds delning, ty det är tydligen mot den östra delen, angreppet riktas.

Från denna sida möter därför intet hinder för konung Ragnvalds existens. Kvar står då det mindre direkta skälet, att Ragnvald endast kännes genom Ynglingatal, därför till sin existens «hænger i en eneste tynd Traad».

Enligt Snorres prosa i Ynglingasagan förekomma konungarna i följande genealogi:

Denna genealogi utgör ett ypperligt exempel på det av Storm påvisade namnskick, som i Norden är vikingatidens.[1]

Konsekvensen är fullständig. Ingjald illrådes son Olov trätälja ärver namn efter sin mormors far Olov skygne i Närke; därmed stämmer, att Olov trätäljas både farfader Anund och morfader Algaut leva vid hans fader Ingjalds giftermål[2] och då

[1] Storm har i sin avhandling om Ynglingatal sid. 122 även antytt detta.

[2] Jfr Ynglingasaga kap. 34: «Ok er Ingjaldr var roskinn, þá bað Ǫnundr konu til handa honum, Gauthildar, dóttur Algauta konungs. . . . . . Algautr konungr þóttisk vita, at hans dóttir myndi vel gipt, ef hon væri syni Ǫnundar konungs, ef . . . .»

också kunna antagas ännu leva vid Olovs födelse inom några få år därefter;[1] deras namn kan Ingjalds son därför icke ärva. Däremot bör Olovs mormorsfar vid hans födelse vara död. Av Olov trätäljas bägge söner, Ingjald och Halvdan, ärver den älste namn efter den förnämligare farfadern, sveakonungen Ingjald, medan den yngre uppkallas efter sin morfader Halvdan gulltand på Solöarna, till vilkens ätt han även synes stå i intimt förhållande; han uppfostras hos Halvdans son Solve på Solöarna. Att Ingjald illråde är död vid sonsonen Ingjalds födelse framgår av Snorres prosa, då Olov trätälja först efter sin av fadern Ingjalds innebränning i Uppsala förorsakade flykt från Svärge gifter sig i Norge. Att likaså Halvdan gulltand är död vid dottersonen Halvdans födelse antydes därav, att enligt Snorres prosa Halvdan uppfostras hos dennes son Solve, som är konung på Solöarna; Halvdan gulltand är alltså död, när dottersonen Halvdan sändes dit. Halvdan vitbens bägge söner uppkallas den äldre efter sin morfader Östen hårdråde i Hedemarken, den yngre Gudröd möjligen (?) efter sin farfars svåger konung Gudröd i Skåne, men antagligen efter någon nu icke känd närmare [norsk (eller dansk[2])] släkting. Att ingen av sönerna ärver namn efter farfadern Olov trätälja, som vid sönernas födelse bör vara död (jfr Ynglingasaga kap. 43, att Halvdan vitben är en ung man vid Olovs död) kan ju ha många förklaringsgrunder (en tidigt död son Olov kan ha existerat o. s. v.); säkerligen kan man i uppkallelse främst efter norska släktingar se ett uttryck för ättens inflyttning i Norge. Östens son Halvdan ärver namn efter sin farfader Halvdan vitben. Halvdans son Gudröd veidikonung åter uppkallas efter sin farfarsbror, Halvdan vitbens son. Gudröd veidikonung är gift två gånger och har en son i vardera äktenskapet. Det framgår av Snorres uppgifter, att åldersskillnaden dem emellan är 19 år; den äldre sonen Olov Geirstadaalf är vid faderns död 20 år (jfr Ynglingasaga kap. 49), den yngre Halvdan är 1 år (jfr Ynglingasaga kap. 48). Efter vem den äldre sonen uppkallats, kan icke ses av Snorres framställning, då tydligen de närmaste släktingarna, farfadern och morfadern, vid hans födelse bägge leva (för Halvdan mildes ålder jfr uppgifterna i Ynglingasaga kap. 47; han dör sotdöd). Under de nitton år, som förflutit till den yngre

[1] Olov är Ingjalds andra barn.

[2] Om namnet Gudröd i den norska konungaätten se Lind, E., Norska konungaättens härstamning, i Svensk Hist. Tidskrift XVI sid. 241 f.

sonens födelse, har farfadern dött; namnet Halvdan är ledigt, och det ärves därför av den yngre sonen. Efter vem slutligen Olov Geirstadaalfs son Ragnvald fått sitt namn kan icke ses, då Snorre här mot regeln icke lämnar uppgifter om Olovs giftermål.

Det är utan vidare klart, att Snorre icke känt vikingatidens namnskick; på intet ställe hos honom finnes någon som helst antydan därom. Däremot finnas uppgifter hos Snorre, som direkt bevisa, att namnskicket varit honom okänt[1] (jfr nedan). Vidare skulle Snorre, om han haft kännedom om namnskicket, konsekvent ha omnämnt de namngivande släktingarna; nu nämnas de endast helt i förbigående, och några utelämnas. Slutligen skulle Snorre med kännedom om namnskicket dragit en mängd slutsatser och jort en mängd bevis, som nu icke förefinnas. Men då Snorres norska Ynglingagenealogi trots detta på alla punkter visar ett riktigt iakttagande av vikingatidens namnskick och hans övriga uppgifter stå i fullständig överensstämmelse därmed, visar detta, att Snorres uppgifter här äro i detalj fullt riktiga. Konsekvensen härav är den viktiga, att Snorres övriga i samband därmed stående upplysningar om Ynglingaätten måste tillmätas ett långt större värde än som i senare tid av forskningen ofta kommit dem till del.

Det måste fordras fullkomligt avgörande skäl för att i ett sagoparti, som så på alla kontrollerbara punkter visar sig vara historiskt riktigt, kunna förneka någon av de däri ingående konungarnas existens. Några sådana skäl ha aldrig givits.

Snorre uppger icke, efter vem Ragnvald fått sitt namn, och så tillvida förefinnes intet direkt bevis för hans existens. Frågan är då, om denna ur andra uppgifter hos Snorre kan bevisas.

Storm[2] har redan antytt, att så är förhållandet. Jag skall här visa, att denna antydan växer ut till full visshet.

Harald hårfager var som bekant gift många gånger och hade enligt sagorna en mängd barn. Snorre uppger (Harald hårfagers saga kap. 21), att Haralds älste son är Guthorm, som fick sitt namn efter hertig Guthorm, Haralds morbroder; denne vattenöste honom och gav honom sitt namn. Denna uppgift är, som nedan skall visas, något tvivelaktig; att Haralds son uppges ärva namn efter en levande släkting utgör just ett av bevisen för att Snorre icke känt namngivning i samband med själavandringstron (jfr

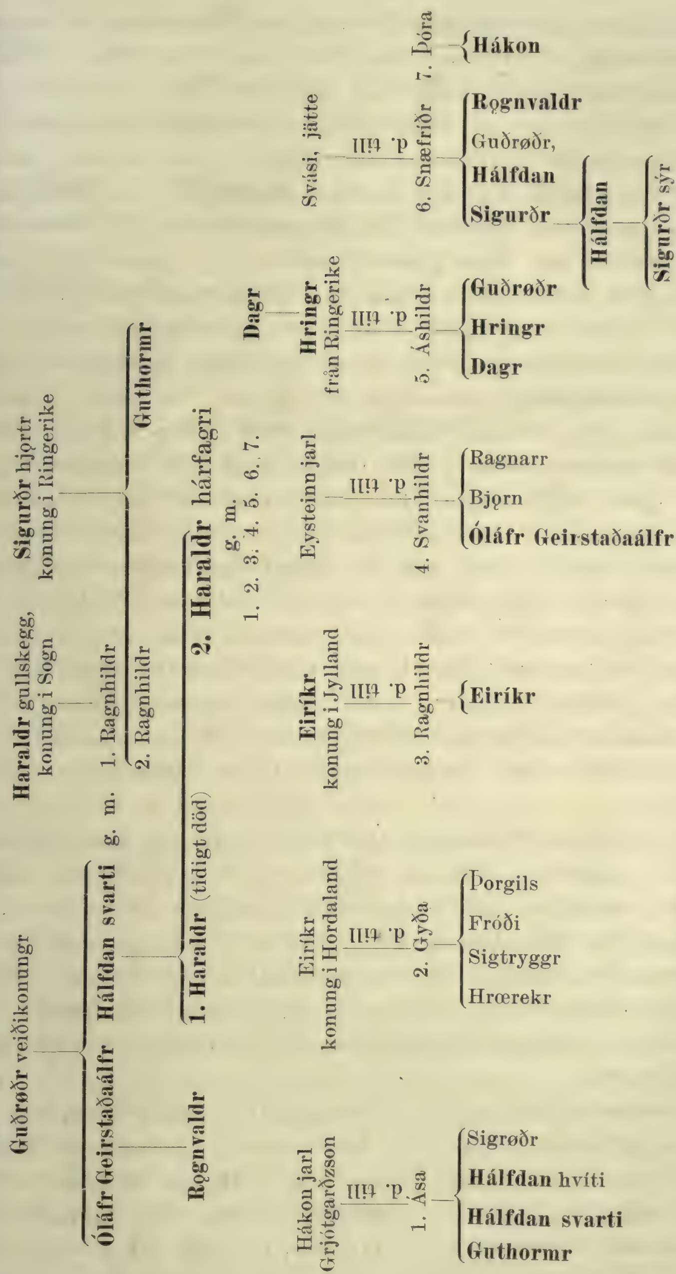
[1] För dessa se Storm i Arkiv IX sid. 213.

[2] Storm i Arkiv XV sid. 125 f.

sid. 53). Haralds första maka är enligt Snorre (kap. 9) Asa, dotter till Hakon jarl Grjotgardsson, med vilken han gifter sig under ett uppehåll i Trondhjem. Vilka barn han haft i detta gifte uppges icke här, men i kap. 17, där det uppgives, att Haralds söner med Asa äro Guthorm, Halvdan svarte, Halvdan vite och Sigröd, av vilka de bägge Halvdan äro tvillingar; att Halvdan svarte, Halvdan vite och Sigröd äro söner till Asa och att de bägge förstnämnda äro tvillingar uppges också direkt av andra källor (ex. Fornmannasögur IV). Därnäst uppger Snorre (kap. 20), att Harald blir gift med Gyda Eriksdotter från Hordaland; om Haralds ungdomsfrieri till henne berättas (kap. 3) en romantisk historia. Med henne har han följande barn: dottern Alov och sönerna Rörek, Sigtrygg, Frode och Torgils. Därefter (kap. 21) berättas, att Harald blir gift med Ragnhild, dotter till konung Erik i Jylland; då han fick henne, skall han hava skilt sig från 9 hustrur. Deras son är Erik blodyx. Vidare var han (kap. 21) gift med Svanhild, dotter till Östen jarl. Deras barn voro: Olov Geirstadaalf, Björn och Ragnar rykkel. Vidare med Ashild, dotter till Ring Dagsson från Ringerike. Deras barn voro: Dag, Ring, Gudröd skirja, Ingegärd. Därefter blir han (kap. 25) gift med Snöfrid, dotter till jätten Svase; om Haralds kärlek till henne och hennes död meddelas en fantastisk berättelse. Barn: Sigurd rise, Halvdan halegg, Gudröd ljome och Ragnvald rettilbene. Slutligen (kap. 38) gifter sig Harald med en förnäm kvinna, Tora mosterstång från Moster. Med henne får han nära 70-årig en son Hakon; Hakon jarls son Sigurd vattenöser honom och uppkallar honom efter sin fader Hakon.

Utelämnar jag döttrarna och sammanför genealogierna, bli dessa av utseende, som återfinnes på sid. 55. Snorres uppräkning av äktenskapen är kronologisk så tillvida, at Harald, som samtidigt hade flera hustrur, tidigast och under flera år enbart är gift med Asa och att hans giftermål med Svanhild och Ashild äro tidigare än det med Snöfrid. Detta är det för vår framställning viktiga.

Namnen på Haralds söner och hustrur återfinnas i det väsentligaste identiska i alla källor; några enstaka avvikelser i ex. Fagrskinna och Olov den heliges saga (Fornmannasögur IV sid. 6 ff.) ha för denna framställning ingen betydelse. Däremot avvika källorna mera ifråga om vilka söner, som tillhöra de olika äktenskapen och om dessas ordning. Den första avvikelsen berör

Guðrøðr veiðikonungr
Óláfr Geirstaðaálfr
Hálfdan svarti g. m. 1. Ragnhildr
Haraldr gullskegg, konung i Sogn
Sigurðr hjǫrtr konung i Ringerike
2. Ragnhildr
Guthormr
Rǫgnvaldr
1. Haraldr (tidigt död)
2. Haraldr hárfagri
g. m.
1. 2. 3. 4. 5. 6. 7.
Dagr
Hákon jarl Grjótgarðzson
d. till
1. Ása
Sigrøðr
Hálfdan hvíti
Hálfdan svarti
Guthormr
Eiríkr konung i Hordaland
d. till
2. Gyða
Þorgils
Fróði
Sigtryggr
Hrœrekr
Eiríkr konung i Jylland
d. till
3. Ragnhildr
Eiríkr
Eysteinn jarl
d. till
4. Svanhildr
Ragnarr
Bjǫrn
Óláfr Geirstaðaálfr
Hringr från Ringerike
d. till
5. Áshildr
Guðrøðr
Hringr
Dagr
Svási, jätte
d. till
6. Snæfríðr
Rǫgnvaldr
Guðrøðr,
Hálfdan
Sigurðr
Hálfdan
Sigurðr sýr
7. Þóra
Hákon

huvudsakligen äktenskapen med Gyda och Svanhild, så att i Fornmannasögur I (Olov Tryggvesons saga) sid. 1 ff., IV sid. 6 ff. och i Flateyjarbók I sid. 561 ff. flera av Gydas söner upptagas som Svanhilds; den andra har större utsträckning. Dessa källor äro ense om, att Guthorm, Rörek och Gudröd äro söner av Gyda. Då de andra källorna icke markera ordningen av Haralds äktenskap med samma klarhet som Snorre, kunna de icke användas som motbevis mot hans framställning.

Snorres genealogi är i många avseenden intressant. Den ger en god inblick i Haralds princip att ge sina barn namn. Det kan genast konstateras, att denna princip är själavandringstrons namngivningsprincip.

Genomgår man genealogierna, visar det sig, att i alla Haralds äktenskap, utom ett, de namngivande släktingarna för alla, några eller något av barnen kunna konstateras. Undantaget gäller äktenskapet med Gyda. Detta antyder, att barnen där icke haft samma rang som de andra, något som också antydes därav, att de tvärt emot de övriga bröderna i Norges historia icke spelat någon roll. Det är därför naturligt, att de icke uppkallats efter fädernet; Harald uppkallar dem efter deras möderneätt, där vi dock nu tyvärr icke känna namnen. Ej heller upprepas namnen i Haralds efterföljande ätt (jfr stamtavlan 8 i Munchs Det norske Folks Historie I:2). Detta tyder i samma riktning.

Olovs älste son uppges vara Guthorm, och han uppges ha fått sitt namn av Haralds morbror, hertig Guthorm. Enligt Snorre har detta skett, medan hertig Guthorm ännu levde, men att så varit förhållandet förbjudes av tidens namnskick, och Guthorm bör därför, om han uppkallats efter hertig Guthorm, ha fötts efter dennes död och har då icke varit Haralds älste son. Då förstår man också bättre, att han spelat en jämförelsevis obetydlig roll.

I samma riktning talar också den omständigheten, att under sådana förhållanden Haralds första söner, tvillingparet Halvdan svarte och Halvdan vite, som sig bör, uppkallats efter den förnämligaste döde, farfadern Halvdan svarte. Att denne varit den namngivande visas oförtydbart därav, att den ene av tvillingarna även ärver epitetet «svarte». Att bägge tvillingarna fått samma namn ger en intressant inblick i tvillingbegreppet och visar just

tillvaron av själavandringstron. Efter vem brodern Sigröd fått namn kan icke ses.

Haralds son i giftermålet med Ragnhild ärver namn efter den närmaste fränden, morfadern Erik.

Av sönerna med Svanhild kallas den älste Olov Geirstadaalf. Detta visar oförtydbart, att han ansetts som den återfödde Olov Geirstadaalf, Haralds farbroder. Efter vilka de övriga sönerna, Björn och Ragnar, fått namn kan icke ses.

Däremot kunna de namngivande släktingarna till alla Ashilds söner bestämmas. Den älste, Dag, ärver sin morfarfars namn, den andre, Ring, ärver morfaderns. Detta utgör en avgörande garanti för riktigheten; ett motsatt förhållande att morfarsfadern, men icke morfadern skulle leva vid Ashilds första sons födelse är nästan omöjligt. Den yngste sonen, Gudröd, ärver namn efter Haralds farfader, Gudröd veidikonung.[1]

Av Snöfrids söner uppkallas den förste, Sigurd, antagligen efter Haralds morfar, Sigurd jort, och hans existens bevisas av sonsonen Sigurd syr, Halvdans son (Olov Tryggvesons saga kap. 60). De bägge närmaste brödernas namn Halvdan och Gudröd äro av särskilt intresse. Bägge bära namn, som redan finnas bland Haralds söner, namnet Halvdan bäres till på köpet förut av två bland dem. Men det egendomliga förhållandet att 3 av Haralds söner ha samma namn, andra 2 samma namn visar just, att namnen måste ha ärvts från andra i släkten, d. v. s. bevisa just en namngivningsprincip, byggd på själavandringstron. Halvdans existens bevisas genom brodern Sigurds son Halvdan. För Snöfrids yngste son Ragnvald kan av Haralds kända släktingar endast ifrågakomma hans kusin, Ynglingatals konung Ragnvald.

Haralds son Hakon slutligen uppges direkt ärva namn efter Hakon Ladejarl. Hans moder Tora är tydligen i släkt med honom.

Det är genomgående princip i Haralds sätt att uppkalla sina söner. Har har på varje punkt, där vi kunna kontrollera, tagit den närmaste döde släktingen. De bägge förstfödde sönerna Halvdan svarte och Halvdan vite ärva farfaderns namn. Deras helbroder Sigröd har ej kunnat uppkallas efter morfadern Hakon Ladejarl, som lever vid hans födelse. Vi känna därför ej, var-

[1] Haralds förste son Gudröd bör ha uppkallats efter fädernet, då i motsatt fall det icke varit motiverat att för den andre Gudröd gå ända upp till farfarsfadern. I äktenskapet med Ashild däremot äro namnmöjligheterna ända upp till morfarsfadern (Dag) utnyttjade.

ifrån han fått sitt namn. Erik uppkallas efter sin morfar, Olov efter Haralds farbror, Dag efter sin morfarsfar, Ring efter sin morfar, som tydligen dött strax efter den äldre helbroderns födelse, Gudröd efter sin farfarsfar, Sigurd antagligen efter sin farmorsfar och slutligen Ragnvald efter sin faders kusin. Efter detta att döma borde sonen Guthorm vara född mellan Olov och Dag.

Uttager jag de av Haralds söner, som uppkallats efter fädernet, visar det sig, hur uppkallelsen genomgående går från närmare till avlägsnare släktingar. De bägge Halvdan uppkallas efter sin farfar, Haralds far, Olov efter sin farfarsbror, Haralds farbroder, [Guthorm efter sin farmorsbror, Haralds morbroder], Gudröd efter sin farfarsfar, Haralds farfar, Sigurd efter sin farmorsfar, Haralds morfar, och Ragnvald slutligen efter sin farfarsbrors son, Haralds kusin.

Ur de övriga källorna kan en sådan fullt genomgående princip icke uppvisas. Detta utgör ett starkt bevis för att Snorres framställning är riktig.

Jag har förut visat, att Snorres konungalängd fr. o. m. Ingjald t. o. m. Ragnvald och hans uppgifter om konungarna, där de kunna kontrolleras, äro fullt riktiga och att vi därför icke utan avgörande skäl ha någon rättighet att betvivla en konung Ragnvald, Olovs son. Jag har här visat upp, att Harald hårfager uppkallat sina söner i rätt ordning efter sina och deras närmaste döda släktingar och att Haralds son Ragnvald förutsätter en släkting Ragnvald, stående just i den grad av släktskap till Harald i förhållande till Haralds övriga släktingar, vari Ynglingatals konung Ragnvald befinner sig. Någon annan till Haralds eller Snöfrids ätt hörande Ragnvald kännes icke. Jag anser mig efter detta ha bevisat, att Ynglingatals konung Ragnvald existerat.

Ynglingatals Ragnvald kan med ledning av Haralds son Ragnvald till tiden närmare bestämmas. Snorre uppger (Harald hårfagers saga kap. 30), att då Harald var 40 år, många av hans söner voro «vel á legg komnir» (Harald har samtidigt haft flera hustrur). Därpå uppges, att Halvdan halegg och Gudröd ljome bränna inne Ragnvald Mörejarl. De måste då vara minst omkring 15—20 år, och deras yngre broder Ragnvald kan ej vara mycket yngre. Harald föddes 850, och händelsen inträffade således 890. Ragnvalds födelseår bör då icke falla många år efter

875, senast daterat. Men Ragnvald har uppkallats efter Ragnvald på Vestfold, och dennes död har då icke inträffat senare än omkring 875. Men detta stämmer förträffligt med den gamla uppfattningen om tiden för Ragnvalds levnad och Ynglingatals tillblivelse, som bygger på helt andra grunder. Denna uppfattning grundar sig därpå, att Ragnvald måste hava varit konung på Vestfold senast före slaget vid Hafrsfjord 872.

VORE FORFÆDRES HÆROPSTILLING.

Av **Hjalmar Falk.**

Hæropstillingen er et emne som vore oldtidsforskere kun har ofret liten opmerksomhet. Jahns fremstilling i «Almindelig Udsigt over Nordens, især Danmarks Krigsvæsen i Middelalderen» av 1825 er helt forældet og utilfredsstillende. Senest har den danske traditionsforsker Axel Olrik i «Danske studier» for 1907, s. 214—220, i en avhandling betitlet «Svinefylking og *hamalt*» behandlet spørsmaalet for sagatidens vedkommende. Hans resultat er følgende tre hovedformer for opstillingen: 1. Sagatidens sedvanlige opstilling for større hære er en lang linje med fremskutt spids eller kile paa midten. 2. I motsætning hertil danner den egentlige svinefylking en fuldstændig kile. 3. *Hamalt* er en dækstilling, hvis særkjende er en «kullet» form, d. v. s. den er uten fløie — Jeg anser grundlaget for disse paastande for saa svakt, at en fornyet prøvelse er paakrævet.

Det første og vigtigste spørsmaal er dette: hvilken var den gamle tids normale hæropstilling?

Det første landslag i Norge som vore sagaer leverer en mere indgaaende beskrivelse av, er Stiklestadslaget, som jo endnu hører den egentlige saga- eller vikingetid til. Før dette holdt baade kong Olav og bondehøvdingerne mønstring over sine tropper langt fra slagmarken, hvorefter de marsjerte videre i fuld slagorden. Kongshæren fylkedes paa Stavemyrene paa følgende vis: Midt i hæren anbragtes kongsbanneret og om dette hirden og gjesterne samt oplændinger og trønder. Høire fløi — *til hægri handar frá mínu merki* — forbeholdtes Dags tropper under eget merke; venstre fløi — *til vinstri handar frá minni fylking* — de

svenske hjælpetropper under et tredje merke (Ungers Heimskringla s. 472 f.). Kongens plads var i centrum, hvor han var omgit av en skjoldborg (ibid. 475). Om nogen fremskytende spids paa slagordenens midte er her ikke tale. Bondehærens opstilling beskrives i Flat. II, 351 og Fms. V, 73 saaledes: Kalv Arnesen satte op sit merke og anbragte under det sine huskarle samt Haareks folk. Tore hund og hans sveit stod *í ǫndverðum fylkingarbroddi fyrir merkinu*. Paa begge sider av Tore var anbragt utvalgt folk av bøndernes sveiter. Hele denne fylking, som i det følgende benævnes *aðalfylking*, var baade lang og dyp. Paa hver side av den stod saa en anden fylking, hver av dem med sit merke. — Ordet *fylkingarbroddr* oversættes i ordbøkerne med: spidsen av fylkingen. Her skulde man da altsaa ha en fylking med spids paa midten. Imidlertid har den utførligere saga om Olav den hellige s. 215 (og Hkr. 487) en avvikende læsemaate: *í ǫndurðu brjósti fylkingar*. Dette *brjóst* gjengir ordbøkerne med: den forreste eller fremste del av fylkingen — hvorved vel nærmest menes: første række eller frontlinjen. Ser vi nu hen til fremstillingen selv, saa lar denne sig umulig forstaa derhen, at der har været en kileopstilling foran fylkingen: Tores sveit og det øvrige utvalgte mandskap som stod fremmerst, siges jo at utgjøre en lang fylking. Man opfordres da til at underkaste de to militærtekniske termini *fylkingarbroddr* og *brjóst fylkingar* en nøiere granskning, — selv hos Fritzner er jo de tekniske uttryk saare hyppig misopfattet. Jeg forutskikker den bemerkning, at fylking dels var en benævnelse for selve slagordenen, dels for den i slagorden opstillede hær, dels endelig for de enkelte særskilt opstillede avdelinger (hver igjen bestaaende av flere sveiter).

Hvad betegnelsen *brjóst* angaar, saa gir den overførte betydning sig egentlig av sig selv som en følge av billedets natur, — og det kan kun forundre, at leksikograferne har kunnet misforstaa den: *brjóst* kan kun være den dype hovedfylking mellem de to fløie, de saakaldte *(fylkingar)armar*. Følgelig er *brjóst* ensbetydende med den omkring hovedmerket *(aðalmerki)* opstillede *aðalfylking*, ogsaa kaldt *miðfylking* (Fms. X, 403, hvor ordet motstilles *armfylking*). «Brystet» er altsaa hærens centrum, den dypeste fylking med høvdingens hird og andre utvalgte mænd samt hans skjoldborg. Det var denne del som almindelig begyndte angrepet og idethele utgjorde arméens pièce de résistance, mens fløierne ofte utstraktes i tynd fylking. At dette virkelig

er betydningen av *brjóst*, fremgaar av alle de steder hvor ordet brukes. Saaledes fortælles i de forskjellige beretninger om Stiklestadslaget, at *brjóst fylkingar konungs*, kongshærens bryst, brøt gjennem bondehæren (Fms. V, 77. Flat. II, 354. ÓH. 216): da ialfald kongshæren ingen midtkile hadde, maa med «brystet» menes centrum. Til fuld evidens hæves denne forklaring ved uttrykket *hrani var í brjósti (fylkingar)*, Fld. I, 380, for *(h)rani* er — derom hersker ingen tvil — selve midtkilen; til overflod motstilles her *brjóst* fløierne *(armar)*. Ikke mindre uomtvistelig er ordets betydning i et digt av Tjodolv Arnorsson, hvor det siges at kong Harald Haardraade lot sit drageskib rage frem *fyr miðju leiðangrs brjósti*[1], i midten av den sammenbundne skibsrække som utgjorde centrum av flaaten. Og naar herefter følger ordene *þat vas liðs oddr*, har vi en fuldstændig parallel til terminologien ved landhæren, sml. Morkinskinna 116: *staðnar oddrinn liðsins.* Vi føres herved over til de taktiske termini *oddr* og *broddr*.

Almindeligst og oprindeligst anvendes *broddr* i forbindelserne *farar-* og *ferðarbroddr*, hvorved forstaaes den fremste del av en vandrende eller ridende flok, eller av en hær under forfølgelse. Sml. Fld. II, 177 f.: *drífr nú at þeim liðit, ok kennir Oddr þar byrlarann í ferðar broddi;* Sturl. II, 239: *sjá þeir þá, at ríðr ferðarbroddrinn flokksins;* Fms. VIII, 400: *en merki hans ok ferðarbroddrinn sótti þá upp yfir dalinn;* Bp. II, 69: *lið herra biskupsins nálgast í ferðar brodd;* Alex. 56: *ferr hann nú sjálfr í fararbroddi.* Da en slik færd sedvanlig vil ha en lang og smal form, er uttrykket *farar-*, *ferðarbroddr* «færdens spids» helt naturlig, og herfra har man selvfølgelig under alle omstændigheter at gaa ut ved bedømmelsen av den videre anvendelse av ordet *broddr*. Imidlertid synes det heller ikke ved *farar-*, *ferðarbroddr* nødvendig altid at tænke paa den langagtige form; naar Helges skib i Helgakviða Hundingsbana 19 siges at ligge *í farar broddi* og i det følgende vers *í flota miðjum*, er det klart, at skibet ikke bare har andre fartøier bak sig, men ogsaa paa begge sider. Gaar vi nu over til uttrykket *fylkingarbroddr*, viser det sig, at denne terminus, som i forhold til de førstnævnte maa ansees for sekundær, ikke betegner andet end fylkingens første

[1] *Brjóst* forekommer videre i Egils s. kap. 51: *þeir ok þeira lið skyldu vera í brjósti í fylking fyrir merkjum konungs;* Bp. II, 70: *lætr K. síga sína fylking fram fyrir þá, ok hefr hǫggorrostu, þegar brjóstin mœtast;* Alex. 32: *jafnmikil urðu vera brjóst á fylkingunum* (d. v. s. i de to fiendtlige hære).

eller fremste række. I Fms. VIII, 51 heter det saaledes, at *fylkingarbroddr búanda* straks ved første angrep vek tilbake og vendte sig til flugt, hvilket fremstilles som ensbetydende med hele hærens flugt; en variant har ogsaa herfor *fylking bónda*. Ikke mindre klart er forholdet i Alex. 32: *fótgǫngulið skipar hann í fylkingar broddinn*, d. v. s. i første række — ikke i en midtkile, som overhode ikke omtales i denne saga. — Helt synonymt med *broddr* er *oddr*, det fremgaar alt av Fms. VIII, 51, hvor *fylkingaroddr* er en variant til *fylkingarbroddr*. I Mork. 116 betegner *oddr* fortroppen av den fremrykkende hær: *staðnar oddrinn liðsins ok beið þess er eptir fór*. I Fms. X, 404 (Ágrip) kan *oddr* kun betegne første række av fylkingen: *hann hafði oxnum skipat í odd á liði sínu* — en okseflok (med spyd bundet paa ryggen) i flere geleder vilde være litet egnet til angrep. — Det er saaledes paa det rene, at *broddr* (og *oddr*), som oprindelig betegnet spidsen av en lang og smal række av marsjerende eller ridende folk, i den militærtekniske terminus *fylkingarbroddr* (*-oddr*) hadde betydning av første krigerrække. Benævnelsen forutsætter altsaa ikke den av Olrik som sagatidens sedvanlige opstilling hævdede lange linje med fremskudt spids paa midten.

Ser vi nu hen til de øvrige steder i de historiske sagaer hvor opstilling av en større hær omtales, finder vi i Norge aldrig nogen midtkile, men gjennemgaaende anvendt en like frontlinje, og en slagorden bestaaende av et sterkt centrum og sidefløier som ofte gjordes meget lange og tilsvarende tynde. Hensigten hermed var ved overlegne stridskræfter den at omringe den fiendtlige hær og falde den i ryggen, saaledes som Magnus blinde gjorde i kampen mot Harald gille (Hkr. 705). Men øiemedet kunde ogsaa være det motsatte, det at hindre omringelse, saaledes som Olav den hellige anordnet før slaget ved Stiklestad for det tilfælde at bøndernes overmagt skulde vise sig at være altfor stor. Den sidste taktik var dog meget risikabel. Kong Inge maatte i det slag hvor han faldt, bøte for sine lange og tynde fylkinger, hvor der bare var fem mand i dybden, idet disse ved det første angrep blev opløst i smaaflokker (Hkr. 772 f.). Harald haardraade, som paa sit Englandstog fik erfaring for faren med de lange fløie (Fms. VI, 406), traf i det avgjørende slag den foranstaltning at han lot de lange og litet dype fløie bøie sammen til en stor og tyk ring med skjoldborg (Fms. VI, 413). Sverre undlot, av frygt for omringelse,

som regel at fylke sin hær, men opstillet den i smaaflokker (*riðlar*); sml. Flat. II, 578 (Fms. VIII, 124). 654 (Fms. VIII, 403). 685.

Jeg gaar nu over til svinefylkingen. Efter Olrik utgjorde den egentlige svinefylking en fuldstændig kile. En avart, som imidlertid i paalidelige historiske kilder aldrig betegnes som svinefylking, var — siger han — den lange linje med fremskutt spids paa midten, en opstilling som efter Olriks mening var sagatidens sedvanlige ved større hære.

Olriks beviser for den førstnævnte paastand er tre i tallet. For det første en definition i Mágussaga: «At fylke paa den maate at det er smalt fortil, men bredest baktil, det kalder man svinefylket». Denne definition er dog ikke avgjørende, da den bl. a. kan opfattes som refererende sig alene til det egentlige «svinetryne» (*rani*). Som næste bevis anfører Olrik fortælingen om en av Sigmund Brestessøns kampe i Østersjøen. Det heter her (Flat. I, 140): «Vi skal nu gripe til den utvei at fylke vore folk og gjøre en svinefylking derpaa (*fylkja liði váru ok gera á svínfylking*): min frænde Tore og jeg skal være forrest, derpaa tre mand og saa fem, men ut i begge fløie skal der være skjolddragere (*en skjaldaðir menn skulu vera út í arma tveim megin*); og saa skal vi styrte mot deres fylking og se om vi kan bryte gjennem». Det er mig uforstaaelig, hvorledes Olrik kan faa en ren kileform ut av denne beskrivelse. For det første heter det: *gera svínfylking á* (ikke *af*) *liði*. Dernæst siges svinefylkingen at bestaa av tre rader med ialt ti mand; da hele Sigmunds flok utgjorde 360 mand, kan dette tryne ikke ansees for urimelig litet. Og endelig kommer hertil som avgjørende moment de to fløier (*armar*): en kile har ingen fløier. Olriks sidste bevis er Kongespeilets ord om svinefylkingen (s. 85), som han finder naturligst at maatte henvise til den fulde kileform, ikke til frontlinjen med tryne paa midten. Jeg kan ikke finde, at stedet tillater denne opfatning. Uttrykket (*ef þu ert staddr*) *í belli svínfylktrar fylkingar* synes at indeholde *bǫllr* «kugle, bold», som paa et enkelt sted brukes om en liten skare av krigere (Fms. VIII, 406, variant til *bjǫllr*, sml. svensk *fotabjälle* «fotbalde»). Isaafald betegnes maaske et rundagtig fremspring fra fronten.

Der er dog et sted i vor gamle litteratur, hvor en svinefylking er beskrevet i ord som ikke lar sig bortfortolke ved nogen

(Trykt 9de juni 1914.)

kunster; dette findes i Sǫgubrots skildring av Braavollslaget (Fld. I, 380). Her siges denne slagorden at ha et svinetryne i centrum: *hrani var á brjósti.* Naar Olrik avfeier dette vidnesbyrd med ordene: «her har forfatteren skildret svinefylkingen i likhet med sagatidens sedvanlige opstilling», da har denne uttalelse alt ved det foregaaende faat sin belysning. Og man synes at maatte være paa den trygge side ved at holde sig til Sǫgubrots opfatning — ialfald indtil der er levert beviser for at en ren kileform overhodet har været anvendt i sagatiden.

Til svinefylkingen hørte endnu et moment, som ved siden av det kileformede tryne gjorde den særlig skikket som angrepsstilling. Dette var skjoldborgen, som bestod deri at den ytterste række av krigere hadde sine skjold foran sig og forbundet, mens de øvrige holdt skjoldene over sine hoder (*bundin skjaldborg*, Kgs. 85, sml. Fms. VI, 413). Begge disse momenter med tilhørende terminologi: *rani* og *skjaldborg* gjenfindes ved den opstillingsmaate som kaldes at *fylkja hamalt*, — det vilde da være underlig, om hermed skulde menes noget fra *svínfylkja* helt forskjellig.

Olriks opfatning av *fylkja hamalt* som en fra svinefylkingen helt forskjellig opstilling beror i første række paa en fortolkning av en strofe av Tjodolv Arnorssøn, hvori Harald haardraade gir anordninger angaaende kongeskibets utrustning til et sjøslag. Jeg gjengir her fremstillingen i Fms. VI, 314 (sml. F. Jónssons Skjaldedigtning B. 417): Derpaa lot kong Harald sine folk ordne sig til fremrykning; sit drageskib lot han lægge frem midt i hæren. Saaledes siger Tjodolv: «Kongen lot sin drage trone (*skolla*) foran midten av ledingen (*fyr miðju leiðangrs brjósti*), det var slagordenens første række (*þat var liðs oddr*)». Dette skib — siger sagaen videre — var fuldt og godt bemandet, og kongen bad sine mænd skyte skjoldene foran sig og staa fast i kampen. Dette skildrer Tjodolv saaledes: «Kongen bad sin kjække fylking fastgjøre skjoldene til hamlebaandene; hans folk syntes mig at staa *hamalt;* han omgav dragen med skjold, saa hvert sluttet sig til det andet (*lauk naðr rǫndum, svát hver tók aðra*)». Videre beretter sagaen, hvorledes Ulv stallare la sit skib paa den ene side av kongsskibet, mens Haakon jarl laa ytterst i den anden fløi (*armr*). Alle skibene i midtfylkingen var bundet sammen, mens resten var løse. — Av Tjodolvs fremstilling slutter

Olrik at uttrykket *hamalt* alene har hensyn til den sluttede skjoldrække. Visselig med urette: kongens drageskib stak paa grund av sin størrelse frem av frontlinjen og kunde derfor med sin skjoldborg sammenlignes med en svinefylking; — begge momenter for billedet var tilstede. Denne opfatning faar en kraftig bestyrkelse, naar man sammenstiller beretningen om sjøslaget ved Nesjar, hvor det (efter Flat. II, 43) heter: «Se der — sa Einar Tambarskjelver — kongens fylking, den kan ikke kaldes dyp, og dog skal det ikke undre mig, om ranen paa hans fylking (*raninn á fylking hans*) blir vanskelig at faa bugt med; men i hver av fylkingarmene kan du finde plads, jarl». Her sammenlignes Olav den helliges av midtfylkingen fremstikkende kongeskib med trynet i svinefylkingen; ogsaa her bemerkes det uttrykkelig, at midtfylkingens 20 skibe var bundet sammen, mens fløienes skibe var løse.

At *fylkja hamalt* er identisk med *svínfylkja*, siges med klare ord i Sǫgubrots fortælling om Braavollslaget: Ring har, siger Brune, fylket sine folk underlig; han har svinefylket sin hær, og det blir ikke let at slaas med ham. Harald svarer: hvem har lært Ring at fylke *hamalt?* . . . Men det var virkelig saaledes som Brune hadde sagt, at Ring hadde svinefylket hele sin hær, saaledes at fylkingen syntes dyp paa grund av trynet i midten (*hrani í brjósti*), skjønt den var saa lang at den ene arm rak til Vaataa, den anden ned til Braavik. — Dette vidnesbyrd forkastes, som nævnt, av Olrik, uten nogensomhelst antagelig grund.

Hvad sagamændene har forstaat ved at fylke *hamalt*, fremlyser videre av et sted i Knytlinga saga (Fms. XI, 304), som handler om Erik eiegods kamp mot venderne. Kong Erik — heter det — fylket sin hær saaledes at der var et svinetryne fortil paa fylkingen (*rani var á, framan á fylkingunni*), og den var utadtil helt lukket med en skjoldborg (*ok lukt alt útan með skjaldborg*). Saaledes siger Markus: Med skjold lukket den herlige mand om krigsfolket, saaledes at hvert skjold sluttet sig til det andet (*lauk rǫndum, svát hver tók aðra*, — altsaa samme uttryk som hos Tjodolv); *hamalt* fylket han en stor hær. — Herefter betegner at fylke *hamalt* at opstille fylkingen slik at der foran fronten stikker frem en kile med skjoldborg, d. v. s. *fylkja hamalt* er netop det som ellers kaldes *svínfylkja*. Markus Skeggesøns Eiríksdrápa er efter Finnur Jónsson digtet omkr. 1104.

Men har *fylkja hamalt* været en teknisk terminus endnu i 12. aarh., er det meget litet trolig at sagafortællere og sagaforfattere saa helt skulde ha misforstaaet betydningen derav som Olrik mener.

Der er ogsaa andre indicier som taler for rigtigheten av den hittil av alle forskere antagne identitet av de to uttryk. Saaledes det faktum, at begge henføres til Odin. Efter Sǫgubrot har Harald og Ring av Odin lært at *fylkja hamalt* eller *svínfylkja*. Efter Saxo lærer Odin saavel Harald hildetand som Hadding kilefylkingens kunst. Reginsmál 23 fortæller at Odin under et antat navn kommer paa den unge Sigurds skib og lærer ham at seire i kampen, særlig ved at fylke *hamalt*. I svinefylkingens tryne stod, som vi bl. a. ser av fortællingen om Sigmund Brestessøn, de bedste krigere; i Hálfs saga (Fld. II, 40) siges anføreren at *fylkja hamalt grams verðungu,* d. v. s. hirden.

Efter Olrik var den opstilling som betegnes ved *hamalt* i virkeligheten, d. v. s. i sagatiden, en «kullet» fylking eller en fylking uten utløpende fløier. Denne forklaring, som er uten tilknytning til noget sted i litteraturen og direkte motsiges av sagaernes vidnesbyrd, beror paa en sproglig tolkning av ordet *hamalt*. Dette er intetkjøn av et adjektiv **hamall*, hvis betydning kjendes særlig fra oldhøitysk, hvor *hamal* betegner lemlestet eller avstumpet («verstümmelt»). Efter Olrik er altsaa *hamalt* en fylking som er lemlestet derved at armene eller fløiene er sløifet — en tolkning som forutsætter fløiopstillingen som det normale i urgammel tid. Jeg negter ikke muligheten av en slik forklaring for den forhistoriske tid, skjønt ogsaa andre tydninger av ordet kan gjøres gjældende· en opstilling hvor hvert fremre geled har en eller flere mænd færre end det bakre, kan vel ogsaa kaldes en avstumpet fylking. Hvad jeg benegter er, at *hamalt* paa de steder hvor ordet forekommer, har betegnet en opstilling i firkant, og det mener jeg at ha godtgjort.

Resultatet av denne utvikling kan sammenfattes i følgende sætninger:

1. Vore forfædres s e d v a n l i g e s l a g o r d e n opviste en like frontlinje, et dypt midtparti med høvdingens skjoldborg

bak hovedbanneret og de forreste geleder, og forholdsvis lange fløier.

2. Fra denne opstilling avvek svinefylkingen deri at skjoldborgen var anbragt foran frontlinjen i hærens midtparti, hvor den, ialfald i ældste tid, altid hadde kileform.

3. Uttrykket *fylkja hamalt* er paa alle de steder hvor det findes, ensbetydende med *svínfylkja*.

ORDFORKLARINGER.[1]

Av Alf Torp.

5. Nno. **ana.**

Nno. *ana* betyr 1. gaa blindt hen, tumle avsted (Søndm.), 2. staa stundende og stirre («ana etter mat», om kreatur, Nordfj.); hertil svarer nyisl. *ana* gaa blindt hen, sv. dial. *ana* gaa langsomt. En sideform til *ana* er *enja* i betydning 1 (Søndm., *ønje*, *ynje* Nordfj.). En avlydsform har vi i *ôna* («ona etter mat», Setesdal? Mand.) og avledet *øna*, *-nte* stirre længselsfuldt, fortumlet, vildt, ubeslutsomt, «øna etter mat» (paa sydvestlandet, Sogn, Voss, Nordfj., Nordl.), gaa om uten maal, være længe ventende, stunde (Hard.), sml. skaansk «stå inte å öna utan rappa de», «gå å öna». Grundbetydningen er vistnok betydning 2 «staa og stunde» (derav: være optat av en tanke, og sanseløs for andet), og denne grundbetydning er visselig, trods den store betydningsforskjel, utgaat av «aande, puste», saa vort verbum hører til got. *us-anan*, *ôn*. Paa lignende maate er ght. *anadôn*, som er avledet av *anado* aande, blit affektsverbum: «vredes», «straffe» (nht. *ahnden*), i sveits. ogsaa «begjære længselsfuldt», en betydning som nærmer sig sterkt til den i nno. *ana*.

Med *ana* i betydning 1 hører sammen *andra* gaa blindt hen (Søndm., i Hall. *ondra*) = nyisl. *andra* gaa blindt hen, efter næsen (efter Björn Haldorsson «gaa langsomt»). Dette er kanske egentlig en avledning av *onder* (sml. at det i Hall. heter *ondra*), men har faat betydningsindhold ved indvirkning fra *ana*: egentlig «gaa paa onder», «gaa langsomt» (onder er jo beregnet paa opstigning i bakker).

[1] Fortsat fra 1913 s. 25.

6. Nno. **aamesykja.**

I Falks og Torps Etym. Ordb. heter det om isl. *ámusótt* (nyisl. ogsaa *áma* f.) = nno. *aamesykja*, at navnet først sekundært er sat i forbindelse med *aama* kaalorm, idet det egentlig svarer til ags. *óman* pl. «rosen», som hører sammen med ags. *óm* rust. I MM. 1910, s. 105 f. har Falk igjen behandlet ordet; han holder der fremdeles paa at *óman* er dannet av *óm* rust, mens han i en note siger, at ordet «er flertal av et **âma* = oldn. *âma* i *âmusôtt*,» hvad der ser ut som en motsigelse. Men da i mht. *tou-wurm* (= nno. *doggorm*) ogsaa har betydningen «rosen», er det klart at ags. *óman* pl. egtl. betyr «aamer». Sygdommen har været tilskrevet berøring med kaalormer. Der har altsaa ogsaa i ags. været et *áme* kaalorm. Ogsaa i tyske dial. finder vi *ohm* for utslett (saaledes i Nassau *ohm*, i Pfalz *ahm*), dertil *öhmig* betændt (= ags. *ômig*), dernæst bedærvet, muggen. Der maa følgelig ogsaa i ght. ha været et **âma* kaalorm.

7. Nno. **dav, davra.**

Nno. *dav* betyr nedslaaet, stille (Mandal), *davra* saktne, avta om storm og sygdom (Nordl., Trondhj., Østerd., Solør) = fær. *davra* være svak, svækkes, shetl. *daver* avta (om vind og vrede), svækkes, eng. dial. *daver* svinde hen, visne. Avlydende *daavr* n. anfald av sykelig mathet (Søndm.), sml. shetl. *dōver* være døsig. Til *dav* hører vel og *dava* gaa og slentre (Søndm.), sv. dial. *dava* d. s., sml. shetl. *dafi* oter. Grundbetydningen var vistnok bedøves, den findes i eng. dial. *daver* forbause, ogsaa intr. vanke om sanseløs. Beslegtet er got. *afdôbnan* bli stum som Bezzenberger (hos Fick I[4] 462) rigtig har stillet sammen med gr. τέθηπα er forbauset, hvortil med avlydende *ō* θώψ smigrer (egentl. «beundrer»), θώπτω smigre. Germ. **dab*, **dēb* **dōb* svarende til idg. **dhēp*, **dhōp*. Ved siden derav idg. **dhabh* i gr. ἔταφον blev forbauset, τάφος n. forbauselse, nasaleret θάμβος n. Med gno. *dapr* har denne gruppe vistnok ingen etymologisk berøring, om end begge grupper har paavirket hinanden og blandet sig (sml. at nyisl. *daprast* ogsaa betyr avta, svækkes). Grundbetydningen av *dapr* var vistnok fast, fyldig, tung (derav tung av sind, trist) og ordet er, som Bezzenberger rigtig har set (GGA for 1898, 554), beslegtet med gslav. *debelŭ* tyk, i nyslaviske sprog ogsaa fyldig,

sterk. At skille *dapr* etymologisk fra ght. *taphar*, som Walde gjør, er helt urigtig. Efter ham skal *taphar* høre til got. *gadaban* føie passende sammen, og egentl. ha betydd «sammenføiet»; *taphar* har sikkert hat en mere konkret grundbetydning. At det er samme ord som *dapr*, fremgaar ogsaa klart nok derav, at *daper* i nno. ogsaa betyr «drægtig» likesom *taphar* i ght.

8. Nno. **daale.**

Daale m. praas (Nordmøre, Fosen, Orkedal), stymper (Nordmøre) hører sammen med *daala* løie av, om vinden (Lofoten, Vesteraalen, hos Ross urigtig *dòla*), sml. shetl. *dōl* løie av; hertil kanske ogsaa østsv. *dål* lat, træg. *Daala* svarer til ght. *tawalôn* dø hen (til samme rot som gno. *deyja*). Hertil formodentlig avlydende *dôla* brænde svakt (Orkedal, Strinden, Fosen, Nordm.), *dôr'* d. s. (Nordm., Namdal, Innh.), sml. nyisl. *dóli* døgenigt. Av **dôwalôn*?

9. Nno. **desta.**

Desta (*-ar*) oplive, opfriske (Vest Agder, Setesd., ogsaa *aa-desta* opfriske ved traktering og forvansket til *hö-desta*, Mandal), dertil *desten* opfrisket, tilfrisknet, livfuld (Mandal, Setesdal); dette svarer til fær. *destin* stolt, forvoven, pralende; i fær. har vi desuten *dast* n. den bedste kraft av noget og *dasta* komme til kræfter igjen. Hit hører kanske ogsaa gno. (14de aarh.) *destingr* som tilnavn. Ellers er ordgruppen ikke paaviselig i nord. Den ser ut som laan fra romansk: ital. *destare* vække, belive, opfriske, *desto* vaaken, kvik (vel av et lat. **dis-citare* likesom «kalde frem»). Ordet maatte da være laant paa Nordmænds middelhavsferder i middelalderen. Og fær. *dast*, *dasta* maatte ha faat sit *a* efter analogier, hvor *e* og *a* vekslet i orddannelsen.

10. Nno. **drøygla.**

Aasen har fra Hallingdal *drøygja* sagle (om døde mennesker). Han henfører ordet til *draug*. Men det kan ikke skilles fra *drøygla* (*drøyle*) avsondre fra bærendet (om ku, Telem.), ogsaa *drygle* og *drigle* (Telem.). Den sidste form svarer til sv. *dregla*, *drägla* sagle (i Dalarne *drigla* (Mora) og *digla* (Elfd.)); man kunde hermed sammenstille eng. di. (Cornwall) *driggle* falde draapevis,

dette kunde vistnok tænkes at ha faat sit *i* fra det ensbetydende *trickle*, men ogsaa jysk har *drile* (vel av *drigle*) i samme betydning[1]. Det synes neppe mulig at henføre *drøygla* og *drigla* (sv. *drägla*) til en og samme rot. *Drøygla* viser en *u*-rot, sml. eng. di. *drool* sikle (om smaabarn), vel laant fra nord., *drägla* tyder paa en *i*-rot. **Dru-g* kunde høre til grundroten **dru* i *drjósa*, sml. bair. *trielen* spilde under æting, sikle, til samme grundrot. I dal. *digla* er *r* utstøtt, vistnok under indvirkning av et *dila* med samme betydning: nordsv. *dil'* rinde sagte, draapevis (hvortil ogsaa sv. di. *dilka* smaarinde). Nordsv. *dil'* er samme ord som nno. *dæla* sagle (Søndfj., Nordmøre, S. Trondhj., *deel'* Nordmøre, Fosen). Dette hører til germ. **dila-* brystvorte (dansk *dæl*). Som *drigla* sagle er blit *digla* ved indvirkning fra dette ord, saa har omvendt ordet for brystvorte faat *r* fra ord for sagle, saaledes sv. di. (skånsk) *drilla* jur hos sugge (se anm.), eng. di. *drills* brystvorter paa dyr.

11. Nno. **dvaa.**

Nno. *dvaa* gli over, dampe bort (Telem.) er kanske opstaat av **dvîa* og av samme rot som *dvina* avta, hvor *n* egentlig er præsensdannende.

12. Nno. **dykje.**

Fra N. Gudbrandsd. har Ross *dykje* n. tilflugtssted, tilhold, i Lom *ykje* som er opkommet fra forbindelser som *gott dykje* opfattet som *gott ykje.* Dette ord synes at maatte høre sammen med (som laan fra?) nt. *dûken* skjule sig = mnt. *duken* dukke ned, bøie sig ned, om det end ser ut som der ikke er noget nt. subst. **dūke.*

13. Nno. **dunskrift.**

Dette ord har Aasen fra Søndm. med betydning «fortrolig samtale»: «eg gjekk i dunskrift med honom om det». Det sidste

[1] Noget andet er jy. *drele* «som siges om soen, naar det bliver kendeligt paa yveret, at den snart vil fare». Dette hører sammen med sv. di. (skånsk) *drilla* jur hos sugge.

led er naturligvis *skrift* skriftemaal (derfor og «gjekk i dunskrift»). Det første led er dunkelt. Men det ligger nær at formode at det er enten *dun* n. eller *duna* f. som opføres, uten stedsangivelse, hos Aasen som en sideform til *dyna*. Ordet har da egentlig været en spøkende betegnelse (et slags kenning) for ektefolks fortrolige samtale og betroelser i sengen, og derefter videreført til fortrolig samtale ogsaa mellem andre.

14. Nno. **eimen, æmen.**

Sideformen *æmen* (Hallingdal, N. Gudbrandsd., Telem. o. fl.) til *eimen* vammel (som hører til *eim*, sml. sveits. *ime* bismak), forklares vel, likesom sv. di. *åmt* fordærvet (om mat), helst som opstaat ved indvirkning fra *væmen* og *vaamen* vammel.

15. Nno. **fagg.**

Nno. *fagg* m. betyr bylt, liten tyk, tung, klodset person (V. Telem., Setesd.), *faggje* d. s. (V. Agder), med *j*-indskud *fjagg(e)* d. s. (Telem.), liten uanselig person, især smaagut (Søndhordl.). Dertil *fagga* kludre sammen, svøpe skjøtesløst, pusle, ta løselig (Raabygg., Telem.), kludre med, kjæle med (Telem.). Hertil svarer nyisl. *fjöggur* f. pl. reisetøi, sml. fær. *fjöggur* n. gammel lap, fille, og æ. nysv. *faggor* f. pl. filler (nu: hafva något i *faggorna* kjende forbud paa, bornh. *ha i faggana* d. s., østsv. *i faggona* i tankerne). Nordeng. *fadge* bylt, kort tyk person, klumset kvinde er vistnok laan fra nord. Muligens har der været et tilsvarende ght. **fack-*, hvorav ital. *facchino* pakke-bærer; ogsaa *fagotto* bylt (derfra igjen fr. *fagot* og fra dette eng. *faggot*), gaar vel tilbake paa det germ. ord. Vistnok (med intensiv fordobling) av den idg. rot. **pāk* føie, fæste, forbinde, hvortil ogsaa polsk *pęk* bylt, bundt, russ. *puk* d. s. (av **panko-*).

16. Nno. **farg.**

Nno. *farg* m. betyr presse, tungt overlag (Berg. Stift, Hallingd., Vald., Orked., Nordl. o. fl.) leggja farg paa næver, paa fisk osv. (Søndhordl.) = nyisl. fær. *farg* n. presse, sv. di. *färg* m. rygg-træ paa tak-aas, stenger til at fastholde næveren paa taket.

Dertil *farga* presse = nyisl. fær. *farga* presse, skade, ødelægge (i denne betydning ogsaa i gno.), og *fergja* presse (sydvestlig i landet, ogsaa i Nordl.). Sandsynligvis hører hit ogsaa ght. gnt. *fergôn* be (indtrængende), nnt. *fargen, fergen* plage med bønner (holl. *vergen*). Dette ord henføres almindelig til germ. rot **freh* (gno. *fregna* spøre), men foruten at dette ikke passer godt formelt, saa stemmer heller ikke med denne betydning bair. *fergeln* gni henover, skure, hvæsse, hvorav overført *an e-m fergeln* ikke holde op med at plage med bønner el. spørsmaal. Betydningen «be indstændig» er da utviklet av «trænge paa, plage». Germ. **ferg*, **farg* er beslegtet med lat. *compesco* (av **perc-sco* el. **parc-sco*) tvinge ind (i skranker o. l.), og vel og med gr. πόρκης m. spydring (som tvinger falen mot spydskaftet).

17. Nno. **fess.**

Fess m. og *trollfess* er signeformular (Telem., i Dalene *fessa* f.), ogsaa gammelt sagn el. myte (Telem., paa Lister *fessa* f.). Dertil *fessa* signe med trylleformular, trylle, hekse (Telem.). Dette ord er vel laant fra ags. *fers* n. vers, sentens (fra lat. *versus*), *fersian* gjøre vers, snarere end fra ir. *fers*. Ved betydningen «sagn, myte» er der vel indvirkning fra *fesja* f. som betyr sladder, løst rygte, sagn (Lister, Søndfj.), av samme rot som nht. *faseln* tale uoverlagt og forvirret. *Fessa* «troldkjerring» (Telem.) som hører til samme begrepssfære som *fess*, og som vistnok opfattes som sammenhørende, er vel i virkeligheten beslegtet med sv. di. (Dal.) *fasur* «jätte, buse» og sv. di. *fasen* fanden (*ss* da nyere intensiv fordobling), til sv. *fasa* som etymologisk vel hører til samme rot som *fesja*: betydningen «ræddes» av «forvirres» (av rædsel).

18. Nno. **file, fel.**

Nno. *file* m. rømme (Nordl., ogsaa i Namd.: *filbunk*; i Telem. *fele* og *fel*, med *ee*), svarer til sv. di. *fil* m. n. rømme, surmelk. Vokalen er altsaa oprindelig *î* og *ê*. Bugge (Arkiv 4, 135) har identificeret ordet med nyisl. *þél* n. tykmelk (av **þenh(i)la-*, til samme rot som *tett*, = skrt. *takra-* «kjernemelk». Men foruten at betydningen ikke er ganske den samme, er den antagne over-

gang *þ* til *f* betænkelig. Maaske kunde man formode en grundform **felha-* m., og **filhia-* n., saa *file* vilde svare til et got. **filhi*. Det østsv. *fil* n. for **file*, vilde være som *fĭl* n. bundfjæl, tilje for **fĭle*. Man kunde finde betænkelighet ved den her konstante vokalforlængelse ved bortfaldt *h*, men det vilde i alle fald være som i gno. *fŏli* m. bortgjemt tyvegods, av **fulhan-*. For betydningen kunde sammenlignes nno. *folga* f. tyndt dække, likeledes av det germ. verbum **felhan* dække, skjule.

19. Nno. fjon.

Nno. *fjon* n. f. fnug (Gudbr., Østerd., Hedem, Romerike), enkelt straa el. haar o. l. (Gudbr., Toten, Hedem., Romerike, Follo, Smaalenene), *fjun* fnug (Namd., S. Helg.), falaske (Indherred), duskregn (Namd.), dun paa haken (S. Helgel.), usolid stof (Namd.) (i Y. Sogn *fjaan* vel ved sammenblanding med *faan*), svarer til sv. *fjun* fint haar, da. dial. *fyn, føn* myruld. Findes ikke i det ældre sprog. Åström (i Sv. Landsm. VI, 6, 73) gaar ut fra et neutr. pl. **fîbun*, hvorav **fîwun* > *fiun*, til gno.-isl. *fífa* myruld. Snarere at forklare som et germ. **feuhna-*, beslegtet med litau. *pũkas* dun (sml. *pukū žolẽ* myruld) og *pukis* dyr med fine uldne haar. Til en germ. rot **fuh* beslegtet med **fuk* i *fjuka*, sml. østsv. *fjukhår* myruld. Et **feuhna-* til **fuh* vilde være parallelt med **leuhna* (*ljon, ljun*) til **luh*.

20. Nno. fjott.

Fjott m. brukes (i Raabygg., Setesd., Nedenes, V. Telem., Lister) om «pind eller formløs tapp som sitter el. er til at sætte i et hul», ogsaa *stryfjott* tapp av stry. Dette ord synes at svare (med *j*-indskud) til sveits. *fotze*ⁿ m. kvast, haarbusk, dott, og er videre beslegtet med nt. *fudde* slitt tøi, i flert. *fudden, fodden* lapper, filler (holl. *vod*), nt. *fuddig* slap, løs, fillet (sv. *futtig* lumpen vel fra dette *fuddig*, hvortil hos Dähnert en sideform *futtig*). *Fjott* har ogsaa (i Telem., Nedenes, Lister, Dalene o. fl.) betydningen ubetydelig, indskrænket og vek person, «pjalt» (omtrent = *fjaatt*, som har en anden oprindelse), dertil *fjotten* adj., sml. jy. *fjott* d. s., adj. *fjottet* og *fottig*, sv. di. *fjutta* taape. Efter Ross skulde betydning 2 være opkommet efter analogi av

dott som ogsaa har 2 lignende betydninger. Snarere er betydning 2 likefrem utgaat av «fille, pjalt»; sml. sveits. *fotzli* legemlig og aandelig ubetydelig menneske. Til en germ. grundrot **fuþ* som vel egentl. har betydd «blaase, blaase op». Av «opblaast» videre betydningen ikke kompakt, løs, «slapp» (av «slapp» betydningen «fille» likesom *lapp* kommer av en rot med betydningen «hænge el. være slap»). Denne germ. rot svarer til idg. **pūt* i lit. *puczù pūsti* blaase, *putà* skumblære, lett. *pūte* blære, blemme. Ved siden derav en rot **pud* i lett. *pudurs* «Büschel, Haufe».

21. Nno. **flira** f.

Nno. *flira* abramis vimba (Smaalenene, Vestfold), liten tynd brasen (Romerike, Vestf.), er = sv. *flira* d. s. og jy. *flire*. I Falks og Torps Etym. Ordb. er navnet stillet til æ. dan. *flire* glinse. Men da i Vestf. *flar* brukes om en liten tynd fisk især i sammensætningen *brasmeflar* og dette aapenbart hører til *fla(d)ra* liten tynd skive, synes det klart at *flira* for *flidra* er = *fli(d)ra* tynd fraløst skive. Flira er samme ord som nt. *flidder* en slags flyndre (som jo ikke kan ha faat sit navn av nogen glinsing). Ogsaa østsv. *fli* m. og *flisso* f. brasen-unge hører til ordstammer med lignende betydning. Derimot kunde kanske sv. di. *flitter* merlangus pollachius og jy. *flitting* en sort brasen, lysere end den vanlige, ha sit navn av glansen.

22. Got. **gairu**.

Saaledes har man tidligere læst Kor. 2, 12, 7, hvor ordet er randglosse til *hnuþo* (*hnuto*) σκόλοψ. Efter W. Braun svarer de svake spor mere til en *q* end til en *g*, og Streitberg vil derfor læse *qaíru* (I. F. 24, 174), som vilde svare nøiagtig til lat. *veru* spyd, stekespit, ir. *bir*. I betydningen vilde det kanske ikke svare saa nøie til *veru*, men dog til ir. *bir* som i en glosse gjengir lat. *sudes* pæl. Men merkelig vilde det være, at et slikt ord ikke skulde ha efterlatt sig noget spor i de andre germ. sprog. Magnus Olsen (Stedsnavnestudier, 1912, s. 98 f.) vil vistnok finde det i det norske stedsnavn Kvernes, men dette blir dog i allefald meget tvilsomt. Nu har vi i nno. et ord som svarer ganske til σκόλοψ i betydning: *gare* m. pigg, spids, skarp stubb,

kort staur (Nordm., Orked., Buskerud, Vestf., Østerd., Rendalen). Det kunde da bli et spørsmaal om ikke det got. ord skal læses *gaíru* og være beslegtet med, staa i avlydsforhold, til dette. Etymologisk hører *gare* vistnok sammen med gr. χάραξ pæl.

23. Nno. gidd, gigg, gikk, giksel.

Nno. *gidd* m. vêr-sol (Ryfylke, Telem. ogsaa *gidder* n. Telem.), hvortil adj. *gidd* dirrende (Nordhordl., Voss) og *gidda* dirre (Berg. St., Telem., Vald., Hallingd., Nordl.) er vistnok rigtig forklaret i Falks og Torps Etym. Ordb. av germ. **gizd-*, beslegtet med *gil* m. d. s., ogsaa en lysfarvet plet i skyerne nær solen, nyisl. *gíll*, shetl. *gil*, som vistnok er germ. **gîzl-*, beslegtet med gno. *geisli* straale. Paa Jæderen heter det *gikk*, som vel er av **gidd-k-*, og fra Vestfold anføres *gigg* i samme betydning, som kunde være utgaat av et verbum **gigga* av **gidd-ga*. I Gudbrandsd. finder vi *giksel* avbrutt regnbue, som vel likefrem er av *gisl* (avlydende til *geisli*), som *kviksel* for *kvisl*, *griksel* for *grisl*, o. fl.

24. Nno. gludren.

Nno. *gludren* betyr klumpet, om sur melk = *glubren* (Li.), dernæst usikker paa haand og fot, ogsaa = *glubren* (V. Agder, Jæ.). Ordet hører sammen med østsv. *glodder* n. geléagtig masse, *gloddrog* løs, bløt, og med *t* (*-tt-*) *glot* n. d. s., *glotär* n. halvflytende masse, *glotrog* halvflytende, bløt og slasket, *glotär* verbum sludde, dal. *glutter* n. tynd sur melk; sml. foræld. skotsk *glutter* vaatt dynd, søle, østfris. nt. *gludderig* slimet, geléagtig, *gluddern* bævre med glittring (f. e. om noget geléagtigt). Bugge har i Svenska Landsm. IV, 1, 62 f. sammenstillet *glutter* med gr. χάλαδρος bløt, slap (til χαλάω slappe) og *glotra* (*glotär*) sludde med gr. χάλαζα hagl. Men da østsv. ogsaa har avlydsformen *glöytog* bløt, vaat, slasket, dyndet, ser man at her foreligger en virkelig *u*-rot. Maaske bør man da stille ordene til lett. *gluda* myk lere og *gluds* glat, slibrig, lit. *glaudùs* (ensbetydende med *glodùs* glat).

25. Tel. grad, ugrad.

Ross har fra Telem. (Rauland o. fl.) *grad* m. (med bevaret *l*) godt forhold og det modsatte *ugrad* (kaama i ugrad, bli uenige).

Disse uttryk har en saa merkverdig likhet med ir. *grádh* n. (der som andre neutra ved 10de aarh. blir masc.) kjærlighet, og *angrádh* uvenskap, fientlighet, at det vilde ligge nær at formode gammelt laan. Men rigtignok gjør det bevarede *d* stor vanskelighet, for man ventet at det aspirerte ir. *d* skulde blit gno. ð og ikke *d*.

26. Nno. grela.

Grela (*-ee-*) sprede tyndt (Hard.), skjelne lysning (Dalene), lysne av dag (Lister), om marken: stikke frem gjennem det tøende snedække (Dalene), *grela* f. (*-ee-*, mest plur.) uregelmæssige streker og grimer i ansigtet (Nordhordl., Mandal, Raabygg., Telem., søndenfjelds ogsaa *gregler*), hvortil vel og *grelutt* brunskimlet, om hest med længere hvite haar over de kortere brune (Sogn), hører vel sammen med sv. di. (gotl.) *grelugur* smudsig uklar, (andre steder) *grillug*, *grillet*, og østsv. *grilla* flimre for øinene. Kanske av **gridl-*, til germ. **grid-* sprike (got. *grids* f. skridt, egentl. skrev, mht. *grit* skrev (sveits. *gritt* m., *gritten* skreve, tirol. *graitlen* d. s.), bornh. *gridda* gaa og skreve); *grelor* er egentl. «grenete og stripete tegninger», og saaledes formelt det samme som sveits. *grittele* f. skrev, sted hvor en gren skiller sig ut fra stammen, sml. nno. *grivlen* fuld av grenete striper og tegninger, til *grivla* f. som er ensbetydende med sveits. *grittele*. Av betydningen «forgrene, sprede» utgaar videre betydningen «tyndt belegg» (sml. *grîla* tyndes f. e. om haar, Indh.): jy. *greddel*, *grel* tynd hinde (ældre da. (Moth.) «stranden er gridlet» begynder at faa is).

27. Nno. gûl, gûla.

«Sitja paa gûl» er det samme som «sitja paa huk» (Hard., Telem.). Dertil *gûla* sitte med kroppen sammentrukket (Telem., se Ross). Dette *gûla* brukes væsentlig i samme betydning som *guva*, og det er derfor sandsynlig at det er en *l*-avledning av dette, *gûvla* er blit *gûla*, som *sûvl* er blit *sul*. Adjektivet *gol* = stigfatt (Selbu) som Ross henfører til *gûla*, kan saaledes ikke høre dit. Heller ikke passer betydningerne sammen. I bøining (*guler*, *gulde*) har *gula* rettet sig efter *guva*.

TO HITTIL UKJENDTE HOV I LØTEN.[1]

Av Oluf Kolsrud.

Det nuværende Løten prestegjeld er i mange maater en merkelig bygd i sammenligning med de andre Hedmarksbygder, naar det gjælder forholdene i de ældste tider. Særlig vel kjendt tør det være at Løten kan fremvise det største tal av gravfund, og at gaardsnavnene tyder paa en meget rik bosætning i det ældste tidekvarv av landnaamstiden. Mindre kjendt tør det dog paa den anden side være, at Løten utmerker sig ved sin rigdom paa hov [det er hedenske gudshus] — eller som jeg kanske rettere burde uttrykke det: sin rigdom paa gaardsnavn der siger, at i hedensk tid har et hov staat paa gaarden; det kan jo vel nok hænde at hovets tilværelse ikke har efterlatt noget minde i stedsnavnet.

Vi kjender nu til at der har været hov paa disse gaarder:

1. Hov. Her byggedes siden en kirke hvis sogn nævnes 1332 (D. N. II s. 165).

2. Thorshov (nu uttalt *Tårsu*). Dette hov var vigt til Thor.

3. Nørdrhov [saadan var bygde-uttalen i middelalderen istedenfor det vanlige oldnorske *Njarðarhof;* uttales nu *Nørdru* og bør skrives *Nørdrhov*, ikke *Norderhov*]. Her dyrkedes guden Njørd. Siden byggedes en kirke paa nabogaarden Lauten; denne gaard er nu prestegaard, og kirken er bygdens hovedkirke. Jeg tror ikke noget paa bygdesagnet om at prestegaarden har hett Løkja; for de to prester her, som vi sikkert kjender fra den katolske

[1] Jfr. «Hamar Stiftstidende» 1907, 27de, 28de, 29de november, nr. 278, 279, 280.

tid, nævnes prester «paa Lauten», og slik nævning svarer til «prest paa Vang (i Rumadal eller Ridabu), paa Kjemstad, paa Medaleim» o. s. v.; den viser altid paa prestens bustad, hvad enten kirken stod der paa gaarden eller ikke. Nu gaar der i bygden et andet sagn om at der har været kirke paa Nørdrhov; eftersom jeg mindes, siges det at dens plads var paa en liten haug vest for gaarden. Her er nu to muligheter: hvis bygdesagnet er sandt baade angaaende Nørdrhov-kirkens tilværelse og plass, saa maa den siden være flyttet dit den nu staar; — hvis sagnet utpeker feil sted, men ellers siger sandt, saa ligger kirken nu ikke længer fra Nørdrhov, end at den kunde være bygget der fra først av; da tør hovet ha staat der paa bakken, og det er en meget pen plass for et hov. Denne sidste mulighet anser jeg

(Trykt 10de juni 1914.)

for den sandsynligste, om jeg end ikke helt kan avvise en tredje, nemlig den at bygdesagnet helt er falskt. Der tør da ha skedd ting av stor interesse i brytningstiden under overgang fra hedendom til kristendom her paa det gamle Fauskar. Nørdrhovsbonden har holdt sit hov vedlike og hævdet den gamle tro, men manden paa Lauten har kjendt sig slik tiltalt av det nye budskap om Hvite-Krist at han har brutt med fædrenes skik og bygget et hus for den fremmede gud. Kanske blev han selv prest ved sin kirke, saaledes som ofte hændte naar en bonde bygget en saadan paa sin gaard.

4. Nogenlunde beint i nord for hovedkirken ligger Morthov og Hallsteinshov. Disse gaarders navn er sammensat med hov, men første led er personnavn, ikke gudenavn. Vi maa da slutte at de engang har været én gaard av navn Hov. Da denne gaard blev delt, fik de to parter som saa ofte i gamle dager navn efter bonden. Den ene har hett Hallstein; men hvad den andre hadde til navn, kan ikke siges. Det har ikke været Martein eller Morten, for ellers vilde vi hat en *s* med; prof. O. Rygh gjetter derfor paa at bonden har baaret tilnavnet *murte*, d. e. en liten, stuttvoksen mand.

Ikke langt nord for disse gaarder ligger Hove, d. e. Hovin eller Hov-vén, ɔ: tempeljorden. Denne gaard kan her ikke ha hat hov for sig selv, fordi der var hov paa nabogaarden; men den har tilhørt hovet, likesom kirkerne før har eiet stort jordegods.

Disse fire hov er det vi kjender før; men alle ligger de i den nordre del av bygden. Den sydligste del kaldtes i middelalderen med et eget navn: Aal; dette navn har vi maaske endnu i Aalsvoll nede ved Aadals bruk. Aal kan nogenlunde nøie avgrænses; her siges disse gaarder at ligge: Røstad, Bjørke, Fjælgard, Skøe (nu i Romdal) og en gaard hvis navn skrives «*Taasshaagh*», d. e. det nuværende «Tofsrud», ikke Torshov. Aal har altsaa været landstykket mellem Svartelvas og Furas aamot; derfor passer navnet godt, ti Aal synes oprindelig at ha betydd stripe. Men til samme bygd er da ogsaa regnet de to gaarder Skøe og Tofsrud som ligger mellem Fura og den jevnløpende Grimsetbæk vestenfor.

Nu er det merkelig at en del av Aal saa langt syd som Fjælgard alt 1383 regnedes til Fauskar (D. N. VII s. 330), men den luten søndenfor, hvor Skøe ligger, føres 1442 til Rumadal (D. N. I s. 568). Endvidere skal vi merke os at Løkja som ligger

midt i det gamle Aal, 1323 nævnes som «stevneby», mens Trætberg nord i bygden 1380 kaldes stevneby paa Fauskar. Jeg vil herav vaage mig til at dra den slutning at Aal i de ældste tider har været et hered for sig selv jevngodt med Fauskar og Rumadal, eftersom det hadde egen stevneby eller tingstad. Siden er det blit delt mellem herederne nordenfor og søndenfor, saaledes at Fauskar har faat størsteparten. Aal er da blit bare en «fjordung» av denne bygd og kaldes Aalsfjordungen 1475 og siden.

Aal utmerker sig ved stor rigdom paa gravfund fra jernalderen, og synes i gammel tid at ha været en vel befolket liten bygd. Underlig skulde det derfor være, om ikke ogsaa her et hov skulde ha dannet det midtpunkt, hvor bygdens mænd møttes til blôt og gudstjeneste, naar de hadde sin faste stevnestad til tings paa Løykjen som foreningspunkt i retslig henseende.

Dette hov tror jeg at kunne paavise og vil her fremføre mine skjel, saa kan enhver dømme derom som han synes.

Det gamle Løykjen kan med sit navn lede os paa spor. Dette er oprindelig sammensat av *leik* og *vin*, som betyr havning, beite; navnet er jevngodt med Leikvoll og tyder paa at i nærheten har der staat et hov; ti hovene hadde altid en idrætsplads eller leikarvoll tæt ved. En av nabogaardene til Løkja kaldes nu *Englu*, hvilket navn pleier skrives *Englaug*, d. e. *Engl-haug*. Denne tydning kan ha nogen ret, for naar en staar østenfor gaarden, saa synes den at ligge paa en haug; men nede fra Bysvea eller ovenfra jernbanestationen merker man bare en jevn stigning uten slikt fald som en haug har. En kan derfor like godt holde navnet for sammensat med *hov*, og her er en fager og høvelig stad for et saadant. Nu spørres da om en slik tydning kan ha medhold i de ældste skriftformer hvori navnet findes. Vi læser:

Angylow 1528,
Englo 1578,
Engeloff 1593,
Enngelouff 1604,
Engelouff 1616,

og først saa sent som i 1669 kommer skrivemaaten *Engeloug*. Vi forstaar at første led i navnet er mandsnavnet *Engle* (oldnorsk *Engli*, eieform *Engla)*, og endelsen *-ow*, *-o*, *-off*, *-ouff* kan ikke tydes som «haug», men som «hov»; den viser sig ved hævdet bruk i skrift i 1½ hundrede aar at være den oprindelige

og ene rette. Navnets gammelnorske form maa saaledes være *Englahof*, og prof. Rygbs antagelse *Englahaugr* maa avvises.

Men nu er merkelig nok dette hov opkaldt efter en mand og ikke efter nogen gud. Og naar saa er gjort, maa dette komme av at der var et andet hov i nærheten, saa man kaldte hvert hov efter den mand som bodde paa gaarden: paa denne maate har vi vistnok faat navnene *Viðarshof* og *Þorishof* (nu *Vîrsu* og *Tårsu*) i Vang. I Aal kan vi ikke tænke paa gaarder som By, Bjørke, Finnstad, Røstad, Holingstad, Besseby, Omang, Haukstad, Sande, Grimset, Skøe eller Hørsand, men jeg har heftet mig ved den gaard som nu kaldes *Tåfsru*, og hvis navn skrives *Tofsrud*. Straks østenfor husene her ligger et jorde som i den senere tid er begyndt at nævnes Farjerjordet; men det gamle navn som endnu vel huskes, er *Kjørkjejordet*. Det siges at dette jorde er meget frugtbart, og det troes at det bærer saa god grøde fordi her er gammel kirkegaard. — Vi har set at der paa Fauskar blev bygget kirke to steder, hvor der før var hov. At der har staat kirke paa Tofsrud, er da neppe at tvile paa, og at denne blev reist her kan tyde paa at der først har staat hov paa gaarden.

Men navnet er sammensat med *-rud*! Ja, saa synes det; men det er ikke visst at saa er, før vi har undersøkt de gamle former og set hvad de siger. Vi læser:

Taasshaagh («i Aals fjordung») 1475,
Toffzo 1528,
Topszo ca. 1549,
Thoffsogh 1593,
Toffso 1594,
Toffsoug 1604—1669;

først 1723 finder vi «*Tofsrud*». Tidligere har ingen *r* været i navnet, men uttalen har lydt *Tåffso*, altsaa senere *Tåffsu*. — Her kan vi være i tvil om hvad andet led oprindelig er; tre former viser *-haagh*, *-ogh*, *-oug*, hvilket kan være «*haug*», men tre andre har *-o*, som snarest er avstuttet fra *hov*. Nu hadde man i det 16de og slutten av det 15de aarh. noget vanskelig for at skille mellem *hov* og *haug* i slike gaardsnavn, saa at man endog skrev *Nordrog* 1593, *Nørdroug* 1604, *Torsogh* 1578, *Thorszough* 1604; men det er aldeles fast at disse to navn er sammensat med *hov*, og da kan vi vel forstaa at der ogsaa kunde tages feil med skrivningen av Tofsruds navn. Denne gaard staar heller ikke paa nogen haug, saa jeg maa holde *hov* for det rette. At *hov* i

uttalen kan ombyttes med *-ru* — maaske ofte under indflydelse av en vrang skrivemaate — viser navnet *Onsru* i Ullsaker; dette har nemlig fra først av været *Oðinshof*.

Første led i «*Tofso*» er mandsnavnet *Þolfr* som endnu mangesteds brukes i formen *Tolv* eller *Tov*. Altsaa er gaardens navn i gammelnorsk form *Þolfshof*, og vi har her greit nok motstykket til *Englahof*.

Men hvorledes er der blit to hov saa nær indpaa hinanden i den vesle Aal-bygd, og hvilket av dem er ældst?

Det kunde synes som om Englahov var yngst, fordi navnet Engle er senere kommet i bruk i Norge. Men saken er vel den at der fra først av bare har været ett hov, og det maa ha staat paa Englu; for her omkring er der ældre bygd end i Tofsru-leien. Paa Englu's og By's grund kryr det av gravhauger; de ældste ligger nederst, de yngre høiere op. Det er merkelig at nabogaarden til Englu heter By; for by betyr slet og ret «gaarden». At den fik et slikt navn, maa komme av at den var den første gaard i denne grænd; siden, da der blev flere bønder i Aal, byggedes et hov oppe paa bakken ovenfor By, og det kaldtes ende frem Hov. Dette høver godt til gravenes lægje efter deres alder. Hov fik sin leikarvoll paa Løykjen, og her blev tingstaden.

Men siden blev der, kanske paa grund av en eller anden strid, bygget et hov til, en snau fjerdingsvei længer vest, paa den andre siden av Fura. Omtrent like langt er det mellem Hov i Baastad og Frøyshov i Trøgstad, og mellem Hov i Spydeberg og Hovin i Hovin sogn.[1] Da saa kristendommen kom, tok bonden paa det andet Hov i Aal den nye tro og bygget kirke der hvor hovet var reist; men det gamle hov borte ved By blev kanske endnu en stund staaende. Begge gaarder førte fremdeles sit stutte enkle navn *Hof* en tid utover, til folk tok til at kalde sine sønner *Engli*; saa skedde i midten av det 13de aarh., og da der nu blev en bonde paa det gamle hov i Aal med saadant navn, tok folk til at kalde gaarden efter ham. Men det andet Hov vestenfor Fura fik navn efter den bonde som het *Þolfr*. Paa denne vis blev det lettere at holde de to gaarder ut fra hinanden naar folk talte om dem.

Slik kan det ha gaat for sig, og mig synes dette troligst.

[1] Professor Magnus Olsen har paapekt denne sammenligning for mig.

NAVNESKIK PAA HEDMARKEN I 1528.

Av Oluf Kolsrud.

Jeg hadde fra først av tænkt at gi en fuldstændig oversigt over navneskikken paa Hedmarken i middelalderen paa grundlag av mine studier over gaardenes historie[1]; men en saadan oversigt har jeg nu desværre ikke anledning til at sætte op, da jeg har hænderne fulde av andet arbeide, og det kan bli tvilsomt, naar jeg faar leilighet til at gjenopta disse studier. Jeg har dog engang utarbeidet en optællingsliste over personnavnene i 1528 efter gjengjerdsskattemandtallet[2], og da jeg antar, den kan ha nogen interesse for dem som driver navnehistoriske studier, vil jeg ikke undlate at meddele den her. Man vil derav kunne se hvert navns utbredelse baade i de enkelte bygder og paa hele Hedmarken. Ifølge sakens natur er det næsten bare mandsnavn, men det skulde antages at være et temmelig paalidelig tversnit av navneskikken blandt bønderne paa et bestemt tidspunkt, og i saa henseende vil denne liste gi et noget saa nær enestaaende billede for dette bygdelag, eftersom lignende skattemandtal ikke findes fra ældre tider, og først i 17de aarhundrede hver bonde atter nævnes ved navn. Bøndernes fuldmagtsbreve for bygdernes utsendinger til kong Christian IV's hyldning i Oslo 1591[3] kommer ikke paa langt nær op mot skattemandtallene, da der foruten de 3 utsendinger fra hver bygd kun nævnes 12 av bygdens lagrettesmænd som brevenes utstedere, altsaa for hele Hedmarken bare 90 mand mot dette skattemandtals 494.

Det almindeligst utbredte navn har uten sammenligning været Olav (Ola), som 60 bønder har hett; først langt nede i talrækken kommer saa Per med 23, Engelbrett og Hallvord med 20, Jon med 19, Erik med 18, Sjurd med 16; Gulbrand heter 12 bønder, Nils 11, Bjørn, Tord eller Torsten 10, Andres, Iver, Mogens eller

[1] «Hedmarksgarder i gammel Tid», trykt som utklipsføljeton i «Hamar Stiftstidende»: [I] 1907; [II] 1908; [III] 1908 (uavsluttet; trykkes siden 1911 paany).

[2] Norske Regnskaber og Jordebøger IV, s. 93—111.

[3] Aktstykker til de norske stændermøders historie 1548—1661, udg. af Osc. Alb. Johnsen (1910), s. 65—66.

Svein 9. Amund, Evind, Gudmund, Gunner og Haaken 7, Arne, Esten, Jens og Tollev 6, Helje, Larens, Lauris og Mikkel 5. De kristelige navn Per (23), Jon (19) og Jens (6), Nils (11), Larens og Lauris (hver 5), Andres (9), Mikkel (5) indtar blandt de mest utbredte navn ikke fuldt en fjerdepart, men om man ikke vil ta det halv kirkelige Olav med, har dog de nationale navn (hvortil man dog egentlig ikke bør regne et saadant som Engelbrett) været de almindeligste; av de sjeldnere navn utgjør de kristelige og utenlandske bare en femtepart. De norske navn er saaledes rent i overvegt.

Meget interessant er det at sammenligne bygdeskikkene; man vil endnu idag kjende igjen de samme eiendommeligheter. Olav er det almindeligste navn i alle bygder, undtagen i Løten og paa Furnes; der raar Engelbrett i den førstnævnte bygd, Jon i den andre. Ellers er skikken den, at næst efter Olav bruker folk paa Ringsak navnene Amund og Hallvord, saa Engelbrett og Gudbrand, saa Erik, Iver og Otter o. s. v.; paa Nes heter de helst Gudbrand eller Per, saa Larans eller Tord, saa Andres eller Engelbrett o. s. v.; paa Furnes er der like saamange Per som Olav, derefter kommer Erik, Esten, Gunner, Hallvord, Sjurd o.s.v.; i Vang kommer først Per, dernæst Haaken og Mons, saa Erik, Gudmund, Hallvord, Svein, Tollev o. s. v.; i Løten bruker man meget Hallvord, saa Jon eller Per, saa Erik, Helje eller Nils o. s. v.; i Romdal staar Sjurd høiest, saa Andres, Hallvord, Jon eller Tord, derefter Bjørn, Engelbrett, Erik, Helje, Jens, Tollev o. s. v.; i Stange heter de gjerne Jon eller Per, saa Erik og Nils, saa Engelbrett, Evind eller Sjurd o. s. v.

Mellem de mindre brukte navn møter vi først (4) slike som Guttorm, Rolv, Torkill og Hans, dernæst (3) Alv, Audun, Knut, Narve, Otter, Re(i)der, Tore, og det bibelske Paal. Længere ute (2) kommer Asbjørn, Aslak, Asle, Botolv, Elev (ɔ: Eiliv), Elling, Erland, Finnbo, Gullik, Hallstein, Inge, Sakse, Torberg, Torger, Trugils, og nogen faa utenlandske eller bibelske som Henrik, Jakop, og Staffen. En enkelt gang hører vi slike navn som Bent, Ditlev, Hening, Klaus, Lasse, Mattis, Rasmus, Reknort, Simon, Søvren og Villom, og de kraftige gamle norske navne Amunde, Androd, Arvid, Asser, Berulv, Borger, Byrger, Einer, Eskill, Finn, Finne, Gard, Gutte, Haavaard, Haftor, Harald, Ingjeld, Karl, Kjetel, Kjell, Kolbjørn, Loden, Orm, Palne, Re(i)dulv, Sindre, Sivord, Tarald, Torald, Torbjørn, Torgaut, Torgrim, Tove, Trond, Valdjuv, Ulv.

Blandt de faa kvindenavn er det utenlandske Margret det hyppigst forekommende (7), likesaa er de fremmede navn Elin(e) (5) og Karin(e) (3) meget brukt; sjeldnere (1) er de norske Annbjørg, Gjertrud, Gjøa, Gudrid, Gudrun, Gunngjerd, Gunnild, Ingeborg, Rannog, og de fremmede Birgitte og Kirstin.

	Ringsak.	Nes.	Furnes.	Vang.	Lauten.	Romdal.	Stange.	Hedmarken.
Alv	—	1	—	—	—	1	1	3
Annbjørg	—	—	—	—	—	—	1	1
Amund	5	—	—	1	—	—	1	7
Amunde	—	—	—	—	1	—	—	1
Andres (nu Anders)	1	2	—	1	—	3	2	9
Androd	—	1	—	—	—	—	—	1
Arne	2	1	—	—	1	—	2	6
Arvid	—	—	—	1	—	—	—	1
Asbjørn	—	—	—	—	—	—	2	2
Aslak	—	—	—	—	—	—	2	2
Asle	—	1	—	—	—	—	1	2
Asser	—	—	—	—	—	—	1	1
Audun («Oden», «Uden»)	1	—	—	—	2	—	—	3
Bent	—	—	—	—	1	—	—	1
Berulv	—	—	—	—	1	—	—	1
*Birgitte (nu Berte)	—	—	—	1	—	—	—	1
Bjørn	2	—	1	2	2	2	1	10
Borger	—	—	—	1	—	—	—	1
Botolv	1	—	—	—	—	—	1	2
Byrger	—	—	—	1	—	—	—	1
Ditlev	—	—	—	—	—	—	1	1
Einer (nu Ener)	—	—	—	—	—	1	—	1
Elev [< Eiliv]	—	—	—	—	—	1	1	2
*Elin(e)	—	1	—	—	—	1	3	5
Elling	2	—	—	—	—	—	—	2
Engelbrett (eller Ingelbrett)	4	2	1	—	8	2	3	20
Erik	3	1	2	3	3	2	4	18
Erland	—	—	—	2	—	—	—	2
Eskill	—	—	—	1	—	—	—	1
Esten (eller Østen)	2	—	1	—	—	1	1	6
Evin(d) (eller Øvind, nu Even)	2	—	2	—	—	1(?)	3	7
Finn	—	—	—	—	—	—	1	1
Finnbo [< Finnboge]	1	—	—	—	—	1	—	2
Finne	—	1	—	—	—	—	—	1
Gard	—	—	—	1	—	—	—	1
*Gjertrud	—	—	—	—	1	—	—	1

	Ringsak.	Nes.	Furnes.	Vang.	Lauten.	Romdal.	Stange.	Hedmarken.
*Gjøde (ɔ: Gjøa [< Gyda])	—	—	—	—	1	—	—	1
Gudmund	2	—	—	3	—	—	2	7
*Gudrid (nu Guri)	—	1	—	—	—	—	—	1
*Gudrun (nu Goro)	—	1(?)	—	—	—	—	—	1
Gulbrand	4	4	1	2	—	—	1	12
Gullik	—	—	—	—	1	1	—	2
Gunner (eller Gunnar)	2	—	2	—	1	—	2	7
*Gunngjerd	—	—	—	—	—	—	1	1
*Gunnild	—	—	—	—	—	—	1	1
Gutte	1	—	—	—	—	—	—	1
Guttorm	1	—	—	1	—	—	2	4
Haaken	1	1	—	4	—	—	1	7
Haavaard	—	1	—	—	—	—	—	1
Haftor	1	—	—	—	—	—	—	1
Hallvord (eller Hallvard)	5	—	2	3	5	3	2	20
Hallstein	—	—	—	1	—	—	1	2
Hans	—	—	—	2	—	—	2	4
Harald	—	—	—	—	—	1	—	1
Helje	—	—	—	—	3	2	—	5
Hening	1	—	—	—	—	—	—	1
Henrik	1	—	—	1	—	—	—	2
Inge	—	—	1	—	—	—	1	2
*Ingeborg	—	—	—	—	—	—	1	1
Ingjeld	—	—	—	1	—	—	—	1
Iver (eller Ivar)	3	1	—	—	2	1	2	9
Jakop	1	—	—	1	—	—	—	2
Jens (eller Jøns)	2	—	—	1	—	2	1	6
Jon	1	—	4	2	4	3	5	19
*Karin(e)	—	1	—	1	—	—	1	3
Karl	—	—	—	—	—	—	1	1
Kjetel	—	—	—	—	—	—	1	1
Kjell	—	—	—	—	1	—	—	1
Klaus	1	—	—	—	—	—	—	1
Knut	1(?)	—	—	—	1	1	—	3
Kolbjørn	—	—	—	—	—	—	1	1
*Kirstin	—	—	—	—	—	—	1	1
Larens (Larans eller Laurens; nu Lars)	1	3	—	—	1	—	—	5
Lasse	—	—	—	—	—	1	—	1
Lauris [< Laurentius]	—	—	—	2	—	1	2	5
Loden	—	—	—	—	1	—	—	1
*Margret (nu Marte)	1	—	—	1	—	2	3	7
Mattis	—	—	—	—	1	—	—	1
Mikkel	1	—	—	—	2	1	1	5

	Ringsak.	Nes.	Furnes.	Vang.	Lauten.	Romdal.	Stange	Hedmarken.
Mogens (nu Mons)	1	1	—	4	1	—	2	9
Narve (eller Nærve)	2	—	—	—	—	—	1	3
Nils	1	—	1	2	3	—	4	11
Olav (nu Ola)	15	9	3	9	7	6	11	60
Orm	—	—	—	1	—	—	—	1
Otter	3	—	—	—	—	—	—	3
Paal (eller Paavel)	1	1	—	—	—	—	1	3
Palne	—	—	—	—	—	1	—	1
Per	1	4	3	5	4	1	5	23
*Rannog	1	—	—	—	—	—	—	1
Rasmus	1	—	—	—	—	—	—	1
Reder (eller Redar [< Reidar])	—	1	—	1	—	—	1	3
Redulv [< Reidulv]	—	—	1	—	—	—	—	1
Reknort (ɔ: Reinert?)	—	—	—	—	—	—	1	1
Rolv	1	—	—	—	—	1	2	4
Sakse	—	—	—	—	2	—	—	2
Simon	—	—	—	—	—	—	1	1
Sindre	—	—	—	—	—	1	—	1
Sivord	—	—	—	—	—	—	1	1
Sjurd [< Sigurd]	2	1	2	2	2	4	3	16
Staffen [< Stephan]	—	—	—	—	—	—	2	2
Svein	2	—	—	3	2	—	2	9
Søvren [< Severin]	1	—	—	—	—	—	—	1
Tarald	—	—	—	—	—	1	—	1
Torald	—	—	—	—	1	—	—	1
Torberg	—	—	1	1	—	—	—	2
Torbjørn	—	—	—	—	—	1	—	1
Tord	2	3	—	—	2	3	—	10
Tore (eller Torer)	2	—	1	—	—	—	—	3
Torgaut	—	—	—	—	—	—	1	1
Torger	1	—	—	—	—	—	1	2
Torgrim	—	1	—	—	—	—	—	1
Torkill (eller Tørkill)	1	—	1	—	1	1	—	4
Torløv (eller Tollev; ogsaa Tallev; nu Tølløv eller Taale)	—	1	—	3	—	2	—	6
Torsten	4	1	1	1	1	1	1	10
Tove	—	1	—	—	—	—	—	1
Trond	—	—	—	—	—	—	1	1
Trugils (eller Trogils [< Thorgils]; nu Truls)	—	1	—	—	—	—	1	2
Valdjuvr [< Valthjovr]	—	—	—	—	—	—	1	1
Villom	—	—	—	—	—	—	1	1
Ulv	—	—	—	—	1	—	—	1

OVERTRO FRA GRAVHAUG.

Av Jan Petersen.

Vikingetiden, hedenskapets sidste tid, er fattig repræsenteret i gravfundene fra vort lands sydøstligste amt, Smaalenene, og det til trods for at det er meget grundig undersøkt i arkæologisk henseende og for de tidligere tiders vedkommende temmelig rikt repræsenteret. Det ser ut til at skulle være nye, kristelige forestillinger, ja kanske selve kristendommen, som allerede nu i vikingetiden er kommet ind og har trængt de hedenske gravskikke tilbake.

Men hedenskapet forsvandt ikke ganske, og paa sine steder har det seigt levet videre. Et saadant sted er den ældgamle gaard Storedal i Skjeberg, kjendt fra kongesagaerne som hjemsted for Magnus blindes mor, Borghild. Her har der visselig været et gammelt arnested for hedensk kultus i det sydlige Smaalenene. Gaarden ligger nemlig omtrent midt imellem og ovenfor de to gamle hellige steder, Þórshof og Ullarey (nu Torsø og Ullerø). Og her gik nok traditionerne langt tilbake i tiden. Paa Storedal er der nemlig et stort rikt gravfelt paa mere end 170 hauger, hvor gravlæggelsen strækker sig gjennem et tidsrum av omtrent 1000 aar, fra tiden nærmest før Kristi fødsel og helt ned i vikingetiden.

Paa dette gravfelt er der under professor Gustafsons ledelse i de sidste somre foretat systematiske utgravninger av gravhaugene, som for de ældre tiders vedkommende tildels har vist sig at være meget rikholdige. Men i haugene fra vikingetiden har der ikke været noget særlig at bemerke, mest fattige brandgrave. Under gravningen høsten 1913 blev der saa paatruffet en baat-

grav fra vikingetiden. Baatgraver er ellers ikke saa sjeldne, men det var en ting ved denne grav som gav den en speciel interesse.

Haugen var rund og ganske lav og ubetydelig, ca. 6 m. i tvermaal. I denne var der nedsat en baat, 4—5 m. lang og bare 4 smale bord paa hver side. Nu var som saa ofte bare klinknaglerne igjen, og av skelettet saaes intet spor. Av gravgods ellers var der heller ikke meget: en øks av almindelig vikingetids form (som Rygh 561), en skjoldbule fra samme tid (som Rygh 563), 2 kniver og 1 sigd. Men ved midten av og i denne baaten laa en temmelig firkantet sten, ca. 30 cm. paa hver side, et ganske bra mandsløft, som muligens hadde ligget oppe paa siden av liket. Ellers fandtes der ikke sten, ikke i baaten og ikke i haugfylden i det hele. Men ved siden av baatgraven var der en grue med sterkt brændt sten og jord, hvor der vel har været foretat offerhandlinger av en eller anden art. Øksen, her det eneste angrepsvaaben, var i den egentlige vikingetid ikke noget særlig fint vaaben, det var sverd og spyd som hørte høvdingen til. Vaabnene her, som angir at det er mandsgrav, er ikke særlig daterbare, meget almindelige, hverken utpræget tidlige eller sene former; skjoldbulen er av samme art som en skjoldbule i en anden grav, som vi nu skal omtale, og som sættes til midten av 10de aarh.

I denne grav, en av de yngste av de rike høvdingegravene ved Vendel kirke i Uppland, er der ogsaa fundet en slik sten i en baat. Hele fundet, som ogsaa tilhører en mandsgrav, er jo meget rikere end det fra Storedal, og baaten var her 9,6 m. lang, mens stenen var langagtig næsten 1 m. lang og 30 cm. bred og laa paa tvers i baaten, i agterenden bak likets hode.

Oscar Montelius gjør i denne anledning i en liten avhandling (Om högsättning i skepp under vikingatiden)[1] opmerksom paa et sted i sagalitteraturen, hvor noget lignende omtales. Dette er Gisle Surssons saga (kap. 14 og 17), hvor ogsaa begivenheterne foregaar omkring midten av 10de aarh.[2]

Her fortælles det at Torgrim Torsteinsson, Snorre godes far, hadde fattet nag til Vestein, Gisle Surssons fosterbror, og hadde

[1] Sv. fornminnesföreningens tidskrift VI s. 149 ff.

[2] «Man tänker härvid ovilkorligen på . . . berättelsen om Gisle, som med en stor sten «fäste» det skepp, i hvilket Thorgrim Thorstensson begrofs» (Montelius, anf. st. s. 170).

tat ham hemmelig av dage. Under hauglægningen er baade Torgrim og Gisle tilstede, og Torgrim sier at det er skik at binde helsko paa folk naar de skal til Valhal, og det vil han gjøre med Vestein. Efter at ha gjort dette — det beskrives ikke nærmere — sier han at han ikke kan binde helsko, hvis disse løsner. I den yngre Gisle Surssons saga sies det under samme episode at man bandt helsko paa folk fordi man dengang trodde at de døde skulde fare til Hel, og likeledes at man sa om folk at de gjorde sig istand til Hel naar de klædte sig længe og meget, naar de skulde gaa ut. — Saa blir Torgrim paa lignende hemmelighetsfulde maate dræpt av Gisle, som ironisk sier at han vil ha ham begravet med hæder. Torgrim lægges i baat, Gisle tar en sten saa stor som et bjerg og lægger den voldsomt i baaten og sier: «Ikke kan jeg fæste skib, hvis veiret løfter dette op.» Og videre fortælles det: «Det var nogen folks tale at det ikke var meget ulikt det som Torgrim hadde gjort med Vestein da han talte om helskoene.»[1] Siden blev Gisle fredløs for resten av sit liv. I Gisle Surssons saga II fortælles det væsentlig likedan.

Det er denne likhet som det skulde være mellem at binde helsko paa en mand og lægge en sten i likbaaten, som her skal søkes brukt til at forklare denne sten i baaten som vi finder baade i Uppland, i Smaalenene og paa Island i det 10de aarh. Min ven overlærer R. K. Brynildsen har i denne anledning gjort mig opmerksom paa Moltke Moes forelæsninger over Draumkvæe. I 16de strofe her fortælles det hvorledes føtterne oprives paa «tynnyrmogen» paa veien til dødsriket; for at spare folk for dette, heter det andre steder, skal man binde helsko paa folks føtter. Dette fortælles bl. a. hos Godskalk, hvor helskoene er høiskaftede støvler med sterke remmer. I Tyskland skal der ogsaa i gamle germanergrave være fundet sko, særlig træsko eller læster. Her hersker det ogsaa mange steder den

[1] Den oldnorske tekst paa dette sted lyder: Nu verpa þeir hauginn eptir fornum sið, ok er búit er at lykja hauginn, þá gengr Gísli til óssins ok tekr upp stein einn, svá mikinn sem bjarg væri, ok leggr i skipit, svá at nær þótti hvert tré hrøkkva fyrir, en brakaði mjǫk i skipinu, ok mælti: «Eigi kann ek skip at festa, ef þetta tekr veðr upp.» Þat var nǫkkurra manna mál, at ekki þótti allóglíkt fara því er Þorgrímr hafði gert við Véstein, er hann ræddi um helskóna.

overtro at liket vil gaa igjen hvis en gir det daarlige sko.

Moltke Moe mente at dette med helskoene bundet i gamle hedenske forestillinger. Og overlærer Brynildsen mener nu at det er noget lignende vi her har for os. Det er ikke rimelig at det er kristelig barmhjertighet for at lette dødsfærden at Vesteins drapsmand binder helsko paa den døde eller at Torgrims drapsmand Gisle gjør noget lignende med ham. Det er meget rimeligere at vi her har for os to forskjellige midler som man anvendte for at hindre folk i at gaa igjen, noget som i dette tilfælde let kunde blit temmelig ubehagelig baade for Torgrim og for Gisle. Denne Brynildsens forklaring synes jeg høres meget rimelig ut. Frygten for gjengangere omtales jo stadig i de islandske sagaer; dødstilstanden var noget som fyldte nordboerne med sterk uhygge. Man la stenrøiser over de døde, særlig vanskelige personer blev brændt, men like litet hjalp det ofte.

Lignende forestillinger har like til for et par knappe menneskealdre siden, og kanske ikke det engang, forekommet særlig i de østlige bygder av Smaalenene ved de saakaldte «kjærringrøiser», hvor det fortælles at en troldkjærring eller et menneske som er omkommet paa en voldsom maate er blit begravet. Disse røiser ligger ofte paa øde steder ved gamle fjeldveier eller skogveier, og hver som gik forbi, pleiet at kaste en sten eller en kvist eller noget lignende paa røisen. Dette er ogsaa et utslag av den samme frygt for gjengangere som er søkt paavist i de tre graver fra vikingetiden.

Som mere specielt arkæolog har jeg ikke villet og ikke kunnet gaa til en større og dypere utredning av de gamle germaners og særlig de gamle vikingers opfatning av de veier som man skulde betræde med helskoene. Men jeg har fundet at det kanske kunde ha sin interesse at paapeke ovenstaaende fakta og søke en forklaring av disse og har villet antyde hvilket rikt felt der er til samarbeide mellem den sproglig-litterære oldforskning og den arkæologiske netop paa dette omraade, forstaaelsen av de gamle nordboers tanker om døden og tilværelsen efter denne, et spørsmaal som er av en ganske særlig almenmenneskelig interesse. Det er visselig et spørsmaal som der endnu skal kunne bringes større klarhet over, om det i folketroen var et lyst Valhalsparadis eller et dystert Hades de døde vandret til i vor jernalder.

NYERE FOLKLORE-LITTERATUR.

Av **Reidar Th. Christiansen.**

Folklore Fellows Communications 8—13. (1913).
Uno Holmberg. Die wassergottheiten der finnisch-ugrischen völker. (Helsingfors 1913).
E. N. Setälä. Studien aus dem Gebiete der Lehnbeziehungen (Festgabe für V. Thomsen. 1912).

Sammenstillingen av disse arbeider skriver sig ikke fra nogen indre sammenhæng mellem dem. Det eneste de har fælles, er at de er skrevet av finske forskere, og at de alle behandler stof fra folklorestudiets vidtstrakte felter. Det er videre paa ingen maate meningen at levere en kritisk gjennemgaaelse av dem; det er kun min hensigt med nogen faa ord at antyde deres indhold, for derved at henlede opmerksomheten paa dem.

Av de førstnævnte communications er nr. 12 skrevet av prof. K. Krohn, og indeholder en oversigt over foreningens virksomhet, de andre er samtlige av dr. A. Aarne, vel den forsker der i nyere tid har bidraget mest til at skape et fast system i den sammenlignende eventyrforskning. Nr. 8—9 er materialsamlinger av finsk stof. Nr. 8 av hvad han kalder, Ursprungssagen, d. v. s. kortere historier, som skal forklare et eller andet fænomen. Oscar Dähnhardt har i sine Natursagen samlet en vældig masse av denne sort, og dr. Aarnes fortegnelse viser os hvilket rikt materiale de utrykte finske samlinger her har at by paa. Nr. 9 indeholder en lignende fortegnelse av finske tydninger av dyrenes stemmer og andre naturlyd, hvor man kan gjøre den interessante iagttagelse, at heller ikke disse er bundet av sproggrænser. I nr. 10 gir han en praktisk hjælp til benyttelsen av hans typesystem (F. F. communications nr. 3), idet han gjennemgaar en del kjendte eventyrsamlinger (Grimms, Sv. Grundtvigs, Afanasjews, Gonzenbachs, v. Hahns), og indfører disses eventyr efter typerne. Nr. 11 indeholder saa en studie over et bestemt eventyr: *Dyrene paa vandring* (Grimms: Die Bremer-Stadtmusikanten). Det er et

omfangsrikt arbeide (ca. 170 sider), udmerket gjennemført og oversigtlig ordnet, skjønt han arbeider med et uhyre stof paa over 400 varianter, hvorav ca. 200 er finske. Efter en nøiagtig undersøkelse av de enkelte træk kan han føre stoffet tilbake til et asiatisk og et europæisk eventyr, hvor det sidste igjen foreligger i to former. Det asiatiske er det ældste; det er kommet til Europa, og har git anledning til at der har dannet sig et europæisk, som en friere parafrase over samme stof. Dette er skedd i Frankrig eller Italien alt før 1200, og derfra har det saa spredt sig over det nordlige Europa. Av størst interesse er dog ubetinget nr. 13, dr. Aarnes Leitfaden für die vergleichende märchenforschung. Her gjennemgaar han først i store træk eventyrstudiets historie, og stiller saa op de vigtigste love for de forandringer som eventyrene er utsat for, og som man altsaa maa ta hensyn til, naar man skal lete sig tilbake til grundformen. Det er ting som forholdet mellem almindelige og lokale træk, som motivernes stilling i sammenhængen, hvor de der har mest interesse, lettest holder sig, som motivernes forenkling og fordobling, o. s. v. Hertil slutter sig saa en fremstilling av den av prof. Krohn grundede historisk geografiske metode, samt tilslut, i avsnittet: Technik der märchenforschung, en hel række praktiske vink for indsamlingen og sigtningen av materialet, for opdelingen i enkelte træk og arbeidet med dem. Alt dette er saa nærmere belyst ved eksempler. Boken blir derved et uvurderlig hjælpemiddel for alle dem, som vil arbeide med sammenlignende eventyrstudium. Det er jo et almindelig indtryk at dette har en viss tilbøielighet til at holde sig frit svævende over alle baand og hensyn, og der er ogsaa kanske noget berettiget i en slik kritik over mange skrifter paa dette felt; men jeg tror at dr. Aarnes studie vil gi indtryk av en klar, koncis metode, som virkelig fører til sikre, bestemte resultater. Ihvertfald er det sikkert, at det er denne vei en maa gaa, skal det lykkes at rede ut gangen i et eventyrs forviklede levnetsløp, og skille ut de mange traade, som der har filtret sig sammen; og det er først efter dette forarbeide en kan naa frem til den anden række av problemer, nemlig spørsmaalet om eventyrenes psychologiske bakgrund.

Uno Holmbergs bok, en doktoravhandling ved Helsingfors universitet, bevæger sig paa ganske andre felter. Han gaar ut fra den betragtning at forestillinger og anskuelser hos folk med historiske oplevelser ofte kan gi bedre fingerpek for religionshistoriske spørsmaal, end træk hos de egentlige naturfolk, og han har da foresat sig at undersøke en enkelt kreds av disse forestillinger hos en bestemt gruppe folk. For os er særlig hans behandling av lapperne av interesse, idet disses anskuelser ofte tangerer de norske, og han gir da (i første kapitel) en rikholdig oversigt over de tanker og ceremonier hos dem, der særlig er knyttet til vandet. — Fra de østlige finsk-ugriske stammer fremlægger han ogsaa et rikt materiale, som han dels selv har samlet, dels hentet fra finske og russiske kilder. Endelig behandler han utførlig disse forestillinger hos finner

og ester. Særlig hos finnerne lar der sig paavise megen paavirkning vestfra; saa f. eks. ved skikkelser som nøkken (f. näkki) pag. 191 ff.

Grundlaget finder han i en religiøs veneration, som har været knyttet til bestemte steder og viet de avdødes aander, mens de mere personlig opfattede skikkelser og fremfor alt en personlig tænkt vandets guddom er resultatet av en senere utvikling, hvor fremmed indflydelse har spillet ind. Han paaviser videre, hvordan vandet især har været opfattet som det livgivende, derfor ofte betegnet med navnet «moder». Dr. Holmbergs bok har sin store interesse ved dens rike materiale, og ved dets sigtning. Han har søkt gjennem dette virvar av forestillinger at trænge ned til de store grundtanker, som ligger under alle disse merkelige fænomener.

Professor Setäläs Studien behandler en mængde forskjellige ting, deriblandt en hel del rent sproglige; men de leverer desuten en hel række interessante bidrag til den sammenlignende sagnforskning over de ældre nordiske lag. Jeg vil faa fremhæve studien over *Rauni* (pag. 39), som han bringer i forbindelse med nordiske sagn om vognen og Thor, og videre det særlig interessante kapitel (pag. 50) om Louhi og hendes slegtninger, hvor der fører mange traade over til de nordiske forestillinger om Loke og hans slegt. De finske sagn viser (pag. 103) at skikkelser som Laufey, Nál, Fárbauti, Býleistr og Helblindi ikke er skapt av skaldene, men er utgaat av virkelig folkelig overlevering. Der er i disse studier fremlagt et overmaade rikt materiale, behandlet med glimrende skarpsindighet og klarhet. Det viser sig her igjen hvordan der i den overvældende finske traditionsmasse findes en mængde stof av største betydning for studiet av gammelnordisk tradition.

(Trykt 10de juni 1914.)

UM INNSAMLING AV NORSKE FOLKETRADITIONAR.

Fyredrag paa det 3dje norske historikarmøtet i Kristiania, juli 1914.

Av Knut Liestøl.

I dei siste hundrad aari hev me havt ei rekkje menn som hev vigt mykje av si tid og kraft til innsamling av norsk folketradition. Dei fleste av dei hev ogso paa andre maatar vore med i vaart nationale framgangsstræv. Der hev me Asbjørnsen og Moe med det gløgge synet for det sermerkte ved norsk folkeleg stil. Sophus Bugge med sitt vidsyn og sin truskap mot traditionen. Moltke Moe, som kunde sameina vitskapsmannen og kunstnaren. Johannes Skar, som umhugsamt samla all tradition i Sætesdal med det store fyremaalet aa gjera livande att dei kulturverde som det gamle bondelivet gøymde. Og mange andre som fortener aa minnast.

Det tilfanget som desse mennene samla, var rikt, og folkediktingi hev sett sine merke, baade i nynorsk maal og nynorsk dikting. Aalmenta hev meir og meir fenge syn for at innsamlingi av folketradition er ei landssak, der det nationale og vitskaplege gjeng jamsides. Folkediktingi lokkar paa so mang ein med ein forunderleg djup og heimleg klang. Ho manar fram eit bilæte av ein heilstøypt kultur, eit bilæte av fortids liv og daad, av tru og tenkjemaate hjaa forfederne vaare. Statsmagtene hev daa òg fleire vendor synt sin velvilje, naar det galdt aa gjeva studnad til innsamling eller utgjeving av folketradition. Det er heller ikkje mi meining aa koma med nokor utgreiding um det store verd som folketraditionane hev. Det er sagt so ofte. Eg vil tala um korleis me paa beste maaten kann

gjera det tilfanget me alt hev samla brukande, og korleis me kann faa auka og fyllt det ut med ny innsamling.

I vaar vedtok Stortinget aa skipa ei «Norsk folkeminnesamling» der alt som er og vert samla av norsk folketradition skulde gøymast. Meiningi var at ein ogso skulde taka med folkemaal og folkemusikk. Dette arkivet hev fenge rom paa Universitetsbiblioteket, og der ligg daa samlingane paa ein trygg stad, so ein ikkje stødt tarv fæla for at eld eller onnor uheppe skal gjera dei til inkjes, og dermed skattar verta burte som ein aldri kann faa att. I folkeminnesamlingi skal alle samlingane skipast etter samlar, og dinæst skal kvar einskild samling skipast etter emne, so godt som raad er. Det skal setjast upp umstendelege systematiske katalogar yver alt, og det skal i stor mun takast avskrifter, so ein kann faa gjenomført ein systematisk skipnad jamsides med skipnaden etter samlar. Ein kann spyrja kvifor ein ikkje med ein gong bør gjenomføra den systematiske skipnaden so godt ein kann, og soleis sleppa den dubbelte skipnaden, fyrst etter samlar og sidan etter innhald. Men me hev havt nokre store samlarar, og det er mest pietetsfullt at det dei hev samla ogso stend saman for framtidi og ikkje vert rive fraa einannan og spreidt ikring i eit stort arkiv. I mange høve kjem ein ingen veg um ein vil spreida det; for i eitt og same heftet kann det vera uppskrifter av nær sagt alle slag: visor, eventyr, segner, ovtru osb. — um einannan. For det andre set det kveik i mang ein samlar og stører han til meir ihuga arbeid, naar han veit at det han hev samla, skal staa samla og til alle tider bera hans namn.

Eg nemnde at i folkeminnesamlingi skal ein prøva aa faa i hop alt det tilfanget som alt er samla. Men samla og samla det er tvo ting det. For di um visor eller eventyr er uppskrivne, er det ikkje dermed sagt at dei er tilgjengelege for dei som hev mest bruk for dei. Det er ikkje ein gong sagt at dei er berga for framtidi. Det ligg ikring i landet hjaa private folk ei heil rekkje med folkloristiske samlingar, smaa og store, nokre i aust og nokre i vest. Spreidt ikring paa den maaten ligg det visseleg ikkje so lite som granskarane ikkje veit um er til ein gong. Og um granskaren veit at det er til, um han veit at nettupp paa den eller den staden finst det han treng til aa greida ein vand floke, so er det godviljen til eigarmannen aa lita paa, um han fær nytta det eller ei. Og det vil alltid fin-

nast folk av same slaget som dei gamle spelemennene, som heller vilde at slaatten skulde døy med dei, enn dei vilde læra han ifraa seg. — Slike samlingar ligg gjerne i trehus og kann brenna upp naar det skal vera. «Det er berre eit tidsspursmaal naar kvart privat hus brenn» sa ein bibliotekar, og det er mykje sant i det. Di meir eg hev tenkt yver denne saki, di meir hev det spursmaalet trengt seg fram: Korleis skal me berga for nationen det som alt er samla?

Etter det krav staten kann gjera paa samlingane, kann ein skipa dei i ymse flokkar. Noko er samla for reint private midlar. Slike samlingar hev ikkje staten noko juridisk krav paa. Ein kann berre segja som so, at det vilde vera rett og rimelegt at slikt som hev vore sams for heile folket, ikkje skulde gøymast burt hjaa ein einskild mann, men koma i offentlegt eige, i minsto naar samlaren hadde nytta det som han vilde.

So hev me dei samlingane som er komne i hop ved statshjelp, men der det ikkje hev vore sett noko sers vilkaar um kva det skulde gjerast med tilfanget. Det er greidt at her kann ikkje samlarane hava eigedomsrett i vanleg meining til samlingane. Her maa eigedomsretten gjelda fyrste utgjevingsretten og den pengevinning som samlaren soleis kann skaffa seg av tilfanget; men han kann ikkje gjelda dei nationale dokumenti sjølve. Ein treng berre tenkja seg at ein samlar fann paa aa gjera til inkjes alt det tilfanget som staten hadde gjeve hundradvis eller tusenvis av kronor til aa faa samla. Det kann aldri ha vore meiningi at staten skulde gjeva pengar til privat tidkort og hugnad for samlaren, naar det aldri vilde koma nokon ting utav det som staten kunde ha gagn av. Dei fleste av dei store samlarane vaare hev daa heller aldri vore i tvil um at sovorne samlingar med rette høyrde staten til. Johannes Skar var endaa so grannvar, at han gjekk og fælte for at han sjølv ikkje hadde rett til aa gjeva ut det han hadde samla med statshjelp. No kjem alle originalsamlingane hans til Folkeminnesamlingi. — Moltke Moe tvila heller aldri paa at det han hadde samla med statsstipend høyrde staten til. Og um han hadde fyrste bruksretten til det, so var det ikkje noko han kunde testamentera til sine ervingar paa vanleg vis, og som ein kunde forhalda staten i det endelause. Han viste tvertimot rette vegen, daa han gav alle sine samlingar til staten, baade dei han hadde samla med stipend, og dei han hadde samla paa eigen kostnad, og dessutan

alle dei samlingane han hadde fenge eller kjøpt eller skrive av. — Hans Ross hev gjort det same.

So hev me endeleg nokre samlingar der det knyter seg det vilkaaret til, at staten kann taka ut av samlingane det han hev bruk for. Paa det vilkaaret fekk Sophus Bugge i 50-aari stipend av Universitetet til innsamling av folketradition i Telemarki. I eit slikt høve er saki greidare.

Alt av det eg her hev nemnt, vil ein skyna at det er eit syrgjelegt mistak aa tru at for di um ein fær uppskrive folketraditionane, er ein hjelpt. Tvertimot kann ein daa koma i verre knipe enn fyrr. Nett av di ein veit at den eller den samlaren hev skrive upp det eller det etter ein forteljar, kann ein sjølv koma til aa lata det vera, naar ein hev anna arbeid fyre. So døyr forteljaren, og ein maa berre lita paa at den andre samlaren vil lata ein faa lut i det han hev funne.

Det skil alt kvar det vert av uppskriftene, og det maa no som nemnt ny samling av det samla. Folkeminnesamlingi fær her fraa fyrste stund vanskar aa kava med. Det er likevel aa vona at me verkeleg fær ei norsk folkeminnesamling som ber namnet sitt med full rett. Som vel er, er det tilfanget me alt no hev fenge, so stort og allsidigt, at det gjev oss eit tolleg godt bilæte av norsk folketradition. Me hev det som er leivt av Olea Crøgers og Landstads samlingar. Alle samlingane aat Asbjørnsen, Jørgen Moe, Moltke Moe, Aasen, Ross, Johannes Skar, Storaker og fleire mindre samlarar. Me fær tru at det med tid og stund lagar seg so at paa lag alle dei gamle samlingane kjem i Folkeminnesamlingi. Og daa er me langt paa veg, for dei eldste samlingane plar jamt vera kvalitativt dei beste. Ein maa ikkje tru at alt det nye som ein ser yngre samlarar gjev ut, ikkje finst i dei gamle samlingane. Det kann tvertimot stundom finnast i betre form der, berre at dei gamle rakk ikkje aa gjeva det ut, eller var so kritiske at dei tykte det ikkje var fullgodt til folkelesnad. Dinæst er det mykje som det enno er tid til aa samla inn aa nyo, og daa sjølvsagt nettupp det som er samla i det seinare utan at det kjem Folkeminnesamlingi til gode.

Det gjeld difor no so snart som raad er aa faa sett i gang ei intens og vel planlagd innsamling yver heile landet. Det er mange som talar um at no nyttar det ikkje stort aa samla lenger. Traditionen er gløymd; ein finn ikkje noko nytt, segjer dei. Det er sant at kjeldone fløymer ikkje naame nær so rikt no som dei

gjorde i dei dagane daa Landstad og Asbjørnsen og Moe samla. Men det høver seg so heppeleg at nettupp det dei fyrste samlarane la mest vinn paa aa samla: den friare, meir kunstfulle folkediktingi, den er det som hev lettast for aa kverva burt. Soleis er det t. d. med nokre av dei beste og mest sermerkte norske folkevisone; der samlarane i 40-aari fann gode og heile versionar, der finn ein no ikkje evet. Men eventyr, daa visst dei stutte dyre-eventyri, vil ein enno kunna finna ikkje so reint lite av. Av segner finst det enno ei mengd. Det er nok so at ein vil ha vandt for aa finna heilt nye typar, men ein vil kunna finna avbrigde som gjev nye forvitnelege drag. Og det som meir er: naar ein fær systematisk innsamling av segner fraa heile landet, vil ein kunna sjaa kor vidt kvar einskild type gjeng. Ein kann so aa segja kortleggja kvar segntype og dermed tidt grensone for trui paa visse vette; og dette atter kann gjeva upplysning um grensor for folke-ættene. Noko av det same gjeld variantar av eventyr som kann vera vel kjende fraa fyrr. Naar ein fær samla ei mengd uppskrifter fraa alle kantar av landet, kann det ofte lukkast aa finna den vegen eventyret hev vandra. Kvar einskild uppskrift hev ikkje so mykje aa segja, men naar alle dei einskilde uppskriftene kjem saman, vil ein tidt kunna sjaa korleis den eine formingi hev vakse seg fram av den hi, og til slutt kann ein maahenda staka upp den vegen eventyret hev fare og med det same kasta ljos yver kulturvegar ein elles hadde liti greide paa. Det er med den systematiske innsamlingi av ei mengd variantar at finnane hev naatt so langt i si eventyrgransking, at dei no utan tvil stend i fremste romet. — So hev me innsamlingi av det mest endelaust rike tilfanget av ovtru, sed og skikk, t. d. truer som knyter seg til visse dagar, til dyr, vokstrar, steinar, reidskap osb. Alt sovore held seg merkeleg godt. I det heile kann ein segja at den friare folkediktingi i stor mun hev blømt av; men folketrui, alt slikt som ikkje krev noko sers godt minne til aa halda seg uppe og ikkje nokon større kunst naar ein skal maalbera det, alt sovore held seg utruleg seigt.

Det er enno nok aa samla. Og me kjem daa til spursmaalet um korleis ein paa beste maaten kann faa skipa denne systematiske innsamling yver heile landet. Eg skal taka til med pengespursmaalet, som gjerne vil visa seg aa vera det fyrste ein maa faa løyst.

Alt no vert det aar um anna gjeve ikkje so reint lite av offentlege midlar til innsamling av folketradition. Ein bør skipa det so, at alle dei pengane som soleis vert ytte, kann koma den systematiske innsamlingi til gode, og at staten fær att like for dei pengane han gjev ut. Det maa ikkje lenger vera paa ein slump, um det som er samla med statspengar kjem staten til nytte eller ei. Det ser mest ut som stipendiatane kann gjera som dei finn høveleg. Det hev reint vore ein gullalder i so maate for einstødingar, som vantar sans for det dei store nationale uppgaavor krev. Folk baade her heime og i utlandet hev lagt merke til dette urimelege tilstandet, og peika paa boteraader. Daa det var paa tale at me skulde skipa ei folkeminnesamling her, skreiv styraren for «Dansk folkemindesamling», prof. Axel Olrik, at ein i regulativet for den norske folkeminnesamlingi burde taka inn «en bestemmelse om at hvergang en bevilling til et eller andet formaal vedrørende folkeminder bliver ledig, skal forstanderen gjøre indstilling om hvorvidt den bør afløses af noget tilsvarende nyt forslag, og hvorvidt den nye bevilling bør træde i noget særlig forhold til folkemindesamlingen.» I det merkelege fyredraget um eit historisk centralinstitut som stipendiat Oluf Kolsrud heldt paa historikarmøtet her for 2 aar sidan, hev han klaart og greidt forma ut fyresegnene um korleis ein skal stella det med det tilfanget som vert samla. Han segjer: «Alle som gjer vitskaplege studier og ferder med offentleg studnad, lyt tilpliktes aa sende melding um nyfunne ting eller aa sende sjølve samlingarne sine til institutet til katalogisering av dei upplysningar der maatte finnes. Men den som soleis har sanka inn nytt materiale, skal ha fyrste bruksretten til dette, solenge som til han har tilgodegjort det i prenten. Um nokon annan gjenom institutets katalogar vert vis med slike nyfunne upplysningar, og han vil nytte dei til sitt arbeid, skal finnaren fyrst aatspyrjas» (s. 17). Millom fyremaali for arbeidet i institutet nemner han dette «at frukterne av slikt samlar-arbeid som vert gjort med offentleg studnad eller etter offentleg uppdrag, skal verta aalmennt tilgjengelegt», «at ikkje noko arbeid skal verta spillt, men takas vare paa, og at det skal haldes fram med det, um den fyrste arbeidsmannen eller upphavsmannen døyr fraa det», «at ein kann halde greide paa kva som vert gjort, so ikkje fleire gjer det same samtidig, eller nokon gjer uppatt det som er gjort fyrr» (s. 16). I det historiske centralinstitutet skulde Folkeminne-

samlingi vera ein lut, og no hev desse fyresegnene vorte aktuelle. Etter det Kolsrud upplyser, er det alt no eit vilkaar for dei som sankar folkemusikk, at dei skal avgjeva samlingane sine til Universitetsbiblioteket (s. 14). No er Folkeminnesamlingi ei av universitetssamlingane. Det er daa sjølvgjeve at til alle dei stipend som Universitetet gjev til innsamling av tradition, maa dei vilkaari Kolsrud hev nemnt, verta sette alt fraa næste aar. So maa ein faa Stortinget til aa setja dei same vilkaari ved alle dei stipend det gjev til innsamling av folketradition. For dei stipendiatar som granskar bygdesoga maa det òg vera regel at dei skal senda melding um det folkloristiske tilfanget dei kjem yver, so alt sovore kann koma i Folkeminnesamlingi.

So mykje um dei pengane som alt no plar verta ytte. Men Folkeminnesamlingi sjølv maa faa ei serskild pengeløyving, soleis som fleire av dei utanlandske folkeminnesamlingane hev. Denne summen skulde bytast ut i smaastipend til samlarar rundt ikring i landet, eller til folk som Folkeminnesamlingi sender ut paa ferd til aa røkja etter visse emne som det gjeld aa faa upplysning um. Stundom kunde det og sjølvsagt verta tale um aa kjøpa folkloristiske samlingar som Folkeminnesamlingi fekk spurt upp eller fekk tilbod um.

Men kven skal me no faa til samlarar? Det er baade eit vigtugt og eit vandt spursmaal. Ein maa ha folk med godt skyn og lag til aa samla. Det skil mykje korleis ein samlar, og hev ein ringe samlarar vert resultati laake dei òg. Eg skal nemna eit par døme fraa utlandet. Ein stad fann dei paa aa lata smaa skuleborn skriva upp eventyr, og dei fekk inn eit umaateleg stort tilfang; men det var i stor mun verdlaust, av di at skuleborni sjølvsagt ingen skilnad gjorde paa litterære og folkelege eventyr, men skreiv likso gjerne upp eventyr som var fortalde etter bøker. Ein annan stad var det ein som for ikring og samla ordtøke. Han tok med seg ei prenta samling av ordtøke og gjekk ikring paa gardane og las upp og spurde um dei kjende det og det. Jau visst, det var daa so godt og greidt, det kjende dei til. Og samlaren skreiv upp dei ordtøki fraa den staden, og fekk ei samling so stor, at ingen hadde fenge maken fraa ei einskild bygd.

Det hev synt seg meir og meir at naar ein gjer ei snarferd gjenom ei bygd, so fær ein gjerne ikkje tak i dei forteljarane som sit inne med det mest verdfulle tilfanget. Alt Jørgen Moe

gaadde at fleire av dei som det gjekk mest gjetord av, var slike som kunde ei utruleg mengd med reglor og remsor og skyttarsegner og dilikt, som ifraa folkloristisk synsstad ikkje plar hava so mykje verd. Dei som kann mykje vert ein fyrst seinare vis med. Ein maa ikkje vera for braa og bera upp ærendet sitt med det same. Ein skal helst slaa seg til ro og verta kjend med folk, lata som ingen ting, men røda med dei som ein av deira eigne. Ein fær framum alt sjaa paa forteljarane som sine medmenneskje, og ikkje berre taka dei for gøymslor for folklore, som det gjeld aa tøma paa fortaste og lettvinnaste maaten og som sidan ingen interesse hev. Kor sløg ein so trur ein er, og kor fint ein so fer, vil forteljarane alltid merka det og verta mindre opne og røduge. Ein av hovudgrunnane til at Moltke Moe og Johannes Skar for ikkje so lenge sidan fann so uventande mykje, var nettupp det at dei vart vener med forteljarane. Det krevst menneskjekunnskap og hjartelag hjaa den som skal vera god samlar. Ein kjem ikkje so svært langt med aa gjera som ein samlar gjorde daa han kom til ein gamall visekvedar. Han fortalde stutt kva han fór etter, briska ut papiri sine paa bordet og sa utolmodig: «Kom saa med hvad De har!» Der ein er best kjend, samlar ein best. Det er alltid vandt aa kappast med ein som er heime-alen i bygdi, naar det gjeld aa lokka ut av forteljarane det dei kann. — Det gjeld difor so mykje som raad er, aa faa folk som bur ikring i bygdene til aa vera hjelpesmenn ved innsamlingi. Eg kjenner fleire upplyste bønder, som eg er viss paa vilde taka paa seg aa samla litt um vintrane, naar dei fekk ei liti pengehjelp. Det hev synt seg at serleg lærarar utyver bygdene hev havt godt høve til aa samla tradition. Mykje baade av innsamlings- og utgjevingsarbeidet hev lærarar gjort. Eg treng berre minna um slike karar som Storaker og Knut Loupedalen. Millom norsk-filologane ved Universitetet burde det òg finnast folk som kunde taka paa seg noko samlararbeid. Skulde dei t. d. taka folketraditionar til specialstudium, so vilde ei samlarferd vera beste maaten til aa faa fyrstehands kjennskap til folkediktingi. Folketraditionen er so vidgreint eit studium, at baade etnografen, arkæologen og sogegranskaren ofte kjem burti folkloristiske emne. Me hev her fraa landet mange døme paa at sogegranskarar og arkæologar hev gjeve verdfulle tilskot til kunnskapen um den norske folketrui. Det er alltid høve der dei hev lettare for aa draga fram folkloristisk tilfang

enn nokon annan. Dei treng ikkje alltid aa skriva upp alt sjølve. Berre dei legg merke til kvar der er noko aa finna og skriv upp ymist som dei slumpar til aa høyra og sjaa, so kann ein faa andre til aa taka dei fullstendige uppskriftene eller gjera nærare etterrøkjingar.

Men alle dei som soleis skal hjelpa til med aa naa det store maalet: aa samla all norsk folketradition som enno liver, dei maa vera knytte saman i eit sams lag. Me maa skipa eit «Norsk folkeminnelag», som arbeider hand i hand med Folkeminnesamlingi. Sovorne lag hev dei i fleire land. Serleg godt skipa er det danske «Danmarks folkeminder», med burtimot 350 lagsmenn og ei lang rekkje «amtsformænd» og «tillidsmænd» spreidde yver heile landet. Dette laget sender ut bøker, og aar um anna kjem det til «Dansk folkemindesamling» tusenvis av uppteikningar fraa alle kantar av landet, so samlingi aukar dagstødt. — Det norske folkeminnelaget maatte ha sitt arkiv og centrum i «Norsk folkeminnesamling». Det maatte stødt vera samarbeid millom Folkeminnesamlingi og dei einskilde samlarane. Det er alltid so, at ein samlar kann ikkje koma i hug aa spyrja etter allslags folketradition. Kvar samlar hev sine serlege hugmaal, og han spør gjerne etter det slag tradition som han serleg hev lagt elsken sin paa, og kann so lett gløyma det andre. Men fær samlarane handbøker og spyrjelistor fraa Folkeminnesamlingi, so vil dei kunna samla baade større, betre og allsidigare tilfang. Kvar samlar vil daa kunna femna vidare enn fyrr. Naar Folkeminnesamlingi vert skipa, og ein fær sett upp systematiske katalogar, vil ein kunna sjaa kvar det er holor i tilfanget, og ein kann senda ut spursmaal etter det eller det eventyret, den eller den ovtrui eller skikken, og soleis kanskje faa fyllt holet eller i minsto faa større visse for at der ikkje er meir aa finna. Det hev synt seg i Danmark at nettupp naar ein sender ut spursmaal um ein einskild ting og legg all vinn paa aa faa samla upplysningar um eit einskilt emne, kann ein reint verta upp i undring yver alt det nye som kann koma fram. Naar ein i Folkeminnesamlingi hev fenge paa ein maate teke kort yver den innsamlingi som alt er gjord, kann ein sjaa kvar det er gjort minst arbeid, og so leggja so mykje større vinn paa aa samla der, so insamlingi ogso geografisk kann verta jamnare. Naar no Folkeminnesamlingi er komi i gang, er det fyrste vil-

kaaret for ei systematisk innsamling skapt. Men dei fyrste taki vert tunge.

Det finst ikkje noko menneskje som no hev yversyn yver det tilfanget som alt hev kome til folkeminnesamlingi. Ein maa skipa det fyrst, og det vil taka si tid. Men samstundes kverv traditionen burt, og det er ingi tid aa spilla. Det bør difor alt til næste aar gjevast ein sum til innsamling, og ein fær prøva aa faa so dugande og paalitlege folk som raad er. Og hand i hand med skiping og innsamling av tilfanget vil granskingi av det ganga. Til dessar hev granskarane av norsk folketradition havt overlag store vanskar. Hev ein vilja taka fat paa eit emne, so hev han aldri kunna vera fulltrygg paa at han hadde heile tilfanget aa arbeida med — ja ikkje ein gong um han hadde det vigtugaste. Ein kunde so lett kjenna vegen stengd. Ser ein yver det internationale granskingsarbeidet med folketraditionar som hev vore gjort i siste mannsalderen, maa ein segja, at Norig heller hev sige attende, og ein kunde snaudt venta det onnorleis. Me hev havt ein stor mann som la hovudarbeidet sitt paa folkeminne-gransking. Eg meiner Moltke Moe. Men det meste han gjorde, sende han ikkje ifraa seg. Det ligg overlag mykje verdfullt etter han. Storparten syner seg diverre aa vera holut, ujamt, uferdigt. Det hev ikkje fenge den siste gjenomgaaingi, som vilde ha gjeve det den harmoniske kunstfulle formi, som berre han kunde gjeva utgreidingar um emne av dette slaget. No vil me vona at ein flokk yngre menn kann taka upp granskingsarbeidet etter han, so at Norig i traditionsvitskapen kann faa det romet det etter si rike og sermerkte folkedikting bør hava.

OM KUNG ORRE.

Några funderingar.[1]

Av Hugo Jungner.

Flera av Nordens skarpsinnigaste språkforskare — Erik Brate, Adolf Noreen, Axel Kock, Magnus Olsen[2] — ha sökt tyda Kung Orres namn och ställa hans personlighet fram i ljuset.

[1] Ett varmt tack vill förf. av denna uppsats uttala till professorerna Magnus Olsen och Adolf Noreen för den utomordentliga välvilja, varmed de givit honom värdefulla upplysningar.

[2] (Brate och) Noreen: Nordisk Tidskrift 1887, s. 560 (= Spridda Studier, 1895, s. 49); Sv. Landsmålen VI, 5 s. 25; Kock: Ark. f. nord. fil. XXVIII, s. 206 ff.; Olsen: Maal og Minne 1912, s. 1 ff. — Smärre tillägg till Olsens avhandling göra B. Symons (MM. 1912, s. 114) och v. Sydow (MM. 1913, s. 110 f.).

Gustaf Cederschiöld ger i «Fresta duger» (Sthlm 1914) s. 132 ff. en översikt av de framställda meningarna om Kung Orre. Han nämner, att Gustav III, som inte tyckte särdeles om Karl XI för dennes torra, prosaiska och sparsamma natur, brukade kalla honom «kung Orre». Cederschiöld ansluter sig till Magnus Olsens förklaring av Orre-namnet, vilken han finner «ganska sannolik», och framhåller, att dennes forskning fört oss «ett gott stycke närmare gåtans lösning».

Rektor D:r Åke W:son Munthe har välvilligt givit mig anvisning på ett par äldre förut ej framdragna belägg för uttrycket «i Kung Orres tid». — Reyncke Vosz (Stockholm 1621) s. 434:

«Ther aff [av underträdet Setim] man fordom monde at göra /
En kånstigh häst / i Kong Orres tijdh /
Ther medh han kunde rijdha så wijdh /
Til hundrade mijler på en stunde /»

[Reinick Fuchs 1746 s. 317 har: I Konung Crompardi tid — —]. — Urban Hiärne, Orthographia svecana (1716) s. 131: «huru de hafwa giordt fordomdags / der om är jagh så litet bekymrad / som det man talade och skref i Konung Orres tijd».

Det måste då för visso kännas högst vanskligt för «en vanlig människa» att inlåta sig på det problem, där dessa prövat sina krafter. Men som inte ens Magnus Olsens lärda och fina arbete — och Cederschiölds anslutning till dess resultat — kunnat göra alldeles slut på några i helt annan riktning gående funderingar, må de här i all anspråkslöshet framställas till bedömande. Först då angående Magnus Olsens uppfattning några anmärkningar, som få gälla vad de kunna.

Magnus Olsen anser, att Kung Orre är i grunden identisk med vinter(månads)representanten Torre, «tørfrostens og det klare vinterveirs personifikation» (s. 16). Och han finner, att Kung Orre särskilt har sina rötter i svensk jord. Detta senare är väl säkerligen riktigt, men är det lika säkert, att Torre från början hör hemma på det svenska området?

Noreen, Svenska etymologier 71 f., synes ha givit goda skäl för den meningen, att första leden i sv. *torsmånad* icke hör till fornisl. *þorri* utan till fisl. *þurþr*. Till hans argument kan väl läggas en hänvisning till den vanliga skrivningen av månadsnamnet 'januari' i de äldsta svenska almanackorna[1]: *tordzmånat* (för år 1600, 1603, 1608, 1622—1629 o. s. v.), *thordzmånat* (1609, 1612, 1613), *torzmånat* (1605, 1607), *toorsmånat* (1599), *tårssmånat* (i en alm. för 1622). Är Olsens mening om Orre-namnets härledning riktig, måste det förefalla rätt egendomligt, att under det Torremånaden personifierats på västnordisk mark (särskilt i Norge), föreligga, synes det, inga bevis för en personlig Torre (= fisl. *þorri*) på det egentligen svenska området. Visserligen omtalar Rietz från Småland ett rim: «Thor slår mä sin slägga» etc., men här har tydligen guden spelat in — något som, om Noreens mening är riktig («Thor» < **þurþr?*), på grund av den stora ljudlikheten mellan orden blir lättförklarligt; däremot skulle anslutning av gudanamnet till *þorri* vara något svårbegripligare, helst som *torsmånaden* icke är någon tordönsmånad. I det från den gamla danska provinsen Skåne anförda rimmet:

«Thor mä sitt långa skägg
Lockar småbarn utom vägg»

betyder Thor därtill mars (jfr fsv. *thördsmanadher, tordzmonadher*, fda. *tørmaanet, tor(d)moned* 'mars'; enl. Ihre, Gloss. Suiog. II 926, beror det på de bekanta berättelserna i Flatöboken, att *torsmånad*

[1] De som finnas på Kungl. Biblioteket i Stockholm.

får betyda 'mensis Januarius' ej mars, «cui alias hoc nominis tribui solet»). På grund av västgötarnes tidiga och trägna västliga förbindelser skulle det låta väl tänka sig, att de av Rietz från Västergötland anförda *torr-månad* och *torre* 'januari' äro västnordiska lån[1]. Det är i varje fall inte uppvisat, att *torre* förekommit, än mindre personifierats på det egentligen svenska området, där Kung Orre har sina rötter[2]. Man tycker dock, att om en personifierad Torre kunnat ge upphov åt den livskraftige Kung Orre, borde även några spår av den personlige Torre ha kunnat upptäckas från Orrens bygder. Ej mycket sannolikt synes heller vara, att i Sverige förekommit en månad **þurþer* (**þurþmanaþer*) och en annan *þorri*[3]. Har man icke att räkna med ett gammalt sv. månadsnamn *þorri* utan med **þurþer* (jfr ovan «Thor»; fda. *tord*; det skånska rimmet: «Tredje thorsda'n i Thor, Träder tranan på Sverges jor», där «Thor» ej nödvändigtvis behöver antagas ha sitt slutna *o* genom påverkan från gudanamnet Tor, Olsen, a. a. 12, utan även kunde tänkas vara en direkt fortsättning av **þurþer*), försvåras Magnus Olsens uppfattning.

Det äldsta belägget (Hvad kongh Årre hafver hender emillan behåller han väll, men thet sker väll en dagh, att han skall spy thet svart utt igen) anses av Magnus Olsen avse frostvätten, som håller jorden fången under det vita snötäcket men som slutligen skall bli tvungen att släppa sitt rov och låta den svarta jorden framträda. — På de ställen, där Torre verkligen personifieras, är han dock inte en vinterdemon över huvud taget. Utan han är den personifierade 4:de vintermånaden. Efter den kommer städse Gjø'i (Goi etc.) med snö och yrväder. När «kongh Årre» uppfattas såsom den där låter jorden framträda ur snön, har han blivit

[1] Även Ihre, Swenskt Dialect Lexikon, 1766, s. 184, uppger *torre* 'Januarii månad' blott från Västergötland; jfr Hof, Dialectus Vestrogothica, 1772, s. 295: «Tôrre, Sv. *Januarii månadd*, '*Thors månadd*.» Dock omtalas Torre-suggan från Småland.

[2] Möjligen saknar det inte sin betydelse, att den personliga Göja (Göa) ävenledes omtalas från Skåne och Västergötland (Hildebrandsson, Antiqv. Tidskr. f. Sverige VII nr 2 s. 28, 37) men ej från Mellansverige. Skulle än i mellersta Sverige *Torre* ha gått upp i Kung Orre, borde dock pendangen *Göja* ha kunnat leva kvar.

[3] Bristen på fsv. material gör dock alla slutledningar osäkra; jfr Brate, Nordens äldre tidräkning (årsredogörelsen 1907—8 för Södermalms h. allm. lärov.) s. 27 f.

betydligt olik den Torre-figur, som framträder i källorna. Ganska egendomligt skulle det också vara, om ett så urgammalt drag som Torres snötäcke ännu skimrat igenom i ordstävet, då uttrycket «spy — — utt» synes visa, att Kung Orre väsentligen redan blivit, vad de senare källorna göra honom till: en gästabudens skämtfigur.

Vidare menar Magnus Olsen, att det äldsta belägget vittnar om en regelbundet återkommande verksamhet hos Kung Orre (s. 5, 16). Men yttrandet synes bli fullt lika begripligt, om det alluderar på en bekant Kung Orre, som en gång i tiden segt och energiskt höll på någonting, som han dock slutligen — när föremålet var illa medfaret? — till sitt stora obehag måste ge ifrån sig.

Trots Kung Orres första framträdande i samband med en hänsyftning på Vänngarn — vari det onekligen ligger mycket nära till hands att se något mer än en tillfällighet[1] — blir det ändå osäkert, om det inte först är Rudbeck, som kombinerat Disa med Kung Orre. När han väl visste, att «Disa och Isis äro allt ett» och att Horus motsvarar (Kung) Orre, var det lätt att räkna ut, att Orre (som egentligen borde skrivas *Ååre* och uppenbarligen hörde samman med *år*) måste vara son till Disa, eftersom Horus var son till Isis. Att Orre så också skulle ärva Disas nät och därmed lusten för jakt och åtskillig vinterlig idrott, var för Rudbeck självklart. Detta utföres fritt i anslutning till antydningar i mandatet och Orre-visan. Det var f. ö. nästan oundvikligt, att Kung Ååre skulle få åtskilligt att göra på isen (ej under isen), då ju de av Olaus Magnus omtalade Isemarknaderna höllos just till hans moder Disas (Isis') ära (Bygdén, Några studier rörande Disasagan 41). När vidare enl. Ol. Worm «Årligen en stoor Fäst med offrande» hölls för att hedra henne (Atlantica II, 207) och «at rende Dyst» egentligen betydde «till Disas ära tornera» (Bygdén, a. a. s. 45 n. 1), var det tydligt, att hennes son Åare måste vara med om både offer och tornej. För tornerspelen åter lämpade sig isen förträffligt; så omtalas 1509, att man «rende spær» på isen (Styffe, BSH[1]5,

[1] Av allt vad Magnus Olsen framdragit synes mig för den här längre fram uttalade uppfattningen knappast något mer betänkligt än det av honom (korr.-not s. 22) anmärkta förhållandet, att Kung Orre i det äldsta belägget nämnes i samband med Vänngarn, Disas hemort enl. Messenii drama. Omöjligt är dock inte, att förhållandet «beror paa et tilfælde».

348). Vad Rudbeck berättar om Åare, Disas son, torde — åtminstone övervägande — bero på Rudbecks egna sammanställningar och slutledningar[1].

Magnus Olsen har ur källorna tagit fram många drag, som tjäna till att göra Kung Orre lik frostvätten Torre, och han finner, «at det ikke kan være tvilsomt, at de er to parallele skikkelser i nordisk folketro» (a. a. 16). Emellertid medger han (a. a. s. 8), att han inte fått fram särdeles mycket ur de humoristiska, tämligen utförliga Orre-dokumenten från 1600-talet, mandatet och visan. Skulle lösningen kunna vara att söka i helt annan riktning?

Redan vid en genomläsning av Kung Orres mandat kan man knappt undgå att frapperas av att under det här f. ö. endast förekomma fingerade, lätt genomskinliga namn (Korfuerijkes Härad, Maatlösa, Öl-lösa, Nulliby-Sochn), utnämnes «Buske Jösse» av Kung Orre till «Lögnenes Befodrare allenast öfwer Linda och Norabergslagh». Kung Orre och hans tjänare «Buske Jösse» ställas i särskild förbindelse med Västmanland. Enligt Rudbeck brukade «mest hoos alle Bönder» julhelgen avslutas med ett gästabudskrig, varvid upplästes mandatet, att alla skulle vara redo att taga emot «Buske Jösse» med «tiäretampar, gåålstörar och miuka Yxhambrar». Det är kanske inte alldeles oförlåtligt, om man härvid kommer att tänka på en väldig bonderesning under hövdingen från Norbergs bergslag mot den trogne kungatjänaren över Västmanland och Dalarne Jösse Eriksson, varvid säkerligen både gärdsgårdsstörar, «miuka Yxhambrar» och flera dylika vapen kommo till användning.

Hur ställa sig källorna till den meningen, att bakom Kung Orre kunde dölja sig ingen annan än konung Erik av Pommern?

I. Kung Orre omtalas endast på svenskt område. Han framträder som ett slags folklig skämtfigur, en «populär sagofigur», «en velkjendt skikkelse for de svenske bønder i 17de aarh.» (Kock, Ark. 1912 s. 214; Olsen, a. a. 3). I «folkliga vändningar» omtalas han redan 1564 och i en handskrift av Axehiälm från 1629—1634 (Olsen, a. a. 3; Lindroth, Samlaren 1907, s. 213).

Att nu de svenska bönderna kunde ha anledning

[1] Vad Rudbeck kan konstruera fram ur Disas nät, är belysande (Atl. II, 497; Bygdén, a. a. 43 f.).

att glorifiera sin seger och konung Eriks nederlag, torde ej behöva något synnerligt bevis. Gemene man kände efter befrielsekriget sin betydelse som kanske aldrig förr. Den genom den lyckade resningen ofantligt stegrade nationella självkänslan har förmodligen påverkat Nikolaus Ragvaldi till hans djärva uppträdande på kyrkomötet i Basel, där han begärde att bli placerad främst bland alla ombuden; samma känsla har säkerligen givit impuls till den första svenska framställningen av fäderneslandets öden, «Prosaiska krönikan» (Löw, Sveriges forntid i svensk historieskrivn. I, 2, 4 f.). Löw har t. o. m. uttalat och motiverat «en gissning, som kan synas djärv, men som borde ligga nära till hands: att Vilhelm Tell icke är någon annan än Engelbrekt, eller riktigare: att Engelbrekt är den närmaste modellen för Tellfiguren» (a. a. 33 not 5).

Det synes då — i och för sig — vara vida mindre djärvt att antaga, att minnet av de svenska böndernas bragd levat kvar i Sverige i folkliga talesätt — «i Kung Orres tid» etc. — samt även inpassats i och påverkat de svenska böndernas skämtupptåg och lekar vid helgerna. I det «giestebodz krijg», som 20:de dag jul brukade avsluta festdagarnes glädje, har man, kunna vi förmoda, i anslutning till det flerstädes betygade gamla bruket att «köra julen ut» börjat dramatiskt framställa befrielsekriget mot de danska fogdarna, naturligtvis i former, som redan från början voro påverkade av julutkörandet och med tiden ytterligare ändrades, allteftersom det en gång till julutkörandet anknutna historiska minnet förlorade av sin kärva, allvarliga karaktär.

När de svenska bönderna om julfestens avslutande 20:dedagen använda ett starkare ord, än annorstädes synes ha varit brukligt: gästabuds-krig («proelium, bellum conviviale»; jfr Åares Syltekrig), tyckes även detta i sin mån tala för att här föreligger en ombildning, en anslutning till vissa historiska tilldragelser[1]. I stället för leken «att köra julen ut» övergick man i Sverige — fortfarande endast en förmodan — till «att köra juten ut.» Det är känt, att en sådan jullek förekommit i Sverige på 1700-talet, och den kan tydligen ha gamla anor, liksom «i allmänhet en respektabel ålder» tillägges jullekarne (Geete, Nord. Fam.-bok[2] 13, 272, jullekar). I avhandlingen De

[1] Bruket på Åland att bulta ut julen med hammare och sopa med viska kunde i rätt nedstigande led härstamma från gästabudskriget (MM. 1911, 403).

(Trykt 10de december 1914.)

superstitionibus hodiernis ex gentilismo residuis (1750—52, sid. 32) anför Johan Ihre bland en mängd gamla jullekar även att «Skräma Danskar». Möjligen få vi också en vink om hur leken utfördes i en 20 år senare öresskrift: «En Ny och wacker Juhle-Wijsa, För år 1772. Stockholm — 1772» (omtryckt 1832). I visan redogöres för ett flertal jullekar; 8:de strofen lyder:

«Här Sjungs stekta Harar och wäl Jödda Swin
En Domare-dants wi begynna,
Wi skräma bort Juten, för wattu bruks win
Ej någon får bruka okynne,
Här lekes Herr Bollerman, Bollermans dräng,
Här tillreds Här bjudes til Sisslas Barnsäng
Stek nappas dock med ett gladt lynne».[1]

Hur gick det till, när man skulle «skräma bort Juten»? Kunde man inte i äldre tider helt dramatiskt ha använt «tiäre-tampar, gåålstörar och miuka Yxhambrar»? Visan synes antyda, att leken antagit mildare former. I stället för vatten (vari en gång de ovälkomna gästerna kanske doppats eller som stänkts över dem) användes nu vin, tydligen till förplägning[2]. Det synes väl möjligt, att julvisans ord:

— — — — «för wattn bruks win
Ej någon får bruka okynne»

få sin förklaring genom det «vin- eller vattenval», som är känt så väl från svenska bröllopsseder som från annorstädes iakttagna vårhögtidsceremonier (jfr Hammarstedt, Kvarlevor av en Frös-ritual i MM. 1911 [= Fästskrift till H. F. Feilberg] s. 509 f.). Hammarstedt konstaterar, att i den såsom bröllopsceremoni i vissa delar av Sverige, Norge och Finland en gång förekommande stabbdansen «anträffas alldeles samma element som i de folkliga årshögtiderna under våren, särskilt fastlagen, ock vid årsskiftet, vid jul» (a. a. s. 510). Liksom det i Würtemberg och Hohenzollern var bruk, att den nygifte, om han på tillfrågan sade sig föredraga vatten framför vin, kastades i en bäck eller brunn, så har enligt Hammarstedt brudgummen «otvivelaktigt» även i Sverige haft att göra detta «vin- eller vattenval». Han

[1] Jfr Nord. Fam.-bok[2] 8, 767 (folklekar).

[2] Jfr hur Kung Orres tjänare (enl. visan) utmärkt sig genom sina angrepp mot bondens öltunna, och vid en öltunna hände Orrens slutliga malör i kriget.

brukade emellertid föredraga att köpa sig fri med innehållet i en brännvinsvärpel. Julvisan för år 1772 ger kanske vid handen, att man i äldre tider brukat «skräma bort Juten» även genom att till slut doppa fångarne, om de ej ville köpa sig fria. Med kännedom om det allvar och den eftertrycklighet, varmed forna tiders människor «lekte», torde man inte ha rätt att förneka möjligheten av en sådan neddoppning, t. o. m. vintertid i en vak, som huggits i isen[1]. För 1700-talets kultiverade människor var det emellertid ett barbariskt «okynne» att «bruka» vatten. Vinvalet var obligatoriskt. Huru med denna tolkning än må förhålla sig, är det ett för här framställda mening viktigt faktum, att man i en svensk jullek brukade köra bort danskarna. «Dramatiska framställningar» hava f. ö. av gammalt ingått som beståndsdelar i de folkliga samkvämens nöjen; man kan jämföra t. ex. seden att «gå med trettondagsstjärnan» eller björnupptågen vid bröllop[2].

En sammanställning av Rudbecks utsaga om «gästabudskriget» (Atl. II s. 228), Kung Orres mandat samt Kung Orres visa ger till en början följande allmänna resultat:

1. Kung Orre träder (enl. mandatet) i bakgrunden, under det kungens trogne tjänare är huvudpersonen. «Passet» är ju ett slags rekommendationsskrivelse för den gamle trotjänaren.

2. När Rudbeck omtalar, att i gästabudskriget «Huusbonden», «Stugupijgan», «Kokerskan», «Drengen», «Källardrengen» «och mera sådant sällskap» köra ut gästerna, så är det (såsom också Magnus Olsen antager, a. a. s. 9) säkerligen kungens trotjänare (och dennes följe), som motas ut. Detta framgår av mandatet, som vid «kriget» brukade uppläsas. Där heter det om kungatjänarens rättigheter: «Wijdare hafwer han («Buske Jösse»)

[1] Ett sådant skämt kunde ännu Karl XI tillåta sig med den frispråkiga Barkarökäringen (Dybeck, Runa 1865 ff., h. 6 [1873] sid. 97). Med yttersta tvekan vill jag här erinra om hur Kung Orre «stridde vnder Isen». Jfr Olaus Magnus, Gent. sept. hist. XI, k. 32 (Troels-Lund, Dagligt Liv i Norden 7, 66 f.).

[2] Jfr Rydqvist, Nordens äldsta Skådespel i Vitt.-Hist.- o. Antiqu.-Acad. Handl. 19 (1850) s. 79 ff. — Det av Rudbeck skildrade «gästabudskriget» vid julen har — vare sig det nu beror på att man ville köra ut julen eller köra ut juten — en väsentligen annan karaktär än den dryckeskämparnes strid, som skildras i Stiernhielms Hercules 192 ff. Skillnaden framhäves ytterligare av den olika kulturella miljön.

bekommit frijheet för alla Gästebodz tunga och beswär / så at ingen skal bemöda honom til någhot ehrlighit Kallatz och samqwem. Ytterst och til öffwerflödh: Ther han emellan sina förbenämde Heeman och Gårder förreesandes warder: skole alle wederredho finnas honom til at anfägna med all benägen huszwilla / tiäretampar / gåålstörar och miuka Yxhambrar». Rudbeck omtalar också, hur den angripande husbonden «hugger en yxe[1] mitt på golfwet fast».

3. Kung Orre förde (enl. visan) själv sitt krig å främmande ort (om i «Norie» eller Holstein var snart tämligen likgiltigt för de svenska bönderna; Norge — som f. ö. snart var i förbund med juten, som i julleken skulle skrämmas bort — kom väl in som det bekantare landet). Kung Orres liksom hans tjänares kampanj slutade med skam och smälek; jfr slutorden i visan:

«Widh een Ööltunna / hände ey bätter än så /
Orren Ööltoken medh sitt Artollerij /
Belibbade[2] broken / så ändas Orrens Krijg».

Allt detta skulle bli lättbegripligt, om «gästabudskriget» en gång medvetet återgivit erinringar från resningen mot konung Erik av Pommern. Därvid spelade konungens fogdar — i minnet representerade av Jösse Eriksson — en vida mer framträdande roll än konungen själv, om vars bedrövliga och ömkliga krig utomlands många svenskar dock hade sorglig personlig erfarenhet. Genom bonderesningen togo fogdarnes jul- och gillesdagar slut. De främmande gästerna fingo genom de svenska bönderna den «frijheet för alla Gästebodz tunga», som mandatet — ironiskt i konungens namn — utlovade. Därför passade det särdeles bra

[1] Att Jösse Eriksson miste huvudet genom yxan, det «folkliga» vapnet, betonas av Rimkrönikan:

«Ok dömde ther strax Domen sva,
At Han skulle fra Hufvudet gaa:
Ther huggo the thet aff utan flärd
Med en Yxe, the skötte ey Svärd» (SRS.II 1, 141 not x).

Det kunde kanske tänkas, att böndernas krigiska jullek även påverkats genom vad studenter hade att förtälja om depositionsskådespelen vid universiteten. Vid en depositionsakt i Uppsala 1716 bar depositor «en lång käpp med en liten yxa i ändan» (jfr husbonden med yxan), offren översköljdes med vatten (jfr «för wattn bruks win») o. s. v. (Rydqvist, Nordens äldsta Skådespel, 5 ff., jfr 58 f.).

[2] *Belibba* 'smutsa sig', jfr *belabba* 'orena, nersöla' (Rietz 28 a).

(fastän leken väl även vid andra tillfällen kunde utföras) att förlägga «kriget» till 20:de dag jul, festdagarnas slut, när gästerna efter att tappert ha kämpat sig igenom de rika måltiderna skulle draga bort (jfr Olsen, a. a. s. 9).

Den bortdrivne och åtminstone efter de svenska böndernas mening synnerligen oduglige Erik av Pommern lämpade sig i hög grad som föremål för segrarnes hånfulla skämt[1]. Det är också all sannolikhet för att man här hemma fått kännedom om de smädevisor mot Erik, som från holsteinsk sida utskickades redan under ett tidigt skede av det holsteinska kriget (Erslev, Erik af Pommern s. 57). På grund av hans försämring av myntet spriddes dessutom mot honom riktade «famosi libelli» (SRD. I 326). Ännu vid mitten av 1600-talet levde i folkets minne en smädevisa om Eriks misslyckade angrepp på Femern (Sveriges Historia II, 359). Till skämtfigur lämpade sig sålunda Erik av Pommern på helt annat sätt än den King Orry, som Kock framdragit. Till vad som av Magnus Olsen redan anförts mot denna Kocks hypotes, kan läggas ett, som det vill synas, ganska vägande skäl. Hade Kock rätt, skulle man nödgas antaga en fullständig karaktärsförvandling hos sagohjälten. Gudröd Crovan var «en märklig man»; i sagan fortlever han — under namnet Orry eller Gorry — «såsom lagstiftare och styresman», ja, han är «a sort of King Alfred, the fountain-head of all that is old and time-honoured». Den svenske Kung Orre däremot är — åtminstone under 1600-talet — en löjlig personage, en skämtfigur, ingen kung Alfred eller kung Gösta.

Om sålunda den allmänna överensstämmelsen mellan *Orredokumentens totalbild* och *det historiska förloppet* synes gynna det antagandet, att Orre-figuren kunde leda sitt ursprung från konung Erik av Pommern, må man fråga efter mera *speciella överensstämmelser*.

II. I Kung Orres mandat heter kungens «Sokneman» och trogne tjänare «Snarflychtigh och Ehrelösz Buske Jösse medh thet wedernampnet Stoorsupare». Namnet «Buske Jösse» har — troligen för en *senare* tid riktigt — av Olsen tolkats som en

[1] Den svenska uppfattningen om honom vid slutet av 1400-talet kan läsas t. ex. hos Ericus Olai (SRS. II 1, 123 ff.): «Hic quidem lascivus et vanus, ad hæreticam pravitatem facile inclinatus» etc. — — «Damna autem quæ intulit regno Sueciæ, omnem æstimationem excedunt» (p. 125).

hänsyftning på den lättskrämde haren, «hr. Rædhare»[1], men därjämte skulle det från början lämpligen ha kunnat vara de segrande böndernas hånfulla benämning vid gästabudens skämtupptåg på den bortdrivne och slutligen av bönder om livet bragte Jösse Eriksson. En annan av de vid bonderesningen fördrivna fogdarne — Hartvig Flög på Gripsholm — säges i Stora Rimkrönikan ha varit «rädder som en Hara» (SRS. I 2 s. 69). Då Kung Orres trotjänare kallas kungens «Sokneman», kunde man möjligen häri se en udd mot de båda utlänningarna.

Att bondeplågaren framför andra Jösse Eriksson ganska snart skulle bli en i folktraditionen omhuldad, livskraftig figur, synes nästan nödvändigt; man kan erinra sig Löws förmodan, att genom berättelser om Jösse en Gessler blivit den typiske bondeplågaren i Tellsagan (a. a. s. 34). Det skulle också vara väl begripligt, om under ett par århundradens lopp både konungens och hans fogdes bild i traditionen så förändrats, att de grymma och despotiska dragen fått vika för de mera löjeväckande: njutningslystnad under överdådiga gästabud, utpressning från bönderna o. s. v. Detta lämpade sig bättre till framställning vid (jultidens) gästabud.

Orrevisans strof 3 omtalar «Fogdar», som med sina herrars (konungens?) goda minne gjort angrepp mot bondens smörask och öltunna, samt stämmer till sitt innehåll ej illa med allmogens klagomål mot den snikne Jösse Eriksson:

> «I Smöörtåågh thetta / blefwa Riddare slagne /
> Några Hoffmän kiäcka / som länge tiänt hadhe /
> Fogdar på Bygden / och inlagdt stoor ähra /

[1] Det är dock värt beaktande, att nsv. *jösse* även användes med syftning på «något illmarigt och inbundet» eller betecknar en «svårhanterlig person», «drummel», liksom *Buska-Jösse* 'personifikation av sommarvärmens framkallande av lättja och dåsighet' (jfr *Buska-Jöns*) i Halland och Skåne uppträder som folklig figur utan tydligt sammanhang med haren (Hjelmqvist, Förnamn och Familjenamn med sekundär användning i nysvenskan, s. 94 ff.; på Hjelmqvists utredningar har prof. Noreen välvilligt fäst min uppmärksamhet). Skulle svenskarna ha betecknat den danske fogden med ett uppsnappat danskt uttryck? — För betydelsen av *jösse* kan jämföras: «Twenne nya Wisor emot Fylleriets laster. Westerås, 1832 ff.», strof 14:

> «Ohöfsade seder man allestäd's hör,
> Utaf obelefwade Jössar».

[Jfr Jöns: Dummer Jöns; «Jöns Lundsbracka», «Jöns Qwickers Almanacka», skämtsamma folkskrifter; Bäckström, Svenska folkböcker II, 139, 153].

Kaxar i dygden / til at skärmyzera /
Medh Smöörask Bondans / och hans Ööltunna /
Sine Hwszbönder / här vthinnan hulla».

Det är högst tvivelaktigt, om man har rätt att med Magnus Olsen (a. a. s. 18) identifiera dessa «Riddare» med de «hieltar», som Disas son låter rida «til sperrz» på isen. Att det ligger «politik» och opposition under visans skämtsamma ord, torde ej kunna förnekas. Fogdarna äro bondens fiender. Sammanhanget tillåter väl den förmodan, att motivet till målningen kunde ha hämtats ända från det svenska fogdeväldets glansdagar, Jösse Erikssons tider.

III. «Buske Jösse» har av Kung Orre «warit högdt betrodd och årnat til en General Ööltook vthi heela Norlanden» — man får det intrycket, att Kung Orres makt sträcker sig över hela Norden! — men han utnämnes emellertid till «Lögnenes Befodrare allenast öfwer Linda och Norabergslagh». Vi försättas egendomligt nog till den förut omtalade Västeråsfogdens bygder; de andra namnen i mandatet äro fingerade. Och det kan påpekas, att Jösse Eriksson, som genom sin hustru Birgitta Ulvsdotter blivit herre till huvudgården Ervalla i Västerås' (nu Örebro) län, därigenom var särskilt bragt i förbindelse med Västmanlands sydvästliga del.

Valet av verkliga ortnamn här[1] pekar tydligt på att Kung Orre genom «Buske Jösse» stått i särskilt förhållande till Västmanland. Skulle namnvalet ha sin grund däri, att mandatet författats i den nämnda bygden för befolkningen där (språket antyder uppsvenskt ursprung; t. ex. Ispenkorfwar, enl. Rietz känt från Uppland), må man dock fråga, varför bönderna just i «Linda och Norabergslagh» hade anledning att låta ett «gästabudskrig» återspegla Kung Orres och hans tjänare «Buske Jösses» föga hedersamma krigsbedrifter. En möjlighet skulle också vara, att «Linda och Norabergslagh» trätt i stället för en äldre traditions Norabergs Bergslagh, Engelbrekts hembygd.

Mandatet är daterat i «K. Orres 30. Regimentz åhr». Räknat från eriksgatan (1401) hade konung Erik vid resningen varit konung något över 30 år, och Jösse Eriksson, «Kung Orres

[1] Det vanliga synes annars vara, att vid parodier på kungörelser och förordningar endast fingerade namn förekomma. Så t. ex. i Orre-mandatets efterbildning: «Rese Pasz För en Torstig Broder. Tryckt hos Andreas J. Sylvenius, i Stockholm 1802» (1824).

gamble Tiänare», hade varit hans nitiske fogde omkr. 20 år. — Huruvida «Buske Jösses» sköldemärke «een halff sudin Pölsa twå Gaflar i korswijs igenom satte» kunde gå tillbaka till Jösse Erikssons vapensköld — en bjälke med två uppåtstående horn från de övre hörnen — må jämte åtskilligt annat lika osäkert lämnas därhän. Även om man vill förfäkta här framlagda grunduppfattning, kan man knappt behöva särskilt framhålla, att författarne av mandatet och visan uppenbarligen efter eget kynne och för att göra effekt fritt diktat en mängd detaljer. [Jfr s. 146].

IV. Men namnet på kungen: *Årre* (1564), *Orre* (1621), *Årre* (hos Axehiälm) o. s. v.? — Fastän icke omedveten om vanskligheterna vågar jag framställa följande försök till förklaring.

Namnet da. *Haarik*, fisl. *Hárekr* har av medeltida skribenter ofta förblandats eller sammanställts med olika former av *Erik*. För två bekanta jylländska konungar från 800-talet möta hos mer eller mindre sena skriftställare namnformerna: Horicus, Harecus, Hericus, Horich, Horic, Horuc, Hoericus, Oricus, Oric, Orich, Ericus, Hárekr, Haruch [Roruch, Rorich], SRD. IX p. 319, jfr 181, 188 (Ericus, Horicus, vetustissimus Svecorum rex). Om sammanblandningen av de olika namnen vittna uppslagsböckerna ännu i våra dagar. Nordisk Conversationslexikon 3:e Udg. 2 (1885) s. 826 uppger under *Erik*: «I den hedenske Periode træffe vi to Konger i Jylland af dette Navn (rettere Horik ell. Haarik)». Likaså i Nord. Fam.-bok[2] VII (1907) sp. 793 under *Erik*, danska konungar: «*E.* (eg. Haarik), 814—854» o. s. v. Här är det väl övervägande fråga om litterära kombinationer och försök att identifiera. Men liksom Kung Orres mandat på 1600-talet författades av en studerad man (såsom framgår av hela stilen, *Cal. Græcis*, Nulliby), kunde någon boklärd mycket tidigare ha jämfört *Erik*, det kunganamn, som den svenska allmogen ansåg såsom särskilt ursvenskt, och det danska kunganamnet *Horicus*, *Haarik*. Härtill fanns god anledning under kon. Eriks våldsamma kraftmätning med den svenska kyrkans män under de sista åren av hans regering[1].

Att namnen Erik och Hárekr även i talet somligstädes kommit varandra nära och kunnat ge anledning till sammanställningar, tyckes ådagaläggas genom de former, vari talrika

[1] Jfr t. ex. Ericus Olais framställning, SRS. II 1, 144 ff.

enl. Lind[1] (Norsk-isländska dopnamn, under *Hárekr*) med Hárekr sammansatta (norska) ortnamn uppträda, t. ex. Herigxstadir (Herristad), Hærekstader, Hærixstadir; Hærik-, Hærekstadhir; Hæri-, Hære-, Hærastadir; Heri-, Here-, Haristad o. s. v.

Namnet *Hårik* är även känt från Sverige. Lundgren (Personnamn från medeltiden 97) uppger följande personer. Bland de bönder, som omkr. 1312 (DS. III 86 not) betalade markegäld till hertigarne Erik och Valdemar, nämnes också från Hållnäs socken i Östra Uppland *hariccus* (DS. III 100). Att denne varit den siste med detta namn i Roden, är föga antagligt. Efter all sannolikhet ha även 100 år senare, på kon. Eriks tid, i Uppland levat personer med namnet *Hårik* eller (i östra Uppland) **Årik*. Att namnet *hariccus* fått behålla sitt *h* i den på latin avfattade markegäldsförteckningen, bevisar inte, att något *h* förekommit i uttalet (jfr Hericus, Lundgren a. a. 50 och flerstädes). Från kon. Eriks tid nämnes i Södermanland en *Hariker*. «Jak Haark i Lungom» skriver han sig 1410 (SD. ns II 244 nr 1236), men samma år (väl genom en skrivare) även «Jagh Hendrich i Lungom» (nr 1237; Hendrich också vid brevets slut). Utgivaren av Diplomatariet betecknar *Haark* som «orätt» (SD. ns II s. 948, jfr 244), men då mannen 1419 (SD. ns III 445) kallas *Hariker*, torde Haark snarare beteckna ett vardagsuttal med synkope[2]. Haark, Hariker kunde alltså «uppsnyggas» till Hendrich. Vidare omtalas från Södermanland en Niclis Harikson (Lundgren a. st.; namnet *Harok* var i Sverige rätt vanligt, Lundgren, a. a. 97 f.).

Då namnet *Hårik* och *Henrik* sål. faktiskt sammanställts i Sverige vid början av 1400-talet, torde det förtjäna framhållas, att sedermera kon. Erik av Pommern uppges ursprungligen ha burit just namnet *Henrik*. Enl. vad Ericus Olai efter några sagesmän meddelar — sålunda svensk tradition — kallades han i Danmark *Henrich Waldemarson* (SRS. II:1, 122)[3]. Stora Rimkrönikan (SRS. I:2, 60 med not; jfr Ericus Olai SRS. II:1, 122), som dock (liksom Olaus Petri o. a.) låter honom först heta Bugisleff, nämner uttryckligen, att hans namn ändrades. Olaus

[1] Prof. Olsen har välvilligt gjort mig uppmärksam på att i Rygh, Gamle Personnavne i norske Stedsnavne, s. 127, «? Herekr, Hærekr» uppföres som eget namn och att här ifrågavarande namnformer måste begagnas med stor försiktighet. Han hänvisar även till A. Kjær: N. Gaardn. VII, s. 9.

[2] Jfr Hirc (till Ericus, SRD. IX, 189), Erck (av Pommern) hos Messenius.

[3] Erik och Henrik förväxlas ofta under medeltiden, SRD. IX, 181, 182.

Petri uppger om Margareta, att hon «förvände så hans namn, och kallade honom Erich» (SRS. I:2, 280; Laurentius Petri: «vende honom nampn, och kalladen Erich» SRS. II:2, 105). Ju mer avogheten mot kon. Erik växte i Sverige, desto mer torde man här ha harmats över att han usurperat det svenskheten symboliserande och för svenska sinnen heliga namnet Erik. Boklärda och kunniga män, t. ex. ur domkapitlen i Västerås och Uppsala, där Erik för sina biskopstillsättningar blev innerligt hatad, torde därför också vid tillfälle ha kunnat upplysa gemene man om att deras lagbrytande konung ingalunda med rätta bar samma namn som helgonet-vårdaren av svensk lag och ordning (jfr Erslev, a. a s. 326, om «Modsætningen mellem Kongen, som han burde være, og saa den fremmede Konges Styrelse af Sveriges gamle Rige»). Under den oerhört starka brytning på det andliga området, som föregick och förberedde den väpnade resningen, hördes också till Eriks oerhörda förbittring från svensk sida påståendet, att Erik icke var «sand Konge, født til Sveriges Rige» (Erslev, a. a. 314 ff.), ett påstående, som Erik fordrade, att hans biskopar skulle gendriva. Det vore inte underligt, om det i de dagarna ljudit i Sveriges bygder: «främlingen Henrik, konungen i Hårikarnes land, skattekrävaren, som bryter alla eder, förtjänar inte att bära namnet Erik; åt honom är (bonde-)namnet Hårik gott nog». Motsättningen mellan den svenske, den helige Erik, på vars lyckliga regeringstid Engelbrekt gärna pekade i sina tal till allmogen (Erslev, a. a. 328, jfr 356), och utlänningen, inkräktaren (Hårik?) visar sig även däri, att när man omsider drivit bort förtryckaren, när «det heliga kriget» (Erslev, a. a. 358) var avslutat, är det Erik den heliges bild, som insättes i det svenska rikssigillet (se t. ex. Nord. Fam.-bok[2] VII, 781).

Under Eriks av Pommern tid kände man således säkert namnet *Hårik* i Sverige, i Uppland efter all sannolikhet också namnet **Årik*, möjligen därjämte kortnamnsformen **Håre* (**Åre*). I varje fall kunde denna form bildas efter känt recept och angav lämpligen en hånfull förtrolighet med den hatade och slutligen besegrade[1]. Såsom förut visats, saknades inte anledningar att sammanställa *Erik*, *Henrik* med *Hårik* (**Årik*), **Håre*

[1] Jfr i visan «Orren»; Alre Öriensson (1520) förkortning av Alrik, Lundgren, a. a. 11; fsv. Florik ∾ fda. Flore, Lundgren a. a. 54 o. s. v.; Lundgren, Arkiv f. nord. fil. III 225 ff.

(**Åre*). Både Kung *Håre och Kung *Åre torde ha bort utvecklas till Kung Årre[1]. Att i det äldsta belägget och hos Axehiälm Årres namn skrives med *å*, har knappast något att betyda; redan 1621 skrives «i Kong Orres tijdh». Det är ganska intressant att se, hur Rudbeck oftast skriver *Ååre* men vanligen *Kung Årre*, *K. Orre.* Det vore dock allt för djärvt att påstå, att *Ååre* skulle beteckna en talspråkstradition, där namnets långa vokal bevarats, när kungatiteln saknades. Ååre hos Rudbeck är väl i stället en konstruktion, för att namnet skulle stämma med sv. *år* och egypt. *Horus.* Vid övergången (H)åre > Årre kan också appellativet orre ha spelat in (jfr Kock, a. a. 218). Man kan fråga sig, om västgötskans «en konstig orre» (= en underlig kurre) ursprungligen avser fågeln eller kungen[2].

V. Var *Kung Orre* från början ett smek- och smädenamn för *kung Erik*, så bör man på grund av befrielsekrigets stora betydelse för den svenska allmogens liv och tänkesätt kunna förmoda, att känslan av sambandet mellan namnen *Årre* och (den pommerske) *Erik* hållit sig en ganska lång tid framåt. Under denna förutsättning synes mig det äldsta belägget få en alldeles särskild udd och pregnans — utan att man (mot ordalydelsen?) behöver tillägga Årre en «regelmæssig tilbagevendende virksomhed».

[1] Jfr Noreen, Altschw. Gr. § 312: 2 Anm. 1; § 57 III B 5; § 297; jfr också, hur enl. Kock Gorri kunde ha bildats till Go(þ)røþr, Ark. 1912, 217.

[2] Dybeck, Runa, 1865 ff., h. 6 (1873) s. 87, anför från ett par runstenar «Uri (? Orre)»; «namnet är för övrigt ytterst sällsynt». — Universitetslektorn D:r Hans Sperber ger följande intressanta upplysning: den i Hertig Fredrik av Normandie omnämnde riddaren *Arrik, Ørrik, Orik, Orrik* (SFSS. III: 2, r. 1618 1668 med varianter) från *tæstergala* måste anses identisk med hjälten i Hartmann von Aue's medelhögtyska epos *Erec,* vars land kallas för *Destregâls, Destrigâles* (r. 1818, 2864, 9373, 10032). «Således ett säkert belägg på att ett tyskt *Erec* på nordisk botten omgjorts till Or(r)ik» (tillägg till korr.).

Ett annat förhållande i Hertig Fredrik förtjänar möjligen att påpekas. Där omtalas tillsammans ett par upproriska dvärgafurstar: *Otrik* (r. 625, 670, 704, 716) och *Yrrik* (r. 688, 707; Iyrik, Yrik r. 676, jfr Yricus, biform till Ericus SRD. IX: 189). Den danska översättningen i samma volym har *Otthrik* (r. 567; Ottrig r. 614; Ottrik r. 649, 661) och *Erik* (r. 621; Errik r. 633; Irrik r. 652). Även om de bevarade handskrifterna (från omkr. 1430—1523) i anslutning till förlagorna bibehållit den gamla skrivningen, vore det välbegripligt, om Otrík, när riddarsagan vandrade ut bland folket, utvecklats till Orik (liksom Katarina, Katrin > Karin). Ett så uppkommet namnpar *Erik* och *Orik* kunde också ha bidragit till att den, som ej aktades värdig att heta *Erik,* i stället kallades *Orik* eller — förtroligt — *Or(r)e.* Kung Erik blev Kung Orre.

Vid rannsakning i Uppsala i jan. 1564 framdrogos trenne yttranden av Olov Gustavsson Stenbock, vilka skulle bevisa dennes «förrädtlighe stemplinger», de där skulle gälla ingenting mindre än konungens egen kungliga «persones höghet och dignitett, så och menige Sverigis rikis välfärdh». Då Sten Svantesson Sture vid ett tillfälle sagt, att kungl. m:t «uthan all rätt och skäll» tagit ifrån Stureätten gården «Venegaren» men att den väl med tiden skulle återbördas, svarade Olov Gustavsson: «hvad kongh Årre hafver hender emillan behåller han väll, men thet sker väll en dagh, att han skall spy thet svart utt igen» (Sv. Riksdagsakter II 112). Även här avser Kung Årre en Erik[1], och yttrandet syftar ut över den omtvistade gården til Sveriges rike. Liksom den förre kung Erik fick till slut släppa de länder, som han hade «hender emillan», så kan det väl gå på samma sätt för kung Göstas son. Men då innebär yttrandet en påtaglig antydan eller ett hot om Eriks avsättning[2], och det blir i någon mån begripligare, att Jöran Persson kunde basera en anklagelse för högförräderi på utsagan; han «anclagede criminaliter och på thet häfftigeste till äre, lif, godz och välfärd».

I «spy thet svart utt igen» finner Magnus Olsen ett bevis för att Årre är «frostvätten» Þorri, som till sist dock måste låta den s v a r t a j o r d e n framträda ur snötäcket. Ordet *svart* i det äldsta Orre-belägget är en av grundvalarna, varpå Olsens förklaring av Orrefiguren vilar.

Först då denna uppsats f. ö. förelåg färdig, utan att förf. dock tyckte sig ha kunnat få någon särdeles tillfredsställande förklaring av det onekligen besynnerliga ordet svart, företogs på Riksarkivet en granskning av originalet till den första utsagan om Kung Orre. Även om skärskådandet av stället i Kon. Erik XIV:s nämnds dombok inte kunnat bringa så mycket ljus i dunklet, har dock en sak blivit klar: det äldsta Orre-belägget måste begagnas med ännu större varsamhet och kritik än hittills. Olyckan vill nämligen, att under det domboken i allmänhet är

[1] Kon. Erik XIV hade vid delningen efter fadern erhållit Vänngarn på sin lott (Bygdén, Några studier rörande Disasagan, s. 34).

[2] Frågan om Eriks undanträngande hade tydligen redan vid denna tid (1564) en ömtålig aktualitet. Den 26 aug. 1564 dömdes Jöns Juthe från livet för att han vid ett gästabud kallat kon. Erik «enn naar» och en annan gång sagt, att han ej länge skulle få njuta och behålla regementet utan bli besegrad av danske kungen (Erik XIV:s nämnds dombok; jfr domboken för d. 14 april och 1 sept. 1563).

skriven med mycket tydlig kanslistil, läsningen av just ordet *svart*, som här är av så avgörande vikt, *icke kan anses vara med absolut visshet fastställd.* Mitten av ordet har blivit något otydlig och suddig.

Carl Silfverstolpe har i Konung Erik XIV:s nämnds dombok (Historiska handlingar 13) s. 122 läst *snartt*, men detta är omöjligt, då det förefinnes ett tydligt v-streck över den andra bokstaven. Emil Hildebrand (Sv. Riksdagsakter II, 112) läser *svart* (-tt förenklat vid normaliseringen). Med utomordentligt tillmötesgående ha tvenne av Riksarkivets auktoriteter på handskriftsläsningens område åter tagit stället i betraktande. Riksarkivarien Hildebrand är alltjämt mest benägen läsa *suartt*, möjligen *suortt* (= svårt). Förste arkivarien Almquist anser, att man jämte dessa möjligheter även har att räkna med läsningen *swrtt* (= surt). Prof. Noreen, som tagit del av ett par fotografier över Orre-stället, menar, att man snarare torde böra läsa *swrtt* än *suortt*, icke *suartt*. Om osäkerheten av läsningen äro sål. alla ense. Skrivaren använder stundom *w* = *u*; i samma protokoll: fwrsthe, iw (2 ggr), nw. Med mycket få undantag skriver han *sw* (= sv), ytterst sällan *su* (= sv); i samma protokoll: Swensson, (Ericus) Swartt (obs!), beswäringer, Swerigie (o. s. v.; 10 ord; 24 ggr.). *En enda gång* i protokollet läses be*su*ä-ringer (med första hälften av ordet *slutande en rad*; för utrymmets skull?).

Läsningen *swrtt* (= surt) skulle ge mycket god mening. Uttrycket *spy* — — *utt* synes visa, att Kung Orre redan vid mitten av 1500-talet — liksom säkert 100 år senare — var en *skämtfigur vid gästabuden.* Det tyckes nämligen ligga nära till hands att fatta *spyendet* som en hänsyftning på de välkända måltider, där *spyabalken* ännu var en förordning i gällande kraft, om också «Julespy var glemt før Faste» (Troels-Lund, Dagl. Liv i Norden VII, 64). Av hela utsagan får man med denna uppfattning en åskådlig bild med konkreta drag. Vad Kung Årre haver «hender emillan», är rågade fat och fyllda dryckeskannor. På detta håller han misstroget och girigt. Men «det

kommer *surt* efter» hans glupskhet. Under stort obehag måste han ge ifrån sig vad han slukat — liksom Erik av Pommern måste släppa sina tre riken och Erik XIV enligt åtskilligas förmodan snart skulle förlora sin krona[1].

VI. Är Kung Orre verkligen en kung ur levande livet, så är det frestande att söka någon fördold «politisk» visdom även i barnvisan om Kung Orre. En förmodan vill jag här uttala — med om möjligt ännu starkare reservation än vanligt.

«Kung Orre han skulle till gästabud fara,
Han hade ingen mössa [halsduk, väst, rock o. s. v.] att på sig taga».

Här talas om en stackars kung, som skulle fara till gästabud (eller — eftersom han levde i forna tider — fara till gästning), men han saknar kläder. Det må då erinras om hur under brytningen mellan den pommerske Erik och hans nordliga riken uppkom (Erslev, a. a. 318) det slagord, som (sedan utan grund lagt i Margaretas mun) säkerligen var ett verkningsfullt argument mot unionsregenten: «Sverige skall föda eder, Norge skall kläda eder, med Danmark skolen I strida», d. v. s. — såsom Olaus Petri uttolkar det — «i Sverige och i Norige skulle vara trälarna, och i Dannemark skulle vara Herrarna» (SRS. I:2, 281; jfr II:2, 107). Visan bleve förståelig, om man antager, att den grundar sig på lösryckta erinringar om svenskt (eller nordskandinaviskt) hån mot den Danmark gynnande unionsregenten. Han kan inte komma till Sverige och utkräva sin gästning, ty Norge, som är lika missnöjt med honom, ger honom inga kläder. Så får han då hålla på med sitt ömkliga krig nere

[1] Håller man fast vid läsningen *svart*, skulle väl *spy svart* snarast betyda: «trots all möda och därför med stort obehag dock till sist ge ifrån sig maten, när den redan är starkt förvandlad, nästan smält». För denna urblekta betydelse av *svart* kunde man kanske hänvisa till medeltida ordspråk sådana som: «Thu skalt taka swarth salt aff ondom gyællara» (bättre något än intet); «Man skal eÿ wræka swarta hustrv til sænga stook» (man skal inte försmå sin hustru, om hon än inte längre är så fager); se Östnordiska och latinska medeltidsordspråk (Kock), svenska nr 14, 206, 842; 23. *Svart* tenderade möjligen till att få betydelsen «angripen, medfaren, mindervärdig, ful». Om så var fallet, skulle kanske ordet ha kunnat i ordspråksartat sammanhang karakterisera både Kung Orres spyor och det efter Eriks regering illa medfarna Sverige. Spyendet vittnar om Kung Orres slutligen iråkade svåra belägenhet; man jämföre det nutida slanguttrycket «spy trasor», uttryck för mycket starkt illamående: «Det är, så en kunde spy trasor».

i Danmark, under det invånarne i de andra länderna efter behag utföra sin dans och «spela så väl för Kung Orre».

VII. Men «i Kung Orres tid» betyder ju «för mycket länge sedan» med en biton av skämtsamhet. Så väl redan 1621. Denna betydelse kan — under tider av strängare ordning — lätt ha utvecklat sig ur en äldre: «i den där underliga, oredans och laglöshetens tid», då allt gick, som det en gång senare hette, «raps om raps». Den tiden — den «gamla goda», som egentligen inte var så god — flyttade sig allt mer i fjärran [1].

VIII. Då man kommit in på här framställda tolkningsförsök, måste man frestas att ävenledes se en antydan om någon särskild tilldragelse, då visan handlar om den Kung Orre,

«Som vthi Norie / stridde vnder Isen /
Medh steekta Rofwor / emot Askefijsen /
Vthi itt Gästebodh / medh Käringe Grijser /» etc.

Även Axehiälm omtalar sagan om Kung Orres strid «vnder ijsen». Att i visan det ena rimordet dragit det andra med sig [2] (såsom också Magnus Olsen antyder, a. a. s. 8), synes högst antagligt, och man gör troligen bäst i att inte för mycket pressa alla orden i berättelsen om denna strid under isen med stekta rovor. Dessa senare medfölja väl askefisen från hans plats vid ugnen. Den jämte mandatet tryckta visan synes ganska väl — kanske i en något ursprungligare form — ha kunnat existera redan på Axehiälms tid, d. v. s. den skulle ha funnits till väl ett eller annat årtionde, innan den trycktes [3]. Därför torde det knappast vara nödvändigt att med Magnus Olsen anse förhål-

[1] Jfr hur uttrycket «komma i grevens tid» uppges ha ändrat betydelse. Dalin, Svea Rikes Historia III:1, 263, tolkar det som «at komma i olyckeliga omständigheter,» vilken betydelse Ihre (De Adagiis Suiogothicis II, 12 f.) anser ursprungligare än «peropportune venire». Nu betyder det väl alltid «i yttersta ögonblicket» (då obehag eller olycka ännu kan avvärjas).

[2] Samma rimord i ett (gammalt?) folkligt väderleksmärke (Hildebrandsson, Antiqv. Tidskr. f. Sverige VII nr 2 s. 51; Om väderleksmärken, deras betydelse och ursprung, 1894, s. 4):

«Om Mårtensgås går på isen,
Trampar julebocken i fisen».

[3] Det andra exemplaret av mandatet och visan i häftet på KB i Stockholm bär en anteckning — trol. av förre bibliotekarien R. Bergström — med blyerts «från 1640—50-talet»; Klemming (Anteckningar om Rudbecks Atland, 1863, s. 70) daterar folkskriften till «andra hälften af 1600-talet». 1683 synes en upplaga ha utgivits (Olsen, a. a. 6, not 1).

landet till isen som det ursprungliga och väsentliga, det för Kung Orre speciellt utmärkande. Alla de olika beläggen för Kung Orres strid under isen synas kunna gå tillbaka till ett och samma uttryck i visan. Och varför skulle då inte «Askefijsen» kunna vara det primära, det som dragit med sig omnämnandet av isen? Det faktum, som skulle framställas, var: den ringa aktade har triumferat över den mäktige och ansedde — alldeles som i folksagan.

Någon direkt utsaga, att Kung Erik efter sina otaliga svårigheter och motgångar vid något tillfälle varit alldeles «under isen» (!) har jag inte anträffat. Men väl skulle ett sådant uttryck om honom vara ganska begripligt. Man får höra t. ex., hur holsteinarna hånfullt kallade kon. Erik «en Bæver, der ikke kunde drage sin Hale op af Vandet» (Erslev, a. a. 40). En holsteinsk krönikeförfattare försäkrar, att «Himlens Herre tilstod Holstenerne med Heste at gaa paa Vandet og naa Øen Jørgensborg og de danske Skibe» (Erslev, a. a. 27) — men kon. Erik var naturligtvis under isen. Någon originalitet i framställningen — om denna föreställning före visans tid knutits till Kung Orre — kunde man väl också tilltro de många svenskar, som hemma förtäljde om det ömkliga kriget, sedan de kanske åratal suttit i fiendernas fängelser. Ha vi att i Kung Orres visa se en nidvisa, grundad på traditioner om konung Erik av Pommern — en annan smädevisa om honom levde ju kvar ännu vid mitten av 1600-talet — skulle med fakticitetens rätt grundtanken, som långt efter det skedda fått ett av den avsedda användningen starkt påverkat uttryck, kunna vara denna: Mot en obetydlig stackare (tänk: en greve!) förde nordlandens konung («Namnkunnig och Wanmächtige Kung Orre», mandatet) på ömkligaste och löjligaste vis (med stekta rovor!) ett krig, som mer än en gång för honom till undergångens brant («under isen»!?)[1]. Både för Kung Orre och hans tjänare slutade kriget med nederlag och smälek[2].

[1] Det nu vanliga uttrycket «vara under isen» är känt först från mycket sen tid, från 1897 (enl. benäget meddelande från doc. J. Sahlgren, Lund). Med talesättet «fara med Davids höns under isen» har väl striden under isen näppeligen något att göra. Jfr Hjelmqvist, Förnamn, s. 27 f.

[2] Att det inom den äventyrssfär, som mandatet och visan tillhöra, inte var absolut dödsbringande att komma «under isen» framgår bl. a. av Jöns Lundsbrackas upplevelser. I «Monsieur de Mentiers Förnyade Statz- och

Erik av Pommern hade ju den olyckan att i allt vara raka motsatsen till den svenska konungasagans hjältar med namnet Erik: Erik Väderhatt, Erik Segersäll, Erik den helige. Man behöver bara tänka på hur Erik förföljdes av ständig otur med väderleken. Allt samverkade till att han skulle komma «under isen». «Frostvätten» Þorri var honom inte minst obevågen. «Med Frost ok Kyld han tvingades sara», heter det en gång i Stora Rimkrönikan (SRS. I:2, 74). Naturligtvis lade man också Erik till last, att kölden en vinter var så stark, att man kunde fara på isen mellan Skåne och Pommern (Dalin, Svea Rikes Hist. II 606).

Det är högst märkvärdigt, att Axehiälm i början av 1600-talet, då Orre-figuren redan måste i det väsentliga ha varit sådan den framställes i mandatet och visan, kan identifiera Kung Orre med Kung Artus hos Joh. Magnus. Denne Artus är i allt oöverträfflig, tapper, i mat och dryck synnerligen måttfull — sål. ungefär motsatsen till källornas Kung Orre (jfr t. ex. om Artus: «Tantamque in victu frugalitatem habuisse dicitur, vt nulla vnquam ebriosa potione sibi indulsisse putaretur»). Sannolikt har väl Axehiälm i hastigt mod på grund av en smula ljudlikhet i namnen identifierat Artus[1] och Årre. Johannes Magnus låter

Huushålds-Calender — — — Den artigaste Frij-Ljugare som finnes på hela Noot-Iisen[!] — —» ingår även «Jöns Lundsbrackas Rese-Beskrifning» (sedermera omtryckt flerfaldiga gånger ända till 1905!, jfr Bäckström, Svenska folkböcker II 152 f., 139; av kalendern, vars framträdande av Bäckström dateras till «slutet av 1600- eller början av 1700-talet», bär ett av de äldsta exemplaren på KB i Stockholm en blyertsanteckning «1722»). Jöns Lundsbracka berättar: «I detta mitt krijg kom mig en stoor olycka tilhanda / i ty jag i kalla winteren ett stort watn förbij Marcherade, såg iag en stoor Fiskeryssia under ijsen snart Commenderade jag ett helt Compagnie Ryttare / den samma til landz at draga / men oförhoppandes kom en stoor Wahlfisk / och slukte i ett ögnableck heela Compagniet i sig / 3 weckor der efter blef samma fisk fången och til landet förder / jag lät tijo dygn skiuta på honom med många stora stycken / innan han blef död / när han nu war död lät jag 10 000 Slachtare och 6 000 Timmerkarlar hugga op honom» o. s. v. Kompaniet, som i fisken ville «en heel Stad anlägga», påträffades vid god vigör. Då Jöns Lundsbrackas «Rese-Beskrifning» företer någon likhet med Kung Orres mandat (jfr Klemming, Anteckningar om Rudbecks Atland s. 70) synes det rätt sannolikt, att historien om kompaniets öden «under ijsen» «i detta — krijg» spirat upp från samma rot som «een Sagha hoos gemene man om Konung Årre såm stridde vnder ijsen».

[1] Somligstädes i Sverige synes namnet på den berömde utländske sagokungen Artus ha uttalats med första vokalen *å*-färgad. Sko-kloster-hand-

(Trykt 10de december 1914.)

Kung Artus följa på den ej synnerligen svåridentifierade tyrannen *Gostagus*, som Artus bringar om livet. Mot den av Johannes Magnus konstruerade regentföljden: *Gostagus* — *Artus* svarar i verkligheten på visst sätt följden, *Gustav* — *Erik*. Men att härav dra den slutsatsen, att Axehiälm räknat med denna identitet: Artus = Erik och så betraktat Artus som en lärd, utländsk motsvarighet och Årre som den äkta folkliga ekvivalenten («Artus — ·— heter å Suänska Årre») till Erik, vore väl alltför djärvt.

Magnus Olsen lägger den största vikt vid att Kung Orre uppträder vid slutet av julens festdagar. Men seden att a v s l u t a julkalasandet med ett «gästabudskrig» tyckes vara ganska begriplig, om man över huvud taget ville vid julen riktigt dramatiskt framställa befrielsekriget, «skrämma bort juten». De matfriska gästerna ha under juldagarna farit fram alldeles som en gång de danska fogdarna. Men nu är det slut. Mot «Buske Jösse» och hans anhang framrycker bondehären med «tiäretampar / gåålstörar och miuka Yxhambrar».

E n invändning — för att nu tala ett ord också därom — kan väl synas ligga mycket nära för handen: Engelbrekt saknas. Härtill torde kunna svaras med tvenne skäl: d e l s voro väl bönderna rätt snart benägna att vid s i n a gästabud ta sin dryga del av äran, d e l s kan man mycket väl under ganska lång tid ha d r a m a t i s k t framställt bondehövdingen, utan att hans namn blev bevarat eller antytt i den slutliga uppteckningen av «krigets» personer — 200 år efteråt. Hövdingen kan mycket väl dölja sig bakom «Huusbonden», som kommer in i gästabudsstugan «och hugger en yxe mitt på golfwet fast»[1].

Skulle den mening, som här uttalats om Kung Orre, vara i h u v u d s a k e n riktig — något som författaren av denna uppsats emellertid på goda grunder inte vågar hysa alltför djärva förhoppningar om — så har Axehiälm verkligen rätt i

skriften till Hertig Fredrik av Normandie — nr 115, 116 i 4:o, från början av 1500-talet, — har «konungh ortus», tre gånger (SFSS. III:2, 111).

[1] Från Närke omtalas 1505 en bonde: «kwnungh Erik i Nærdhevi» (Styffe, BSH[1] 5, 65). Skulle man stundom vid «gästabudskriget» ha låtit en s v e n s k k o n u n g E r i k (den helige) fördriva främlingarna? Naturligtvis är det mer än möjligt, att benämningen uppkommit av annan och okänd anledning.

att Kung Årre är en Rex Sueciæ om ock ingalunda internus. Under skämtfiguren skulle då dölja sig både ett tragiskt konungaöde och minnet av ett den svenska allmogens stordåd[1].

[Till s. 135: Åsyftar i mandatet «Nulliby» (lat. *nullus, nullibi*) Eriks slutliga hemlöshet, «östre Kåålfatet» Sveriges läge bland unionsländerna?].

[1] Skulle det till slut visa sig — en möjlighet, som prof. Olsen i brev antytt — att (Kung) Orre är en gammal folktron tillhörande figur, som emellertid ombildats genom påverkan från en person ur den yttre historien, hade de här framställda funderingarna ändå inte varit alldeles förgäves.

VOKALFORLÆNGELSER I DE NORSKE BYGDEMAAL.

I. GAMMEL VOKALFORLÆNGELSE I FREMLYD.

Av Amund B. Larsen.

Dengang man begyndte at opstille faste regler for lydoverganger mellem de gamle og de nyere sprog i Norden, blev man let opmærksom paa den lille avstikkende ordgruppe som kan betegnes ved de svenske eksempler **åker**, **åka** og **åt** (præp.). De er uregelmæssige ved at ha den vokal som pleier at komme av opr. langt **a**, mens de oprindelige former har kort **a**, saaledes som ogsaa fremgaar av nyislandsk og dansk. Ved saadanne hyppig tonløse ord som **at** og det i svensk som i norsk dialektisk forekommende *åv* < **af** fandt man først en forklaring: naar disse ord, som det jo undertiden skedde, hadde eftertryk, blev ordet forlænget, og forlængelsen er altsaa i somme tilfælde faldt bare paa vokalen, hvad der her var saa meget rimeligere, hvor vokalen ikke var foran avgrænset ved nogen sproglyd — omtrent som det paa et tidligere tidspunkt skedde med en utlydende vokal i enstavelsesord. Ord som **at** og **af** fik sagtens paa den maate en tid dobbeltformer, én med lang og én med kort vokal, maaske samtidig som omvendt **þá** ved forkortelse fik en sideform med kort **a**. Disse dobbeltformer er nu alle gaat over til at være geografisk fordelt i landet.

Men det var ikke bare saadanne ofte ubetonede ord som hadde denne forlængelse av fremlydsvokalen; i eksempler som de fra svensk nævnte **åker** og **åka** har man vanskelig for at tænke sig, at der kunde opstaa en særegen form ved eftertryk og den dertil hørende forlængelse. Den betingelse som forelaa ikke alene i **at** og **af** men ogsaa i **akr** og **aka**, at de i fremlyden

hadde saa at si ubegrænset vokal, synes saaledes at ha været tilstrækkelig i endel av eksemplene.

Efterat jeg rundt om i de norske bygdemaal hadde fundet mere eller mindre bevisende eksempler paa fremlydsforlængelse av de fleste vokaler, gjorde jeg først opmærksom paa denne forlængelsestilbøielighet i Univ. og skoleann. 1891 (s. 213), senere i Ark. f. nord. filol. XXI s. 129 noten. Senere har Ernst Wigforss, oprindelig uten at være opmærksom paa det jeg hadde skrevet, behandlet emnet utførligere, især for endel sydsvenske dialekters vedkommende (i Språkl. uppsatser till. Axel Kock III, 1906) «Några fall av oregelbunden behandling av framljudande vokal i de nordiska språken.»

Fremlydsforlængelsen forekommer i flere eller færre eksempler i alle egentlige bygdemaal i Norge; men den er ikke i noget en hovedregel, endsie gjennemført. Derfor er det desto mere nødvendig at faa de kjendte eksempler fremlagt forat om mulig vilkaarene skal kunne findes, likesom ogsaa fænomenets alder.

a > á.

Den gamle lange **a**-lyd er nu med stor regelmæssighet blit til en mere labial vokal i alle norske maal. Dialektisk sker dette desuten med opr. kort **a** i visse lydstillinger, av hvilke her skal nævnes: 1) **al** med kons. (sædv. labial eller velar, f. eks. *hålm* og *håm'ə* halm) temmelig gjennemført i Vesttelemarken, Aamlid, Sætersdalen og de øvre dele av dalene i Mandal og Lister og ganske sporadisk i enkelte ord paa flere steder, vistnok mest i syd. 2) **ang** og (sedvanlig) **ank** i Søndmøre, Fjordene, Midtre og Ytre Sogn, Hordeland, Ryfylke, Numedal og Tinn, f. eks. *lång'ə* eller *la°ng'ə.* 3) **arn** i en del spredte ord søndenfjelds og i sydvest indtil Flekkefjord, f. eks. *bån, bån̥* eller *bådn.* I disse tilfælde maa man jo tænke sig, at **a** er blit forlænget til **á** f ø r e n d **á** antok nogen labial karakter. Den nu saa gjennemførte forlængelse av **a** i ord som **garðr, dagr, latr,** maa derimot være skedd e f t e r a t **á** var blit kvalitativt adskilt fra **a**. Og denne adskillelse synes at være foregaat i den første halvdel av 13de aarhundrede. I denne tid gik det nemlig efterhaanden av bruk at betegne labialiteten i **á** med **u**-omlyd, undtagen i de tilfælde hvor denne lyd da var faldt sammen med **ó**. Naar tegnet **á** fra den tid av anvendtes der hvor man før væsentlig hadde brukt skrifttegn

som viste labialiteten (især ǫ), saa maa det ha været fordi **á** nu selv var tegn for en labial lyd. Og mere direkte antydning av dette findes ogsaa, nemlig det at i haandskrifter fra denne overgangstid (f. eks. Gml. n. homiliebok, med anhang) forekommer de skrifttegn som egentlig viser **á** med **u**-omlyd, anvendt for **á** uten **u**-omlyd, f. eks. i entalsformer av **mál** n. Den labialitetsgrad som da blev naadd, var dog vistnok ringe, kanske noget saadant som den der tilhører lydskriftens å og som flere dialekter endnu ikke har overskredet. Men paa andre steder i landet var der vistnok en ny forandring i uttalen av **á** i løpet av 14de aarhundrede; ti paa 1400- og 1500-tallene er der idelig forveksling av tegn mellem det oldnorske **á** og det oldnorske **o**. Første stavelse i (en) **låve** og (at) **love** var rimeligvis, da som nu, mangesteds ganske enslydende: *lå—*.

Naar opr. kort **a** i fremlyden av endel ord optræder i nutiden med en uttale som om det var oldn. **á**, maa vel ogsaa disse ekspl. ha hat denne vokal; og vokalforlængelsen, maa i disse som de foran nævnte forlængelser foran **l**, **ng** og **rn**, senest være skedd i 1ste halvdel av det 13de aarh. Dette støttes ogsaa ved det, at enkelte av dem allerede i ren oldnorsk tid, f. eks. i Gml. n. hom.-bok, tildels skrives med aksent. Som bekjendt behøver dette dog ikke altid at være bevisende, da aksenttegnet ikke allesteds betegner vokallængde.

1. **af** præp., **útaf** præp. I dette ord er landet delt omtrent jævnt mellem gammel forlængelse til **á**, nu **å**, å eller *ao* og de forskjellige egentlige *a*-lyd, hvor der ikke er gammel forlængelse. Former som *åv*, *å* og *tå* eller *ao* og *tao* og forskjellige lignende hersker i én sammenhængende strækning, som i øst omfatter Solør, Østerdalen, Gudbrandsdalen og Trondhjems stift og fra Gudbrandsdalen mot syd Valdres, Hallingdal, Numedal og Tinn i Telemarken, og vestenfor fjeldet Sogn (vistnok tillikemed nogen kystbygder i Søndfjord), Nord- og Søndhordland, Voss og Hardanger. Det øvrige land, hvor ordet har **a**-former, blir derved opdelt i 3 adskilte stykker: 1) det sydlige fra Smaalenene, Romerike, Vinger og Hedemarken mot sydvest langs hele sydkysten, deriblandt næsten hele Telemarken, hele Nedenes amt, Lister og Mandals amt og Stavanger amt; 2) det nordvestlige: det meste av Søndfjord samt Nordfjord og Søndmøre; 3) det nordlige: Tromsø stift (kanske med enkelte undtagelser).

2. **akr** m. aker har i alle egentlige bygdemaal den vokal som svarer til oldn. **á**, mest med formen *åk'ər*. I betydelige deler av Bergens stift (og mindre av Kristianssands) er vokalen nu kort, forkortet ved sin stilling foran to konsonanter, mens vokalens art viser at denne trods positionen i en tidligere periode blev gjort lang; skrivemaaten **ákr** i gammel tid viser ogsaa at forlængelsen skedde tidlig. I Hardanger, Voss og Sogn heter det *aᵒkk'or* eller *aᵒkk'ər*, i Fjordene, Søndmøre og visse deler av Telemarken og Raabyggelaget omtrent *åkk'rə* eller *åkkr̥*. Ogsaa som sidste led i gamle sammensatte gaardnavn har ordet allesteds i det overveiende antal tilfælde den gamle forlængelse, selv om navnet i andre henseender har undergaat betydelige lydsvækkelser; nogen faa spredte undtagelser findes dog, saasom *kallak* av gammelt **Kaldakr** i Trykstad, *šāk'ər* i Gran, *šāk* i Land, begge skrevet **Skiaker,** *bærs'ăg* i Lyngdal av opr. ***Bergsakr,** *stōᵘrăkinn* i Lavik, skrevet **Storaker.** Rimeligvis har **a** ogsaa i disse engang været lang, men blev forkortet igjen førend labialiteten var indtraadt.

3. **al-** præfiks = al, aldeles, f. eks. i **almúge, *alætr** altætende, ***alvátr** ganske vaat; en mængde gamle og nye sammensætninger maa antas tildels at utgaa fra lang vokal allerede før 1300[1]. Efter bygdemaalsordbøkene ser det ut som om dette præfiks nu allesteds er repræsenteret av former der viser hen paa forlænget vokal. Men i østnorsk, hvor dets forekomst vistnok er mindre end i vestnorsk, forekommer der dog ogsaa former som ikke kan ha hat **á** men **a**, f. eks. i Solør *æḷmüe* almue, *æḷvür* alvor, *æḷmenvæg*, landevei, men *åḷett* altætende, paa Hedemarken *æḷmærkə* almenning. Lignende ogsaa nordenfjelds og i Vik m. fl. i Sogn. — Naar det heter *öḷ* i Hallingdal og Valdres, har det vistnok gaat gjennem **ál** og *åḷ*, likeledes er vel «**oll-**» som efter Ross tildels brukes i Sogn, utviklet av **ál-** ved forkortelse.

4. **alr** m., **alri** n. or, se under **ǫlr.**

[1] Dette slutter jeg derav, at i 1290-aarene (DN III s. 36 og II s. 37) og jevnlig utover fra den tid skrives der om hinanden **altið** og **artið** for lat. **anniversarium** aarlig sjælemesse. Kun det sidstnævnte kan være opstaat ved oversættelse av det latinske ord; det er saaledes den ældste av de to former, og det forekommer ogsaa i gammel dansk **(artid)**; **altid** er bare en anden skrivemaate, opstaat hos dem der var vant til at uttale præfikset **al-** med samme vokal som intetkjønsordet **ár.** Det forutsætter rimeligvis tillike, at skriverne uttalte forbindelserne **rt** og **lt** næsten eller ganske likedan i dette ord, ɔ: at **lt** og **rt** da som nu uttaltes helt eller næsten kakuminalt.

5. **are** m. ørn, *Are* mdsn. Are, antas for det opr. 1ste led i flere gaardnavn der nu uttales **Årn'es** eller **Årn'æs**, saasom i Aremark (RB. **Aaranes**), i Fering (RB. **Aranes**), i Saude i Telemarken (RB. **Araanes, Arænes**); den samme oprindelse antar Rygh ogsaa for *årn'es* i Fet, som ikke nævnes i middelalderske kilder. Rygh tænker sig for disse den forklaring, at **ara-** ved tiljævning er blit til *årå-* og derefter den anden vokal er synkoperet. Denne forklaring er vistnok mulig, og for gaardnavnet i Saude er den mere sandsynlig end ellers, fordi **rn** i dette ikke er sammensmeltet til supradental eller kakuminal uttale; likesom ellers i østnorsk blir det derav sandsynlig, at de to konsonanter først nylig er kommet like ved siden av hinanden. For gaardnavnene i Aremark, Fering og Fet er vistnok fremlydsforlængelsen av **a** sandsynligere, da tiljævning av **a-a** til *å-å* ialfald nu er sjelden eller uhørt i dialektene der.

6. **arenn** m. arne; vore bygdemaals former utgaar alle fra en substraktionsdannelse **are**, sedvanlig med gammel vokalforlængelse hvor ordet forekommer (nemlig især i de øvre dele av Kristianssand stift, dog ogsaa f. eks. i Hardanger og Nordhordland, ja endog paa Nordmøre og i Røros og Selbu) med vokal som av ***åre**, undtagen efter Ross i Mandals fogderi og efter Ivar Aasen i Siredal.

7. **Arne** mdsn. Arne, **Arnar** m. gen. av mdsn. & appell. **Ọrn**. Det førstnævnte mandsnavn skrives baade i gammel og ny islandsk **Árni**, idet det har uttale som med gammel **á**; likeledes **Árni** i færøsk. Da hverken islandsk og færøsk eller vestnorsk nordenfor Lister kjender den foran s. 148 omtalte gamle vokalforlængelse i forbindelsen **arn**, er der aabenbarlig gammel fremlydsforlængelse i de nævnte former fra Island og Færøene og i former som *ådnə*, *a°dnə* og *åŋŋə* paa Vestlandet. Østover fra Flekkefjord og østenfjelds i det hele kan tilsvarende former som er opstaat ved fremlydsforlængelse, ikke være lydlig forskjellige fra dem der er opstaat paa andre maater, dels av **Arne** ved den omtalte forlængelse foran **rn**, dels saadanne der stammer fra de oldn. mandsnavn **Ánn** og **Áne**. Former av den slags er dog mangesteds i nutiden fortrængt av saadanne der egentlig gjengir den nedarvede skriftform **Arne**, men optræder dog uten hensyn til dette i de dermed sammensatte gaardnavn. I Ryghs «Gamle Personnavne i norske Stedsnavne» opregnes der s. 10—12 et antal gaardnavn som dels sikkert dels sandsynligvis er sammensat

med dette mandsnavn. Av disse viser nutidsformene gammel vokalforlængelse i de 56, de øvrige, ca. 20, uttales dels med *a*, dels er de ikke i bruk i nutiden. Som eksempler skal jeg nævne *ånnsta* i Nes paa Romerike < **Arnastadir** RB., *ånnsta* i Ringebu (**Arnestadhe** 1489), *ånneru* i Faaberg (**Arnarudh** 1442). Foruten de om selve mandsnavnet omtalte forklaringer av en uttale med *å* som ikke forutsætter fremlydsforlængelse, er der ved stedsnavnene ogsaa at mærke, at man ofte istedetfor mandsnavnet **Arne** i gen. kan ha mandsnavnet **Ǫrn** i dets gen. **Arnar** (f. eks. **Arnetveit** paa Vossestranden, uttalt *a°dna*—, skr. **Arnarþvæit** i BK), undertiden, men sjeldnere, gen. **arnar** av appellativet **orn** ørn. Ikke av lydlige grunde, men paa grund av stedsforhold eller efter navnegivningens regler, slutter man at *ådnəramm* i Siredal indeholder fuglenavnet (< ***Arnarhamarr**) og at bynavnet **Arendal**, som f. eks. i Nissedal nu uttales å*n*'*dāln*, indeholder et av fuglenavnet dannet elvenavn: ***Arnárdalr** senere ***Arnar-**, ***Arna-**, ***Arne-** og i byuttalen **Aren-**.

8. **at** præp. til; **at** konj. at. I præpositionen **at** har formen med forlænget vokal en langt større utbredelse end i **af**. Former med *a* hersker kun sydligst, de er kjendt fra Sætersdalen (og noget vestenfor denne), dele av Vesttelemarken (ikke i Vinje og Rauland), Drangedal, Jarlsberg og Larviks amt og Smaalenene. Bortset fra at denne præposition mangesteds her er meget indskrænket i sin anvendelse og vel ogsaa paa nogen steder rent ubrukelig, hersker altsaa formene med *å* eller det dermed likeværdige *ao*. Baade av **a**- og **á**-formene forekommer fleresteds, kanske mest i syd, sideformer hvor den utlydende konsonant **t** er bortfalden. Det er en speciel anvendelse av denne præposition vi har i partikelen **at** foran infinitiver; denne har, trods sin altid ubetonede stilling, altid vokalforlængelse og har altid mistet konsonanten (og begge deler ogsaa i færøsk). I steden for *å* eller å som man skulde vente, har denne partikel dog undertiden uttalen o eller *ó*, nemlig paa steder, hvor konjunktionen **ok** har faat denne uttale; disse to ord pleier hos os allesteds at være enslydende, og sommesteds er dette opnaadd derved at formen for **ok** er trængt ind hvor man egentlig skulde ha den for **at**.

Konjunktionen **at** er opr. et ganske andet ord, den er nemlig meget tidlig opstaat av pronomenet **þat**. Denne har hos os aldrig mistet den utlydende **t**, og fremlydsforlængelse op-

træder saavidt bekjendt bare i Nore i Numedal og (sj.) i Indre Dale i Søndfjord, begge steder i formen *ått*.

e > é.

Likesaa tydelig og bestemt som forskjellen mellem a og á er i alt norsk sprog, likesaa uredig er det tilsvarende forhold mellem e og é & æ. Aarsaken til dette ligger rimeligvis for en stor del deri, at oldn. e er av forskjellig oprindelse, dels i med a-omlyd og dels a med i-omlyd; videre har der vel været en forstyrrende faktor i det at é og æ ligger hinanden saavidt nær, at hvor oldn. æ fik den for lange palatalvokaler mest naturlige utvikling gjennem indsnævring av artikulationen, der naadde den i stor omkreds mere eller mindre helt til de norske bygdemaals typiske lukkede e, *e*, eller delvis endog høiere. Den systematiske sproggeografiske behandling av disse forhold, som vilde være et emne av stor interesse, kan jeg ikke her komme ind paa, men jeg maa dog meddele en del av de fakta som mest maa benyttes til kontrol i spørsmaal om fremlydsforlængelsen.

Hvad selve vokalsystemene angaar, er først at mærke, at de e'er som endnu er korte og i halvpopulært sprog kaldes a a p n e, er saa forskjellige i de forskjellige dialekter, at den lyd som én i sit eget maal kalder kort lukket e, vil en mand av anden dialekt kalde aapen e, og omvendt; videre er der aapenbart dialekter som ikke længer har nogen kort lukket e, men forsaavidt denne lyd ikke er gaat over til den aapne e, er den erstattet med kort aapen i, der videre ved konsonantpaavirkning kan bli til *i*; mot oplandsk *dennər*, *dettər* med lukket *e* og *hennər* svarer saaledes tildels paa Vestlandet (mindre paa Sørlandet) *dinna* og *ditta, hınnə*; opl. *ettər*, vestl. *itte* < eptir, skjønt ofte skrevet eiptir og lignende i gamle dager, er saaledes ikke noget nævneværdig eksempel paa fremlydsforlængelse, likeledes heller ikke østl. *elləs* ellers, smlgn. *velliŋ* eller *villiŋ* og vestlandsk *hıdlər* m. Og fænomenet i det hele støtter sig vel paa eksempler som oplandsk (og fra flere kanter) *lett*, *slett*, *tett* mdsn. *pett'ər* med *e* likesom i *knē* og *trē*, mot vestlandsk (somme mere, andre mindre utbredt): *lıtt'ə* (eller med *i*) *slıtt'ə*, *tıtt'ə*, *pitt'ər* samt *trī* og *knī* — hvad der ikke hindrer at et t i l s t ø t e n d e maal kan ha *trę* og *knę*, ja, endog *gręt* i præt. av gråta, med samme vokal som præs. *gręʹtə* har. Da forkortet oldn. ei gir *e* eller *ę* i mange maal

(**bleikt** > *blekt*) kan man ogsaa vente at *e* undertiden ved forlængelse blir **ei**; dette synes at foreligge i **ekra** > **eikre**.

Der er saaledes ingen nogenlunde almen motsvarighet til oldn. **e** (og der er heller ingen til **æ**), som ikke likesaa vel kan opstaa av oldn. kort **e**. Naar spørsmaalet er om der er gammel fremlydsforlængelse eller ikke i en bygdemaalsform, trænges der saaledes her streng kritik; man maa ikke alene ha en grundig oversigt over lydforholdene i det maal som ordformen hører hjemme i, men ogsaa over dem i nabomaalene -- thi især s t o r e lydoverganger pleier at sende nogen spredte eksempler ind i nabomaalene, imot disses hovedregler. Anderledes er det hvor **é** har faat en uttale hvorved den ikke kan forveksles med nogen av vokalsystemets andre énheter, saaledes som **é** > *ie* (*je*, *i*) i nordlige og østlige deler av Trondhjems stift, f. eks. *liett'* < **léttr**, *tjett* < **þéttr** (diftongiseringen er der i nutiden temmelig tilbaketrængt, indskrænket til faa ord), eller som den gjennemførte overgang **é** > *ēⁱ* i de øvre deler av Sætersdalen: **léttr** > *leⁱtt'ə*. Dog kjender jeg ikke fra noget av disse maal eksempler paa at disse ældre diftongiseringer har nogen betydning med hensyn til bedømmelse av fremlydsforlængelsen; den betonede form av oldn. **ek** i sæterdalsk, *ıeǵ* eller *èęǵ*, har netop ved en a n d e n slags diftongisering bevis for, at det ikke har noget at gjøre med oldn. **é**, men utgaar fra en form med k o r t **e** paa oldnorsk sprogtrin. Anderledes er det derimot i de sammenstøtende deler av Nordfjord og Søndmøre, hvor **é** i adskillig videre omkreds diftongiseres til *ēⁱ* som i Sætersdalen, men nærmest Stad, især i Selje, Vannelven og Sande, blir en langt mer ørefaldende diftong, idet den fra *ēⁱ* har utviklet sig til *äı* eller kanske mest utbredt *ae*: **kné** > *knēⁱ*, *knäı*, *knäe*, **léttr** > *leⁱtt'ə*, *läⁱtt'ə*, *läᵉtt'ə*.[1] Disse diftonger *eⁱ* — *äe* holdes bestemt ut fra *e*, som her sedvanlig er næsten = *e* i *vęg* < **vegr**, fra *ė* i *smėð* < **smiðr**, *lėt* < **litr** og fra den gamle **ei**-diftong i *hæıt'ə* < **heitr**. Det ord med gammel kort **e** i fremlyden hvori jeg mindst er i tvil om at der foreligger g a m m e l fremlydsforlængelse, er paa grund av diftongisering i disse dialekter nr. 10 **ek**.

9. **eðla** f. firben, se **øðla**.

10. **ek** pron. jeg. De former av 1ste pers. pron. i nom. ental som utgaar fra oldn. **ek**[2], er sædvanlig dels *æg* og *ǣ* (oftest

[1] Om en anden anvendelse av disse diftonger senere i stykke II.

[2] Blandt disse regner Hægstad (Festskr. til prof. Torp s. 67) ogsaa det almindelig østlandske *jē* og det litet utbredte romerikske *jēg*; han anser dem

længer ut mot sjøen) paa Sør- og Vestlandet og nordenfjelds, dels *ęg* og især *ēg* og *e* (oftest længer ind) paa Vestlandet og nordenfjelds, samt i de fleste fjeldbygder østenfor fjeldet. Formene *eg* og *ē* kan jo unegtelig skyldes fremlydsforlængelse, og især hvor der, som tildels i Aurland i Sogn, i virkeligheten lyder *ı*, likesom tré uttales *trī*. Sikrere er det at forlængelsen er gammel i Søndmøre og litt av Nordfjord, hvor pronomenet heter *eı*, *äı*, *ıe*, med den ubetonede biform *ı*; forlængelsens alder er der sikrere, fordi man der har den relative tidsbestemmelse (som i I. Sogn mangler), at diftongiseringen gjør vokalen bestemt skilt fra den forlængede korte i. Det som paa Søndmør er ubetonet biform, er blit eneherskende og forstærket til *ī* i Romsdalen tillikemed Sundalen og en del av Lesje. At islandsk har gammel forlængelse i sit ég ɔ: *jęg* taler ogsaa for at der tidlig

for opstaat av ek gjennem en utvikling > *ēgh > **iēg*. Det synes mig rimeligere at de er opstaat av jak, jæk > *jægh > *jē(g)* sml. þat, þæt > *þædh > *dē(ð)*. For at gjøre Hægstads opfatning sandsynlig, burde man enten paavise, at den lydovergang han forutsætter, findes i de samme dialekter eller at den han ikke tror paa, ikke findes; eller rettere, der burde være bevis for begge deler. Hægstad lar sig nøie med mindre: han anfører om det førstnævnte, at der i andre maal opstaar lignende lydforbindelser av oldnorske e-lyd: i Sætersdalen [hvad der er overmaade regelmæssig] *ıe* eller *ęę* av forlænget oldn. kort e, paa de foran nævnte kanter av Trondhjems stift *ie* (*je*, *i*) av oldn. é — og om det andet, at østlandsk, som ellers mer gjennemført end vore andre bygdemaal har progressiv palatalisering i forbindelsen ja, ikke har palatalisering der hvor der efter ja som absolut fremlyd følger en kort konsonant, ɔ: han opstiller derom en lydlov saa trangt begrænset, at jeg fra solørsk ikke kjender andre ord som hører ind under den, end foruten pronomenet jak hvorom diskussjonen staar, de to ord *jārə* < jaðar og *jāga* < jaga hvor progressiv assimilation er hindret ved tiljævningen mellem vokalerne. De paa enkelte andre steder paa Østlandet forekommende jak n. og jakel m., som i lyd ligger saa nær det samme pronomen jak og derfor kanske kunde synes særlig bevisende for at dette ikke kan være blit progressivt palataliseret, er i virkeligheten uten nogensomhelst betydning i den henseende, fordi de er avhængige av verbet jaka og det svake hankjønsord jaka, hvor ogsaa vokaltiljævningen har hindret den progressive palatalisering. — Naar jeg foran sier at Hægstad alene paaviser, at en e-lyd andensteds, ikke paa Østlandet, kan bli til *ie*, *je*, saa er det fordi jeg ikke kan ta noget hensyn til hans eksempel jelaka v. (i Vardal, < heilaga). Jeg finder nemlig at det er et overmaade slet eksempel; det omtales (hos Ross s. 311) sammen med en mængde andre likesaa vilkaarlige «lydoverganger» i dette verbum, f. eks. hulåkå, huluk'e, hauluke, helinke. Naar overgangen til *je* i østlandske bygdemaal bare optræder i saa daarlig selskap, bør den helst oversees. Og naar H. ved siden av jelaka ogsaa opfører *jęr* (< *ér < *iðr < yðr) som østlandsk eksempel, er det bare værre og ikke bedre.

har været fremlydsforlængelse i dette ord i Norge. De søndmørske dialekter har ogsaa den fra nominativen omtalte diftong utenfor fremlyden i dat. og akk. *mäe*, *däe*, *säe*, ubetonet *mı*, *dı*, *sı*; men dette kommer bare av analogi fra 1ste person nom., det kan sluttes derav, at **vegr** i likhet med andre ord av tilsvarende form uttales *vę̄g*. Anderledes er det paa etpar andre steder hvor **ek** nu har en diftongisk uttale, nemlig i Indre Namdalen, hvor man har *æıg* (derav er *ī* i Snaasen og Lierne kanske opr. en ubetonet form) med dat. & akk. *mæıg*, *dæıg*, *sæıg*, svarende til subst. *væıg*, og paa Tønset, hvor man har *æı*, *mæı*, *dæı*, *sæı*, likesom *væı*. Men naar Suderø-dialekten paa Færøene har *jē*, og akkusativene *mjē*, *tjē*, *sjē*, saa staar det, saavidt jeg har forstaat, hittil baade lydhistorisk og analogisk uforklarlig. Man maa ialfald haape, at en forklaring kan findes, og i hvert fald maa man ikke av en uløst gaade la sig forlede til at tro at baade den og alt andet i sproghistorien er vilkaarlig.

11. **ekra** f. stykke jord som sidst var dyrket som aker. Nordenfjelds er vokalen sedvanlig kort: *ækk'er* eller *ækk'ᵊr*, søndenfjelds heter det mest *ǣkrə*, dog ogsaa *ēkrə*, der hvor **æ** nu sedv. uttales *e*. Den forlængede vokal kan jo være overført — i hvilkensomhelst sprogperiode — fra *åk'ər*, men den kan ogsaa være uavhængig derav og paralel med den. Ordbøkene anfører fra Valdres **eikra** akerkant, formodl. uttalt *äık'rö*, og fra Stjørdalen **eikr'**, kanske uttalt *æık'ər* eller *æᶦkk'ər*. I disse synes ialfald vokalforlængelsen at være uavhængig av stamordet, altsaa opstaat ved fremlydsforlængelse, og de gjør det ogsaa antagelig at formene med og *ē* direkte skyldes denne.

12. **elri** n. or, se under *ǫlr*.

13. **endi** m. ende; **endr** f. pl. ænder. Hankjønsordet **ende** maa i den bestemte form regelmæssig faa lang vokal i de fleste maal østenfjelds og i adskillige vesten- og nordenfjelds, idet stammens **n**-lyd bortfalder foran artikelens og vokalen faar erstatningsforlængelse; i de maal hvor stammens **nd** uttales palatalt, blir **e** ved denne forlængelse enslydende med oldn. **ei**. Naar ordet nu mangesteds har lang vokal ogsaa i ubestemt form, er det sandsynlig at denne er overført fra den bestemte, baade hvor den heter *ēnə*, som i Løten, i Fet og i Hurum, og hvor man sier *æınə*, som i Lier, Bærum, Modum, Hadeland, Toten, Hurdalen, Nes paa Romerike, likesom der mangesteds forekommer *græın* < **grend**; formen *æınə* findes ogsaa enkelte steder hvor **nn**

ikke palataliseres, maaske fordi der tidligere har været palatalisering der. Men det kan ogsaa være et av de ikke sjeldne eksempler paa, at der feilagtig nationaliseres (altsaa enslags nabo-opposition) ved at faa indsat en diftong istedenfor enkelt vokal. — Paa et par steder viser ordet **endi** dog en vokalbehandling som tydelig er foranlediget av stillingen i fremlyd: i Elverum er der en ganske sikkert bevidnet forskjel mellem vokalen i *eŋnə* og den i *sæŋnə* sende, *hæŋnə* hænde; fra Spydeberg meddeles, om end ikke for mig nær saa sikkert, at der er en lignende forskjel mellem vokalene i *ennə* ende, og *enn'ər* ænder, og den i *sænnə* sende og *vænnə* vende. Stillingen i fremlyd kan dog tænkes her at ha gjort vokalen lukket uten at det er skedd gjennem nogen forlængelse, og saaledes ogsaa i en forholdsvis sen tid.

14. **eta** f. krybbe, **eta** v. spise. Verbet **eta** har i infinitiv i meget vid omkreds lang og lukket vokal i rotstavelsen, selv om de andre verber av samme bøiningsklasse har en aapen eller en helt forskjelligartet vokal, og selv om den i disse andre verber er kort; infinitiver som Selbus *åtå*, med kort 1ste stavelse, er sjeldne. Men da der, som det synes, er likevægtsform i denne infinitiv i alle de maal som i det hele viser likevægt i infinitiver, er den forlængede vokal vistnok først indkommen der efterat man hadde begyndt at skille mellem likevægt og overvægt ved aapen 2den stavelse, det vil vel gjennemsnitlig sie, efter ca. 1300, tildels i ganske ny tid. Den lange vokal bør antas at være kommen til infinitiv fra enstavelsesformer, især præs. ind., hvor det ialfald er en mulighet at vokalforlængelsen kan være indtraadt før den tid. I islandsk har ordet gammel vokalforlængelse, **éta**, præs. **étur**. — I to dialektgrupper fra hvilke ellers *i* hverken er bekjendt som repræsentant for gammel kort eller lang **e**-lyd (smlg. s. 153), er denne overgang indtraadt i præs. ind.- og part. præt.-formene av dette verbum, nemlig i maalene ved Kristianiafjorden, med *ˉt'a īt'ər* og *īt'n īt'i* og i dem paa Nordmøre med *īta īt* og *ītiŋ īte*. Nogen paavirkning fra *bītə*, paa Nordmøre *bīt*, kan der sagtens være i disse former; men forat der kunde være blit nogen saadan, maa der i forveien ha været én eller anden iøinefaldende likhet mellem de to verber; og der er mig intet bekjendt som kunde gjøre deres vokaler saavidt lik hinanden, at det ene kunde tiltrække det andet. Der er to foranledninger man kunde tænke paa, nemlig 1) vokaltiljævning i præt. partic.; denne er litet sandsynlig fordi der paa hvert av stederne

kun er én form med *i* i endelsen og fordi tiljævningen ikke er synderlig stærkt virkende i noget av maal'ene, — og 2) fremlydsforlængelse av vokalen og derefter utvikling av den til *ī* og *ī*, hvilke sidste trin som sagt ogsaa er litet rimelige i disse to maalgrupper. — I det svake hunkjønsord **eta** er der i østnorske maal ofte tiljævningsformer, f. eks. i Indherred **hutu,** eller ialfald former med likevægt (det er dog ikke et alment utbredt ord). Undertiden forekommer likevægt forenet med langt, lukket **e**, i Tydalen *etu*, vel ogsaa med en vokal der egentlig stammer fra præs. ind. av verbet. Det samme kan man jo sie om Selbus *ētə*, som kan være traadt ind for et *ētu* fordi likevægt med *u* der i sv. fem. fordrer *u* i rotstavelsen. Men der synes det heller regelmæssig, gammel fremlydsforlængelse og behandling som ved lang rotstavelse; smlgn. der ogsaa *ētẹ* n. < **æte**.

i > í.

Med hensyn til kort **i** som forlænget foran kort konsonant er de norske bygdemaal paa faa undtagelser nær (især Vesttelemarken) meget enige om at skille den fra gammel lang i-lyd; dette sker i regelen derved at den forlængede **i** blir en *e*- eller *æ*-lyd og **í** blir uforandret; sjeldnere blir **í** diftongisk og forlænget **i** uforandret eller blot nedsat til *ı*. Hvor **i** endnu er kort paa grund av stillingen foran to konsonanter, er der stor forskjel mellem vore bygdemaal; sænkning til *e* forekommer temmelig ofte nordenfjelds; aapen **i** (*ı*) er ingenlunde, som det tildels blir betragtet, temmelig gjennemgaaende i den stilling, der er baade dialekter hvor **i** foran position omtrent gjennemført er blit væsentlig identisk med **í** i kvalitet, og saadanne hvor dette er tilfældet foran visse konsonanter. I begge tilfælde kan jo dette indtræffe hvor **i** staar i fremlyden. Om der da har været gammel fremlydsforlængelse eller vokalkvaliteten skyldes de følgende konsonanter kan kun avgjøres hvis man har tilstrækkelig antal av nærstaaende kontroleksempler der viser en anden vokal i nutiden.

15. **iða** f. hvirvel, **iða** v. hvirvle. I de landsdeler som har likevægtsformer i saadanne ord, hersker disse ogsaa i **iða** f. (om end grænserne kanske ikke altid falder nøiagtig sammen), enten nu oldn. **ð** er borte eller bevaret som **d**. Utenfor likevægtsmaalene synes i-lyd allesteds at være bevaret, efter I. A. i

Nordfjord i formen **ide** med aapen i. Efter alt hvad der foreligger maa man derimot slutte at alle andre *e*-maal og *a*-maal har lang, lukket i-lyd, baade i syd, vest og nord. Dette er meget uregelmæssig, da **ið** efter bortfald av **ð** pleier at bli = **é** allesteds hos os (**smiðr** > *smė*), ogsaa i Sætersdalen og Vesttelemarken, hvor de dertil svarende vokaler er *ē*ⁱ og *ė*. Jeg har imidlertid i **iða** ogsaa fra Sætersdalen noteret *ẹi*, som svarer til oldn. í, med fuldt sikker hjemmel, man skulde ellers vente *ė*ⁱ. De utbredte uttaleformer som av í, maa imidlertid bero paa en tidlig fjernelse fra andre ords utvikling, enten sammenblanding med en anden stamme, nemlig **íð-** i betydningen syssel, travlhet, gjentagelse, eller fremlydsforlængelse eller endelig en særegen skjærpelse av vokalen uten forlængelse, hvortil baade det at den stod i fremlyd og at der fulgte vokal efter, kan ha bidrat.

16. **Illr** adj. ond; **illa** adv. ilde. Som nys foran omtalt, er det især i sydlige landsdeler ret almindelig at i holdtes temmelig nær í i kvalitet foran dobbelt konsonant, og nordenfjelds, hvor ll blir palatalt, er det en temmelig nødvendig følge av konsonantens art at vokalen blir fuldstændig til *i*. Vokalkvaliteten med *i* i denne stamme gir saaledes ingen grund til at tænke sig gammel fremlydsforlængelse i ordet. Men denne ordstamme uttales, som det synes, ogsaa i islandsk med kvaliteten fra í, og paa enkelte steder hos os uttales den lukket og lang: *īdl'ə* og *īdl'a* i Ryfylke og Søndhordland, *i'l* eller *īle* (adv.) i betydelige deler av Trondhjems stift og Søndre Helgeland. Det er dog ingenlunde sikkert at vokalforlængelsen skyldes stillingen i fremlyd; i Ryfylke og Søndhordland forekommer der hyppig vokalforlængelse foran **nn**, f. eks. *mān*, og undertiden foran ll (*ādlə*); slik kunde det være ogsaa med stammen **ill-**; men sandsynlig synes det mig egentlig ikke. Anderledes i det nordenfjeldske *īl* eller *īl'e*. Istedenfor den der umiddelbart sandsynligste uttale *iḷḷ-* kunde man ved dissimilation faa *īl*, smlgn. Stjørdalens *fīl* < **fjiḷḷ*(< *e*, < *æ*) < **fjall**, m. fl. Smlgn. ogsaa nr. 17 om **inn** og **inne.**

[17. **inn** adv. ind, **inne** adv. inde. Tilsyneladende er forholdet meget likt det ved nr. 16, stammen **ill-**: landet i det hele har som der en skarp i-lyd (islandsk saa vidt jeg kan se derimot ikke) og Trondhjems stift har delvis (særlig Selbu) *īn* og *īnə*, de nordligere deler av Søndhordland har *īdn* og *īdnə*, de sydligere *īn* og *īnə*. Men naar man saa kommer til Stavanger amt (specielt: Time paa Jæderen) — og en enkelt hittil ukontrolleret

meddelelse nævner det ogsaa saa nordlig som paa Vossestranden [1] — saa har man det mot analogien stridende og derfor desto mere sproghistorisk vigtige forhold, at det heter *īn*, men *innə*, altsaa paralelt med nyhøitysk ein, men inne. Efter F. & T. I s. 329 er adverbierne utvidelser av præpositionen in, og har saaledes hat kort vokal og kort kons. Baade i disse vestlandske maal og i nht. er forstærkelsen gaat saaledes, at enstavelsesformen har faat forlænget vokal, tostavelsesformen forlænget konsonant, enten det saa, i de to maal alene, er nedarvet fra fællesgermansk, eller det er likt utviklet paa grund av aksentforhold. Det sedvanlige oldnorske formpar, saavelsom de fleste andre maals formpar, har overført nn til tilstedsadverbiet, nogen faa har overført den lange vokal til paastedsadverbiet; det nordlige Søndhordland har i *īdn*, *īdnə* gjort begge deler. Her er altsaa ikke fremlydsforlængelse av den sedvanlige art: forlængelsen maa være meget ældre.]

o > ó.

Der er nogen faa bygdemaal hvor det ikke altid er mulig at skille mellem en lukket ɔ: i regelen opr. lang o-lyd og en der senere er forlænget; i Lister og Mandals amt har jeg undertiden hat en smule tvil om forskjellen mellem ó og o nogensinde har været rigtig gjennemført hvad kvaliteten angaar. For kritiken av de her opførte ord tar jeg kun i nr. 18 hensyn til slike tilfælde.

18. of-, ofr- præfiks, altfor. Forekommer sommesteds, kanske ingensteds gjennemført, men vistnok mest i Trondhjems stift og nordligere, med lukket vokal. Undertiden, men neppe altid, kan dette bero paa sammenblanding med det nægtende præfiks ó eller med præpositionen ór; den labiale konsonant kan ha bidratt til at der blev lukket vokal, smlgn. nr. 20.

19. ofan adv. ovenfra. I østnorsk viser ordet altid likevægtsform og o uttales i likhet med stedets korte o; herimot strider det ikke at N. Gudbrandsdalen har *ogo* med lukket *o*, ti dette er (i Sel og Dovre) regelmæssig av o foran kort konsonant; ordet *ogo* har forresten denne uttale meget videre omkring end ord som *kot* og *lok*, f. eks. i Vaage og Lom, i Opdal og ved Orkla. Dette er ikke nogen avgjørende indvending mot at forklare fremlydens beskaffenhet av denne eiendommelighet fra Sel og Dovre, ti det er et noksaa almindelig fænomen at en lydlov har nogen repræsentanter utenfor det omraade hvor

[1] Ogsaa i større eller mindre deler av midtre og indre Sogn er det som i Shdl., i Sogndal *ᵉīn* og *ᵉīnə*.

(Trykt 10de december 1914.)

den er herskende, idet nabodialekter først sent har forlatt en dermed overensstemmende lydutvikling — det er altsaa ikke rigtig at kalde saadant et sproglig laan, det er kun sproglig sammenhæng. Men jeg kan ogsaa tænke mig at fremlydsvokalen her i **ofan** fik fremlydsforlængelse uten at det dog hindret likevægtsform og tiljævning (smlgn. Om vokalharmoni etc. s. 19): der opstaar lettere likevægt av en opr. lang rotstavelse med en lukket 2den stavelse, end med én som bare bestaar av en kort vokal. I hvert tilfælde er der gammel likevægt i ordet, derfor er **an-** blit til *å* og siden av første stavelses *o* blit assimilert til *o*. Ogsaa i Trysil har jeg hørt ordet i bruk med en vokal som stod nærmere *o* end *å*; det var kanske i grunden o, men denne vokal iagttok jeg ellers aldrig der.

20. **ofn** m. ovn. Det ser ut som om uttale med *o* (*omn* eller *omm*) er den egentlig hjemlige uttale paa Østlandet, kanske især østligst; undertiden forekommer uttale med *å* i saadanne geografiske omgivelser, at det ser ut som en nyere kulturindflydelse med byuttale. Ogsaa paa sydkysten veksles der mellem *o*, «sænkning» til *å* og «aapning» til *ö*. Paa det sydlige Vestland hersker bare *o*, f. eks. i Lister og Stavanger amt *ōg'ən* eller *ogn*, i Søndhordland *obn*. Dernæst har ordet sænket eller aapnet vokal indtil Trondhjems stift, hvor de fleste maal ute ved sjøen, likesom ogsaa de i Indherred og Namdalen, synes at ha *omn*, de sydligere indlandsmaal *ömn*. Likesom i de to foregaaende eksempler har vel den labiale kons. i efterlyden lettet den lukkede vokals indtræden, kanske har denne en tid alternativt været bortfalden, likesom den er i visse andre nordiske dialekter, hvor vokalen nu svarer til **ó**.

21. **oka** v. lægge halsaak paa m. m., **oke** m. halsaak, tvertræ. Verbet, som mere end substantivet er et væsentlig vestnorsk ord, har efter ordbøkene lukket **o** og viser saaledes gammel forlængelse i Hordeland, Ryfylke og Jæderen. Et andet **oka** flytte, rokke, anføres ogsaa saaledes fra I. Sogn, Hardanger, Røldal, Ryfylke, Jæderen og Dalene. Et refleksiv **okast**, kappes, anføres med *ō* fra Ryfylke. (Et nordenfjeldsk *åkå* bevæge, har vel heller opr. **a** i 1ste stavelse.) — Hankjønsordet **oke** skulde efter sin opr. form ha tiljævning fra Skiensfjorden og midtre Smaalenene til Namdalen, men efter ordbøkene synes det selv i Romerike og Smaalenene «o. fl.» kun at forekomme med *ō* og uten tiljævning.[1]) At

[1]) Note under korrekturlæsningen: fra Jarlsberg meddeles *åkə*, fra midtre Smaalenene *åkə* eller *äukə*, altsaa ingen tiljævning og ingen gammel vokalforlængelse.

fremlydsforlængelsen saaledes har hindret likevægt og tiljævningsform i ordet, er dog ikke gjennemført, i solørsk heter det, som regelmæssig er, *åkå*. At stammens **o** uttales *o*, som Ross sier, paa Romerike, synes dog tilstrækkelig til at betegne fremlydsforlængelsen som mindst like gammel som vokalbalangsen. Forøvrigt omtales ordet med *o* fra Jæderen, Ryfylke, Sønd- og Nordhordland og fra Nordland; fra Salten som intetkjønsord, *ōka*.

22. **op** n. aapning, **open** adj. aapen, **opna** v. aapne. Om det førstnævnte ord, som synes at være litet almindelig, har jeg temmelig faa oplysninger; det har forlængelse til *ō* paa Hadeland. Heller ikke adjektivet forekommer allesteds (adverbiet *oppə* < **uppi** træder isteden), men er jo allikevel uten sammenligning hyppigere end **op**. Det har sedvanlig lukket **o**, paa Oplandet, f. eks. Ringerike, Hadeland, Toten, Romerike, Solør, Gudbrandsdalen; i vest i Stavanger amt, Sønd- og Nordhordland og Hardanger. Likeledes i Trondhjems stift f. eks. i Rindalen, Ørlandet, Namdalen, Sparbuen. Baade paa Østlandet og nordenfjelds forekommer der dog former som viser hen paa kort **o** paa betydelige strækninger omkring og mellem disse, f. eks. i Østerdalen og Romsdalen. Verbet **opna** følger vistnok altid adjektivet.

23. **orka** v. orke. Uttale med lukket *o* hersker i det sydlige av Smaalenene i Id, Berg og Glemminge, i Id med *ḷ* istedenfor **r** (*oḷkə*). Likeledes med *o* i Stavanger amt. Fremlydsforlængelsen utvilsom.

24. **ormr** m. orm. Med lukket **o** paa de samme to kanter av landet; i Smaalenene opgir man dog denne uttale et stykke længer nordover end den tilsvarende forekommer i **orka**. I vest er *orm* opgit for hele Stavanger amt og for Røldal, paa det sidste sted bare som mandsnavn, da der ikke skal findes orm der.

25. **orna** v. varme, varmes; **orne** m. varme. Ordstammen, hvis forekomst synes at være udelukkende vestlig i landet, optræder med gammel forlænget vokal (verbet i formen *odna*) i syd (Jæderen, Ryfylke, Sønd- og Nordhordland, og Sogn). Med opr. kort vokals kvalitet omtales ordet alene fra Nordmøre (*å'ṇṇ* Tingvold) og Ørlandet (?).

26. **ostr** m. ost. Uttale med *o* er yderst almindelig og betegner formentlig fremlydsforlængelse. Kvalitet som av oldn. kort **o** synes at være herskende ialfald i de øvre deler av dalene i Lister og Mandals amt, Nedenes amt og Bratsbergs amt (længere nede formentlig *o*) og i fjeldbygderne nordover derfra;

vestenfor fjeldet paa Voss, i N. Bergenhus og Søndmøre. Der kan være nogen anledning til at tvile paa om der altid trænges fremlydsforlængelse forat **o** skal bli til *o* foran *st*, fordi **þrǫstr** i stor utstrækning paa Østlandet heter *trost*, likesom ogsaa *kost*, hvis det er identisk med det enstydige *kvåst* (f. eks. i Gudbrandsdalen) og saaledes kommer av ***kvǫstr**, kan tages til indtægt for overgang -**ǫst** > *-ost* uten fremlydsforlængelse.

27. **otr** m. otter. Den gamle fremlydsforlængelse mangler bare i omtrent de samme deler av landet som i **ostr**: i de sydvestlige amter, i fjeldbygdene (mere i Hallingdal end i Valdres), i Nordhordland og Nordre Bergenhus, vel ogsaa længer nordover; desuten i Østerdalen. Likesom tildels ved **akr** og **ostr** synes den engang forlængede vokal nu igjen forkortet foran de to konsonanter, f. eks. i Gudbrandsdalen i *ott'ər*. Sommesteds mangler ordet, idet dyret kaldes **slent'er**.

u > ú.

Oldn. kort **u** falder nu i en overmaade stor del av landet ganske sammen med **ú** i alle de stillinger hvor ikke en helt anden vokal (mest *o*, ikke sjelden *ò*) har erstattet det. Det er maaske tildels derav det kommer, at man saa sjelden tænker sig fremlydsforlængelse ved **u**. Jeg kjender kun ett eksempel:

28. **ull** f. uld. I et sammenhængende strøk, (hele?) Stavanger amt, Søndhordland og Hardanger, uttales ordet med lang vokal; næsten allesteds her er vokalen ogsaa kvalitativt skilt fra **u** og og identisk med **ú**, f. eks. *ūdl*, men *fodl'ə*. Allermest tydelig er forlængelsen dog i visse deler av Hardanger, hvor det heter *ᵉūdl*.

y > *ý*?

Jeg har ikke været opmærksom paa nogen ordform hvori man med nogen iøinefaldende sandsynlighet kan tænke sig fremlydsforlængelse av **y**. Der er ett eksempel for hvilket tanken om fremlydsforlængelse er kommet frem for mig, nemlig verbet **ysta**. Der er dialekter, hvor nutidens form av substantivet viser hen paa **ostr** med kort vokal (Sogn: *åst*) og verbet heter *östa*, og der er andre hvor dialektformen for substantivet utgaar fra ***óstr** og verbet heter *ystə*, med dialektens spidseste *y*-lyd. Men jeg har ingen tilstrækkelige vidnesbyrd om at det ikke er den følgende konsonantforbindelse som i disse maal medfører valget mellem bredere og spidsere utvikling av den teoretisk «aapne» **y**-lyd.

ø > œ.

Der er i størstedelen av vore bygdemaal ingen paaviselig forskjel mellem lyd der stammer fra oldn. ø og fra den lange lyd som man pleier at skrive œ. Men dette hindrer jo ikke at der findes dialekter som gjør saadan forskjel, til stadighet eller ialfald i visse lydstillinger.

29. **øðla** f. firben og **eðla**. Ordet er mig mest bekjendt i former med lang vokal, saasom *ølə*, *ēlə* og *œile*; den første form kjender jeg kun fra slike dialekter hvor *ø* pleier at svare til oldn. œ, og der kan saaledes være fremlydsforlængelse; men jeg betviler heller ikke at ø med erstatningsforlængelse for *ð* i disse dialekter vilde føre til uttalen *ø*; likeledes kan *ē* skyldes overgang av **eð** til **é** eller erstatningsforlængelse. Om *œi* i **eile** gjelder det samme med en smule modifikation: diftongen kunde skyldes fremlydsforlængelse med den diftongisering som ikke sjelden optræder for at gjøre uttalen mere national (smlgn. s. 157) eller den kunde være opstaat uten forlængelse ved den enkeltesteds almindelige overgang av **ð** efter vokal til *i*. Ordets utbredelse i landet er kanske ikke saadan at vokalernes beskaffenhet kan vise hvilke av disse alternativer der har frembragt formen.

30. **øfre**, **øfstr** adj. comp. & sup. øvre, øverst. Vokalen synes allesteds at være den som svarer til oldn. œ. Saaledes ogsaa paa Søndmøre, hvor der holdes temmelig nøiagtig forskjel paa den i oldn. lange ø-lyd i **bœkr**, **mœða** og den som kommer av korte oldnorske vokaler f. eks. **høggr**, **kjọt**, **lọðu**, nu henholdsvis *bœ̄k'ə*, *mœ̄ðə* og *høgg'ə*, *ȷ̨øt*, *løðə*. Ivar Aasen benævner (Søndm. Gramm. § 8) — efter navneregelen for de andre vokaler — den første sort de l u k t e vokaler, den sidstnævnte de a a p n e, tiltrods for at vokalenes egen beskaffenhet staar i motsætning til navnene. Paa Søndmøre slutter ø i f r e m l y d e n sig til œ, saa at man har *œv're* *œfst'ə*, mens oldn. **søfr** heter *søv'ə*, og likeledes i solørsk *øv'rə* og *øfst* (∾ *hø̄v'ər* [plur. av *hōv*]), men *sōv'ər* < **søfr**: regelen er ens i de to vidt adskilte bygdemaal, uagtet de anvendte vokallyd kan regnes for fuldstændig at ha byttet roller (idet *ø* og *œ* staar hinanden temmelig nær i lyd). Sideformene **efri** og **efstr** forekommer derimot, saavidt jeg vet, bare med vedkommende dialekts a a p n e **e**; de er jo ogsaa litet utbredt.

31. **ørne** dat. m. s. ørn. Ordet **ørn** uttales allesteds med den vokal som svarer til oldn. œ i lignende stilling, f. eks. paa Søndmør *œrn* likesom i *stœrrö*, i Sætersdalen *ø̄ʸrn̥*, likesom man

der har *mø^utę* og *stø^urr'ę*, i Solør *ɒrn*, likesom man der har *stɒrr'ə* (medens œ foran de fleste andre konsonanter blir *ø*). Den særlig norske (dativ-) form med *ø* som i-omlyd av ǫ (S. Bugge i Fritzner[2] s. 1103) gir en meget indlysende forklaring, medens en utvikling fra den almindelige nom. sing. ǫrn til ørn vilde være paafaldende i norsk, endskjønt den i svensk og dansk er regelmæssig.

ǫ > ǫ́. ǫ > *ȯ*?

Oldn. á med u-omlyd (sedvanlig skrevet ǫ́) har efter de literære kilder ikke levet som et eget led av vokalsystemet længere end til ca. 1250 eller endnu litt tidligere (smlgn. s. 148 om á). Det forsvandt som særegen enhet, fordi det dels (oftest) blev saa at sie indhentet i labialitet av á uten u-omlyd, og dels, der hvor stillingen begunstiget en dyp, indestængt uttale, er faldt sammen med ó.

Dersom oldn. ǫ endnu førend denne vokal var blit en væsentlig anden, fik fremlydsforlængelse, maa man anta at den delte de utviklingsmuligheter som opr. á med u-omlyd saaledes hadde; ti da var vel ogsaa ǫ́ endnu en egen vokalindividualitet. Men dersom forlængelse skedde, f. eks. efterat oldn. ǫ hadde opnaadd eller nærmet sig til at naa nutidens «aapne o», d. v. s. *ȯ* eller nærstaaende vokallyd, saa kunde den ikke komme under nogen av disse utviklinger, men maatte gaa nogen anden vei. Der findes fra middelnorsk tid skrifter hvor man finder ett eller andet *ö*-tegn for oldn. ǫ eller o, og der findes i bygdemaalene nu enkelte ord der i oldn. hadde ǫ i fremlyden og nu har en mere eller mindre palatal vokal. Jeg sætter derfor op baade utvikling gjennem oldn. ǫ́ > ó og gjennem et supponert *ȯ* som tænkelige for oldn. ǫ med fremlydsforlængelse.

32. ǫlr m. or, i de to bygdemaalsformer *ø̄ḷ* f. (plur. *ǣḷṛ*, *æṛḍḍ'ṛ*) fra Fet og Ullensaker, og *ø̄ḷə* sv. f., som er mig opgit fra Tingvold og Kvernes. Dersom disse to former er opstaat paa regelmæssig maate av ǫlr, saa maa det skyldes fremlydsforlængelse. Men der kan være tvil om ikke disse litet utbredte former kan være opstaat paa en særdeles uregelmæssig maate: det kan være bastardformer, med *ḷ* fra *åṛḍḍ'əṛ* og lign. paa Oplandet og i Thjem stift, men med vokalen fra det likesaa utbredte *ōr* og *ōrə*. De sproggeografiske forhold synes paa bægge steder at gjøre en slik oprindelse sandsynlig. Det nuværende *ōr* som allerede foreligger i oldn. ór (f.?) og órer m., er ogsaa kommet av ǫlr; dette kunde

ogsaa være fremlydsforlængelse, men er sandsynligvis nærmest opstaat av **oðr** < **ǫlr**, smlgn. **Odrin** nu *órə*, gaardnavn i Vanse; den gamle forlængelse med bortfald av *ð* kan være erstatningsforlængelse som i **Górøðr** < **Goðrøðr**. Den samme overgang **lr** > **ðr**[1] med senere bortfald av *ð* og erstatningsforlængelse har man ogsaa, som prof. Magnus Olsen har gjort mig opmerksom paa, i gaardnavnet *ǣri* i Lærdal, i Munkelivs brevbok **Edrin**, og *ǣr'dāl'n* i Lærdal, i samme brevbok dels **Elridal** dels **Eldirdal**; mangesteder især i sydvestlige deler av landet heter træet or nu *år* (< *alr*) i ental, *ǣr* som av **elr*, i flertal; paa samme maate forklares ogsaa *åre* m. og *aorə* paa Vestlandet av **alrer** som træets navn, videre ogsaa **öre** paa Søndmøre av en oldn. form **ølre** der findes som forled i stedsnavn (**Ølrekærr** RB. 349; i Bohuslen).

33. **(agn-) ǫr** f. pil; denne sammensætning om mothake paa fiskekrok. Den findes især paa østlige og nordlige kanter av landet, og det later til at vokalen sedvanlig er den som svarer til oldn. **ó** — i Telemarken er sidste sammensætningsled dog ved tillæg av en vokal gjort til et kort svakt hunkjønsord *uru*. Paa Østlandet opfattes det ikke at ordet er sammensat, og den lukkede **o** istedenfor **ǫ** kan være en følge av den svakt betonede stilling i sammensætningen, ti den folkelige uttale av **o** i ubetonet stilling trækker sig i det hele, og særlig foran *r*, i retning av *o*, f. eks. fremmetordet **marmor** uttalt *mar'mår* > *mar'mor*. At der har været forlænget vokal i det usammensatte **ǫr**, støttes dog derved, at ogsaa ***hǫlfǫr** (synonymt med *aŋnor*) i Aaseral har vokal som av oldn. **ó** i det sidste led.

Andre vokalutviklinger finder man i to eksempler:

34. **Ǫkrin** gaardnavn i Romsdalen, nu skrevet **Akerø** (gaardnavn og præstegjeldsnavn), i AB. i **Aukrene** (ca. 1440) og **Okerøy** (1460); uttales *äuk'ra*. Opfatter man denne uttale som en følge av gammel forlængelse, saa kan man begrunde det dermed, at likesom **e** ved forlængelse kan bli til **ei**, ved omvending av forhold, som **heilag**: **helg-**, saa kan ogsaa (efter forhold som **haufuð**: **hǫfð**) **ǫkrin** gi anledning til **aukren**, smlg. nu **eikrə**

[1] Jeg opererer her væsentlig med bokstavene, ikke med lydene; overgangen lr > ðr synes mig ikke at kunne være direkte. Kanske har den gaat gjennem kakuminale tungestillinger. Forbindelse med den vokalforlængelse ved bortfaldet *l*, som især er almindelig i Vesttelemarken og Sætersdalen (se s. 148) er ogsaa mulig.

av **ekra** s. 156, og likesom i dette kan vokalforlængelsen baade være en følge av den i **akr** og paralel med den. Men at der nu er diftongen **au** i ordet, gjør vistnok at man maa hensætte forlængelsen i dette ord enten utenfor det tidsrum eller utenfor det lokale omraade, hvor **á** med **u**-omlyd blev til **á** eller **ó**. Den ældste skriftform, dativen **Aukrene**, tyder paa sín tid nærmest paa at der allerede var diftongen **au**, men det er ikke fuldt sikkert; den litt yngre skriftform **Okerøy** opfattes rimeligst som om den repræsenterer *åkər*; men **o** kan vistnok ogsaa med god grund i dette og en masse andre eksempler i den tids haandskrifter opfattes som tegn for en litt palatal vokal, omkring lydskriftens *ó*, likesom dets skrivemaater synes at vise at **au**-diftongen allerede hadde en noget palatal karakter. For overgangen **Ǫkrin** > *auk'ra* her, er det især av betydning, at middelnorsk **o** av oldn. **ǫ** og **o** i en mængde bygdemaal kan gaa over til en **au**-diftong, rigtignok næsten altid en k o r t diftong, og at de romsdalske maal kan ha denne overgang i stillinger, hvor den ellers hos os er ukjendt, *äᵘskə* og vistnok ogsaa tildels *äᵘsp*. Efter det som foreligger om det romsdalske gaardnavn, synes det s a n d s y n l i g s t at baade den for dette særegne vokalforlængelse og den mere utbredte palatalisering og diftongisering i Romsdalen er skedd før 1450.

35. **ǫl** n. öl. Som Ivar Aasen sier uttales ordet sedvanlig[1] «med rent og langt ö». Paa Søndmøre har det den ö-lyd som der svarer til oldn. **œ**, nemlig *œ*, i Sætersdalen den der tilsvarende, *øʸ*. Jeg vet ikke om man ogsaa i dette tilfælde kunde anvende den tanke, at forlængelse av oldn. **ǫ** maaske tildels kan ha faat en anden uttale end gammelt **ǫ́** hadde. Jeg kjender ingen helt tilsvarende ord i vore bygdemaal; man kunde kanske tænke sig at dets vokalbehandling for en tid har fulgt den i **Ǫlver** > *óuvər* i Telemarken (i Aamlid *ǫlve*), men forlængelsen der er vel en følge av stillingen foran *l* med labial, f o r s a a v i d t likedan som *sẙvi* i Sætersdalen, hvilket jo sikkert nok er identisk med oldn. **Solve**; men man kan ikke vite hvilken vokal der ligger bak denne form, om den kanske henpeker paa **a**, som *salvə* i Nedenes. — Der er saaledes ingen anledning til at uttale noget bestemt om det at **ol** nu har vokal som svarer til oldn. **œ**; dialektisk kan det ha ut-

[1] I. A. nævner dog ogsaa en form **ol** «som er meget sjelden». Det vækker forundring at han ikke fortæller hvor denne interessange form findes. Hos Ross har jeg slet ikke fundet noget om den.

viklet sig saa i Norge. Men formen maa i saa fald ha bredd sig ut fra de dialekter hvor den ved lydlig utvikling var opstaatt: at ǫ i fremlyd foran kort l skulde bli = oldn. œ over hele landet ved lydlovmæssig utvikling, er yderst usandsynlig. Dersom denne uttaleform saaledes har bredd sig fra et eller flere mindre centrer, maa det vel være saa at ordet har været etslags kulturord. I det tilfælde ligger dog noget andet nærmere: i dansk og svensk synes utvikling av ǫ til *ø* at være den regelmæssige foran kort *l* og derfra kan formen hos os være kommen. At det er saa, bestyrkes ogsaa i nogen grad av det, at ordet har almindelig, ikke tyk, l, hvad der ikke mig bekjendt foreligger i østnorsk, hverken efter ǫ eller ø-lydene, sydligere end i Salten. — Dog bemærkes at alm. l undertiden optræder uforklarlig, f. eks. ofte i *sælbōt* (et kirkelig ord!).

Jeg har i den foranstaaende eksempelrække ingenlunde anført alle de mig bekjendte tilfælde som muligens kan indeholde fremlydsforlængelser; endnu langt mindre, naturligvis, alle dem hvori saadan virkelig forekommer i vore bygdemaal. Jeg har lagt an paa at utelukke dem til hvis kritik jeg ikke kunde gi noget væsentlig bidrag. Blandt de her opførte 35 numre, som indbefatter et litt større antal enkelte ord, har jeg foran betegnet ett, nr. 17, som egentlig ikke hertil hørende, og elleve, nr. 4, 12 og 32, nr. 9 og 29, nr. 13, 14, 15, 19, 34 og 35 som væsentlig usikre, tildels saa tvilsomme at de mest blev tat med for at eksemplificere kritikken. Av de tilbakeværende 23 er nr. 16 illr, nr. 18 of, nr. 20 ofn, nr. 26 ostr og nr. 33 ǫr heller ikke helt at stole paa. Ved to av dem som begynder med ø, øfre og ørne maa man erindre, at oldn. ø har saa liten en forekomst at man i enkelte stillinger ikke kan tale om virkelige lydlover for den: der er ingen kontroleksempler; og vokalen har av denne grund saa let for at komme under uregelmæssige, væsentlig sjælelige indflydelser, især vil den overordentlig ofte tiltrækkes av oldn. lang ø og faar ingen egen utvikling — hvad der let i enkelte eksempler kunde findes ogsaa i slike maal som ellers gjør forskjel paa ø og œ. De eksempler som synes mig at staa næsten

utvilsomme er saaledes: **áf, ákr, ál, áre, árenn, Árne, át, eikra, ék, óka, óp, órka, órmr, órna, ótr** og **úll** —, 16 numre. Av disse er der bare 3 som ikke har **a** eller **o**; dyp og middelshøi velar vokal er forlænget oftere end palatale og høie vokaler. Især ved **a** viser tilbøieligheten til forlængelse sig jo ogsaa stor i tilfælde av anden art. Jeg er dog tilbøielig til at tro, at forskjellen i hyppighet ikke i virkeligheten er saa stor som den er mellem disse sikreste eksempler: **a** og **o** forekommer oftere end de andre i fremlyd; og fornemmelig: de høie vokaler og alle palatalvokaler er i den større del av landet ikke nær saa skarpt skilt efter sin kvantitet i oldnorsk som **a** og **o** er. I eksempler hvor vokaler har faat senere vokalforkortelse paa grund av position, vil det saaledes i store deler av landet ikke kunne vise sig om de har hat fremlydsforlængelse eller ikke.

Eksemplenes antal er ikke saa stort at det gir nogen forestilling om der er nogen forskjel paa forlængelsens hyppighet foran forskjellige slags konsonantforbindelser. Det er bl. a. av slike eksempler som **ákr**, **ótr** og **úll** klart, at stillinger som nu sedvanlig bevirker forkortelse, ikke har indeholdt den mindste hindring for fremlydsforlængelsen; man skulde efter disse i høiden finde det sandsynlig at den ikke indtraadte foran lang stemmeløs konsonant. Og særlig om Hardangers *ᵉudl* maa man erkjende, at naar der er en utvilsom, gammel fremlydsforlængelse, saa er der i henseende til konsonanten ingen ting i veien for, at det kunde være fremlydsforlængelsen som foreligger i uttaleformer som *īdla* ilde, *īdnə* inde, *eŋnə* ende, *enn'ər* ænder. Paa den anden side synes det ikke urimelig, at den labiale efterlyd i **of-** og **ofn** har bidrat til at vokalen i disse ord er faldt sammen med **ó**.

Jeg anser det for bevist at den definitive kvalitative adskillelse mellem oldn. **a** og **á** i rotstavelser (k a n s k e med undtagelse av slike tilfælde hvor man kan tænke sig at **a** er blit nasalert) skedde nogenlunde tidlig i 13de aarhundrede (se s. 148 f.). Naar eksemplene **af, akr, at** osv. allesteds eller sommesteds viser hen paa oldn. **á**, saa synes fremlydsforlængelsen deri — forsaavidt man kan datere ved hjælp av haandskriftenes skrivebruk — at ha gjort sin fulde virkning før 1250; om dialektene kan man vel ikke uttale sig ganske saa, men tidsforskjellen kan vel neppe ha været mere end en 30 aar. Dette er den direkte tidsbestemmelse. En relativ tidsbestemmelse kan man jo søke i for-

holdet mellem fremlydsforlængelsen og vokalbalangsen (efter vidnesbyrd i hdskr. henimot 1300). Det later til at fremlydsforlængelse har hindret likevægtsform i åre m. som appellativ og mandsnavn, i *åre* av oldn. arenn arne (bægge s. 151). I oke m, tvertræ synes det efter ordbøkene ogsaa som om forlængelse var gjennemført; det er den vistnok dog ikke, da det som foran omtalt. i solørsk heter *åkå*. Jeg kjender ikke personlig dets form i nogen anden østnorsk dialekt hvor formen uten likevægt ganske sikkert ikke er indtrængt fra nabomaal.

I Selbygmaalets *ēte* f. krybbe, synes det ogsaa som tiljævningsform er hindret ved fremlydsforlængelse; i verbet eta er derimot tiljævningsformen allesteds beholdt, tiltrods for at fremlydsvokalen sedvanligvis synes at ha forlængelse i østnorske maal; jeg har foran s. 157 uttalt min mening, at denne forlængelse er overført til inf. fra præs. ind., og dette ord blir i saa fald at holde utenfor sammenstillingen. Efter formene av iða f. skulde man tænke sig at, tværtimot hvad der er skedd i flere ekspl. foran, likevægten har hindret fremlydsforlængelse, altsaa gaat forut for denne; likevægtsmaalene synes alle som ett at ha tiljævningsformer som *ḕa*, *ḕo*, *udu*, ȫ̀ö &c., forsaavidt ordet forekommer i dem — mens alle andre (undt. Nordfjord) later til at ha lukket i-lyd i fremlyden. Men her er der ogsaa tvil om indtræden av i for i er egentlig fremlydsforlængelse, se s. 159. Endelig hvad ofan angaar, saa er det der sikkert nok at der er tiljævning som følge av likevægt; om det har fremlydsforlængelse, er derimot usikkert (se s. 160 f.), og selv om saa er, er det tvilsomt om en lang 1ste stavelse er tilhinder for likevægt naar 2den stavelse er lukket ved konsonant. Saa litet som materialet er, faar man dog det samlede indtryk av behandlingen av a i fremlyd og av ord med kort rotstavelse, at fremlydsforlængelsen tildels er tidligere end vokalbalangsen, kanske tildels samtidig med dens begyndelse.

Geografisk grupperer fremlydsforlængelsen sig saaledes, at der er mest av den, særlig mest forlængelse av *o*, i det sydlige Smaalenene og i Stavanger amt, noget mindre paa Oplandet og nordover langs kysten; særlig hvad o angaar litet i fjeldbygdene østenfjelds og i Søndre Trondhjems amt; bemerkelsesværdig kan det kanske være, at de som har mindst forlængelse av o, falder forholdsvis vel sammen med dem som har forlænget a i af. Men

hverken heri eller i noget andet forhold ser jeg nogen opfordring til for tiden at inddele vokalforlængelserne i forskjellige geografiske klasser.

En væsentlig omstændighet ved fænomenet, er det, som man allerede fra først av la mærke til, at dets forekomst er sporadisk. At der findes forekomster i sproget som kun er sporadiske, kan maaske ha forskjellige slags aarsaker; og ialfald kan der gives to principielt forskjellige slags forklaringer: den mere junggrammatiske, at fænomenets forekomst eller utebliven er en følge av lydlover, kun at vi ikke kan finde dem, og den mindre orthodokse at rent «tilfældige», væsentlig psykiske forhold ogsaa spiller ind og ikke er til at efterspore. Det er til ingen nytte at søke rede paa disse forhold av det lille materiale jeg har.

Ernst Wigforss omtaler i det foran s. 148 nævnte arbeide fremlydsforlængelsen saaledes som om den ogsaa er foregaat i nyere tid, i de lydsystemer som nu raader. Jeg har ikke den forestilling at dette er nødvendig i det materiale jeg kjender til i norsk. Der nævnes ting som kan opfattes saa om fremlydspalataler, f. eks. s. 156 f. om **ende**, s. 159 om **iða**, men jeg opfatter det heller saa at vokalkvaliteten er blit s p i d s i disse ord paa gr. av stillingen i fremlyd, end at kvantiteten er forlænget av den grund — hvis jeg skal tillægge stillingen i fremlyd nogen virkning i sen tid. Der findes dog ogsaa forholdsvis enestaaende forlængelser indtil nutiden av fremlydsvokaler, f. eks. *ādlə* alle, i Hordeland. Jeg vet ikke noget andet eksempel paa at **a** forlænges foran opr. **ll** i maalene der, uten at det kan være overført fra andre former hvor det er lydlovmæssig, skjønt forlængelsen synes at forekomme ved **nn** og **nd**. Men jeg tror dog nok at *ādlə* maa gaa ind under samme fænomen som ved de sidstnævnte, likesom *fān* eller *fānə* f. paa Østlandet av oldn. g. **fannar** og pl. **fannir (fǫnn)** som ogsaa er, isolert, maa regnes sammen med *sān* sand, *bān* baand. Og saaledes har man kanske grund til at betragte alle norske eksempler uten kvalitetsforandring. Dersom den virkelige fremlydsforlængelse fra 13de aarhundrede er stanset uten at forlænge andre ord med **a** end dem som nu har *å* eller lignende, maa man visselig gaa ut fra at maaten at ansætte fremlydsvokaler paa senere blev en anden. Det synes mig indlysende, at «leiser vocaleinsatz» (Sievers) maa ha været betingelse for

fremlydsforlængelsen. Nu forekommer jo ogsaa «fester einsatz», uten at dens forekomst saavidt jeg vet er blit undersøkt. Jeg tror dog at vite, at den er temmelig almindelig (hos de ældre?) i «halvemaalene» paa Søndmøre, og tænker mig, at den har noget at gjøre med den principielle mangel av *h* (eller *h*'s usikkerhet) der.

EN VIDENSKABELIG FULDSTÆNDIG ORDBOK TIL DET NYNORSKE BOKRIKE.

Av overlærer I. A. Refsdal, sekretær i arbeidsutvalget.

I «Maal og Minne» h. 1 for iaar, side 4 flg., er der gjort rede for ansøkningen om statsbevilgning til en videnskabelig fuldstændig ordbok til det nynorske bokrike. Departememtet fandt, som nævnt, ikke plads for bevilgningen paa budgettet for 1914—15. Budgetkomitéen sluttet sig til departementet. Under kulturbudgettets behandling tok præsident Løvland saken frem i stortinget den 29de april iaar. Det blev bare et ganske kort ordskifte, som vi her gjengir efter „Stortingstidende":

Løvland: Det maa vel her vera rette plassen til aa taka upp eit spursmaal. I innstillingi sida 22, andre spalta, er nemnt som numer 3 av dei søknader, som departementet av umsyn til budgettet ikkje hev teke med iaar «Andragende fra professor Alf Torp m. fl. om et aarlig bidrag paa kr. 10 000,00 i 15 aar til utgivelse av en fuldstændig ordbok til hele det nynorske bokrike». Dette heng so i hop: det gamalnorske eller oldnorske bokriket er leksikalt utgreidt fyrst i Kjøpenhamn; og her i Norig er det presten Fritzner, som hev gjort ei namngjeti gamalnorsk ordbok, som gjeng so langt fram, som det gamalnorske maalet med nokre modifikationar var brukt i skrift, altso langt ut i fjortanhundrad-talet, med rike døme paa, korleis ordi var brukte. Det er ikkje tale um talemaalet; men um litteraturen, og det er gjort duglegt og genialt av denne gamle presten. Men fraa den tidi, daa dei slutta med aa bruka det norske maalet i skrift, og dansken trengde seg inn fyrst gjenom dei kongelege brevskaper og offentlege dokumenti og so med reformationen, serleg til religiøst bruk, daa livde norsken jamsides med i folketalen, folkevisor og folkesegner som eit talemaal, i avbrigda former. I tidi fraa kringum 1500 til i dag vantar me ei norsk litteraturordbok, ei ordbok, som gjev greida paa ikkje berre ordi, og kva ordi meiner, men korleis ordi hev vore brukte i lit-

teraturen. Dei fyrste, som skreiv bøker her — det var mest religiøse — i det skriftmaalet, som braut inn, var slike som Arreboe og Peder Dass og vidare Holberg, Wessel o. s. b. So var det folkeviselitteraturen og i vor tid den nyaste litteratur baade i landsmaal og bokmaal. Det skulde altso vera ei ordbok, som gjev greida paa det litteraturmaal, som hev vore brukt av normenn, det som me kann kalla den norske litteratur baade fraa den tidi, me var i hop med Danmark, og fraa tidi etter, baade folkemaalet og det norskdanske maalet. Det er denne planen, som fleire kunnige filologar hev framlagt, og det er ei lang og kostesam historia. Her skal gjenomgaaast heile den repræsentative litteraturen, og det maa det mange til, og det vil taka lang tid, og difor vil det kosta mange pengar. Men det vil vera eit nationalverk, som me vil ha bruk for. Folk høyrer paa, naar desse kararne legg ut planarne sine. Dei høyrer med interessa paa det; men naar dei høyrer, kor stort arbeidet er, og kor langvarigt og dyrt det vert, so segjer dei liksom departementet, at dei ikkje vaagar aa faa det paa budgettet. Eg vil ikkje segja, at det var so brennhastande, at ein vaaga trengja det inn paa eit budgett, som var heilt fullpakka. Men det er ved slike arbeid serlege ting aa leggja merke til. Det er det, at universitetet no hev ein mann, som vil styra dette, planleggja det, deila ut arbeid, taka seg medarbeidarar til alt dette, og som hev sjeldsynte vilkor for aa kunna gjera dette. Professor Torp er no ein 60 aar gamall mann, men fullt arbeidsfør, og alle er samde um — eg skal ikkje citera mi meining — at i viting, i kunnskap, i umsyn paa desse ting er han eit unikum. Han stend aaleine millom maalgranskarane paa denne maaten, og alle desse unge krafter vil gjerne vera i hans tenest og styrast av han. Men gjeng det mange aar, so gjeng det med dette, som hr. Skaar sa um presten i Ullensvang. Det er ikkje mange aar, fyrr ein kann tenkja seg, at arbeidskrafti minkar. Me hadde eit tilfelle i 90-aari; eg arbeidde med i noko, som liknar dette. Det var professor Oluf Rygh, som hadde set inn i riksarkivet sine meisterlege samlingar av norske gardsnamn og stadnamn. Der stod dei. Han hadde ikkje høve til aa gjeva deim ut. Til slutt var det nokre tingmenn, millom deim statsminister Knudsen, som var tingmann daa, som gjorde framlegg, og det gjekk. Men Rygh fekk gjort lite til utgjevingi. Materialet var so fullt ferdigt, at sidan hev andre folk kunna gjeva det ut, men ikkje med den tryggleiken paa mange maatar, som um han sjølv hadde gjort det. Dess verre hadde han berre teke fyrste taket, daa ein leid sjukdom uventa lagde den gamle mannen i gravi. Men me hev mange eksempel paa, at den kunnskapen, det umsyn og det skyn, den yvermagt yver tingen, som slike gamle folk hev vunne, dei er bundne til mennerne, personarne, og ventar ein, til dei ligg i gravi, er det eit nationalt tap for landet. Det er av denne grunn, at eg vil leggja inn eit godt ord for dette no. Det kann ikkje vera tale um aa gjera framlegg um det, for det maa koma fraa regjeringi og komiteen; men for meg stend det so, at ei

slik litteraturordbok, som vert liksom den andre halvparten av det skriftmaalet, det norske folket hev brukt — naar Fritzner si bok er den fyrste — er eit nationalverk, som me bør og maa faa. Naar eg held dette fram med slik styrke no, so er det, for di me, etter alt det kunnige folk meiner, no hev ein mann, som magtar dette.

Finstad: Jeg kan bare slutte mig til, hvad hr. Løvland har oplyst om professor Torp. Han er et unikum. Efter den berømte Sophus Bugge er det vel Torp, som har den mest omspændende viden, og som er den grundigste sprogmand ved vort universitet, og jeg synes, vi kan være stolte av, at vi er kommet saa langt i disse 100 fredens aar, at vi har kunnet faa en saadan videnskapsmand ved vort universitet, som ikke bare er stor her hjemme, men ogsaa stor ute i Europa. Hr. professor Torp er professor i indo-germansk, og det omspænder jo et stort omraade, men i den senere tid har han slaat sig paa at studere særlig det norske sprog og da i grammatikalsk og leksikalsk henseende. Han har utgit sammen med professor Falk dansk-norsk lydlære og dansk-norsk syntax og sammen med professor Hægstad gammelnorsk ordbok, ganske kortfattet forresten, og sammen med professor Falk etymologisk ordbok over det dansk-norske sprog. Nu skal han ta fat paa etymologisk ordbok over nynorsken. Saa er det dette store verk, som hr. Løvland omtalte og rigtig bemerket vilde bli et nationalt verk, og som vi netop i dette aar kunde ha været stolte av at ha paabegyndt. Det har vi altsaa av budgetmæssige hensyn ikke raad til at ta nu. Jeg vet ikke, naar vi blir færdige med dette aar, hvordan det da gaar med budgettet, det kan være at frygte, at det vil komme til at staa i en værre stilling end nu, og jeg synes det er sørgelig, at vi ikke skulde være kommet saa langt, naar det gjælder offervilje og ekstraordinære bevilgninger fra statsmyndigheternes side, at vi ikke kan være forenet om slike kulturelle opgaver som denne, at vi ikke kan vise vor fædrelandskjærlighet netop ved at faa utbrede kundskapen til vort folk og vort land og dets historie. Dette vilde netop være et verk, som utfyldte et savn i vor historie. Jeg vil ikke i dette tilfælde utfordre flertallet i denne forsamling med hensyn til deres standpunkt i forsvarssaken nu i jubelaaret; men jeg synes, at det er litt sørgelig, at flertallet med sin offervilje og alt det andet ikke kan være samlet mere samstemmig om noget andet end krigsstellet.

Statsraad Bryggesaa: Spursmaalet um denne litteraturordboki hev vore dryft baade i departementet og av departementschefen saman med nokre av stortingsmennerne. Men som hr. præsident Løvland sa, so fann me ikkje i aar aa kunna finna plass paa budgettet for den summen, som vilde krevjast, um ein bytte det ut yver nokso mange aar, og det maa det sjølvsagt gjerast, for eit slikt verk som dette vil ikkje kunna verta ferdigt paa mange, mange aar. Men likevel vil det gaa so store summar aarleg, at eg for min part ikkje vaagar meg til aa føre det upp paa bud-

gettet i aar. Eg er heilt samd med hr. Løvland i, at det vilde sjølvsagt vera av stort nationalt verd, um me kunde faa ei slik ordbok i stand, og eg er og samd med præsidenten i, at hr. Torp vil visselig vera rette mannen til aa setja dette i verk, til aa samla arbeidarar um seg og gjeva sine uppgaavor, det er so. Men Torp er endaa ikkje heilt ferdig med si ordbok, den etymologiske, og kann ein sjaa seg i stand til aa føra upp ein summ til dette næste aar, vil det visseleg vera vel. Eg torer ikkje uttala noko visst um det, men skal gjeva ans paa saki og skal i tilfelle gjera det, eg kann, for at spursmaalet kann verta løyst; men som sagt, det er stort. Berre det aa faa eit yversyn yver, kva me gjeng til, vil krevja mykje arbeid, so framlegg um det i aar var det vandt aa faa til.

Den 21de oktober iaar holdt arbeidskomitéen møte. Det blev bestemt at sende følgende ansøkning til departementet:

«Til Kirke- og undervisningsdepartementet.

Undertegnede komité tillater sig hermed at gjenta ansøkningen fra ifjor om økonomisk støtte av staten for en videnskapelig fuldstændig ordbok til hele det nynorske bokrike.

Om verkets betydning og om planerne og vilkaarene for utarbeidelsen og utgivelsen tillater vi os at henvise til vor ansøkning, som vedlægges. Vi skal desuten tilføie at komitéen har faat skriftlig tilsagn fra H. Aschehoug & Co. om at forlaget vedstaar tilbudet om at forlægge ordboken paa de vilkaar som er nævnt i vor ansøkning, indtil stortinget kan ha behandlet saken i 1915.

Naar vi trods de trange tider gjentar ansøkningen iaar, er det fordi det er av stor vigtighet at dette omfattende arbeid kan sættes igang snarest mulig. Vi kan herom henvise til ansøkningen og til den redegjørelse som er trykt i «Maal og Minne»; et særtryk av denne vedlægges.

Kristiania i oktober 1914.

I ærbødighet
Alf Torp,
komitéens formand.

Hjalmar Falk, professor. *Gerhard Gran,* professor. *Marius Hægstad,* professor. *Halvdan Koht,* professor.

Amund B. Larsen, Dr. philos. *I. A. Refsdal,* overlærer. *Didrik Arup Seip,* kand. mag.»

(Trykt 10de december 1914.)

HANS ROSS.

Mindetale i videnskabsselskapet 23de oktober 1914.

Av Amund B. Larsen.

I Hans Ross[1] har videnskabsselskapet mistet ett av dem blandt sine indenlandske medlemmer som var mest almindelig kjendt utover landet, og ett av dem som hadde hat den længste arbeidsdag i videnskabens tjeneste.

Det er nemlig omtrent 50 aar siden Ross begyndte som dialektforsker: i 1860-aarene drog han første gang ut paa de studiereiser. hvor han indhøstet den første grundstamme til samlingerne i sin «Norsk ordbog, Tillæg til «Norsk Ordbog» af Ivar Aasen». Og ved dette verk med dets fem tillæg stilles han for alle tider sammen med denne som en grundlægger av den nye videnskab om vort sprogs senere utviklingstrin.

De betingelser hvorved Ross kunde føre Ivar Aasens verk videre i den grad som det skedde, laa ikke alene i det som de hadde tilfælles, men for en væsentlig del i de forutsætninger hvori han var forskjellig fra ham der hadde tat det første tak. Mest iøinefaldende i den henseende er kanske det, at Ross's første optræden som bygdemaalsforsker aabenbart hadde en foranledning deri at han var sørlænding, var fra den landsdel hvis maal Aasen aller mindst hadde rukket at bli færdig med. Det maatte derfor staa klart for Ross som sørlænding, at ialfald i bygdemaalene der var der endnu anledning til at gjøre rike og videnskabelig værdifulde fund, dersom man kom der medens endnu tid

[1] Hans Ross var født i Holum i nærheten av Mandal 1833, blev student fra Kristianssands skole 1849; i 1867 hadde han første gang understøttelse av universitetet til studiereiser, i 1877 opgav han sin lærervirksomhet og blev statsstipendiat, som han senere vedblev at være. Medlem av videnskabsselskapet 1892. Død i Kristiania juli 1914.

var. Og de fænomener som er betegnende for Sørlandet, vedblev kanske altid at være det som Ross's blik var mest aapent og forstaaelsesfuldt for.

Ogsaa den forskjel der var mellem begges livsforhold og utviklingsvilkaar, var visselig en av de betingelser hvorved Ross's ordbok blev i den grad kompletterende for Aasens som den er — til trods for Ross's overordentlig pietetsfulde stræben efter at faa sin bok til at gaa ind i Ivar Aasens ordboksplan.

Iblandt de ting videnskaben har Ross at takke for, er det jo allerførst tydelig, at det er en overordentlig mængde av nyt leksikalsk stof som han har skaffet os at arbeide med, i virkeligheten en endnu større stofmængde end Ivar Aasens samlinger. For dem som arbeider meget med ordboken, er det endnu mere paafaldende hvilken stor del av hans fund der er av én eller anden særegen og interessant videnskabelig beskaffenhet. Der er f. eks. hos Ross et uforholdsmæssig stort antal ord som har et eiendommelig folkepsykologisk værd fordi de er saa betegnende for folkets iagttagelsesevne: det er de malende uttryk om folks (eller leilighetsvis dyrs) færd og væsen, legemlige og sjælelige beskaffenhet. For en betydelig del er disse ord ikke kjendt vidt omkring, eller ikke kjendt av mange paa noget enkelt sted, kanske de endog nogen gang kan tilhøre bare ett eneste individ og være laget av dette menneske til hans eget bruk. Men enten de enkelte ords forekomst er stor eller liten, saa er dette sprogstof av stor betydning ved den belysning det kaster over folkets sprogliv og aandsliv. Og det er et overordentlig vanskelig stof at faa fat paa, endnu vanskeligere er det at opfatte og korrekt fremstille hvorledes det enkelte ord anvendes og hvad det betyr. Og i denne henseende er denne del av ordmaterialet hos Ross et eksempel paa vanskeligheter som i langt høiere grad traadte frem ved Ross's efterhøst end ved Aasens banebrytende arbeide.

Under sit ordboksarbeide blev Ross oftere opmerksom paa grupper av sproghistoriske fænomener som han paa grund av deres særegenheter fastslog som grupper og gav navn; av disse vil jeg som eksempel nævne én. Den sproglige terminus stamme beror jo paa det at stammen deler sig i ord likesom et træs stamme deler sig i grener. Nu findes der i planteverdenen, ogsaa i vore egne skoger, det tilfælde at f. eks. to grantrær som staar tæt ved hinanden, gror sammen oventil og der blir til én stamme, med én top og én marv. Paa samme maate forekom-

mer der ogsaa blandt ordstammer ikke alene forgrening av én stamme til en flerhet, men ogsaa forening av flere stammer til en enhet; ordstammer som lignet hinanden i form og i betydning — eller tildels bare i det ene — har «paavirket» eller «tiltrukket» hinanden, er gnidd imot hinanden i sjælenes halvbevissthet indtil deres «saftførende lag», indenfor barken, møttes og grodde sammen likesom ved podning. Ogsaa f. eks. Ivar Aasen visste jo saadant som det at det bergenske *fræg* trivelig, i sin form er det oldn. *frægr*, omtalt, berømt, men i betydning hører under det oldn. *frekr*, som oprindelig betydde sund, frisk, livlig, og at det rosende i betydningerne sammen med likheten i form hadde voldt sammenblanding. Men endnu for den tids opfatning var det væsentlige ved et saadant sprogforhold det at det var en sprogfeil. Ross derimot interesserte sig for slike tilfælde, paaviste at de var ret mange og gav dem det træffende navn sammenglidninger. Og dermed er det for den arbeidende sproghistorie, om end ikke for den rent elementære, blit et ganske regulært fænomen som man altid har at regne med. Derimot maa man kanske erkjende, at Ross ikke fuldt ut naadde nutidens standpunkt i den egentlige etymologiske forskning.

At Ross skulde utvide og i tilfælde berigtige de oplysninger Ivar Aasen hadde git om sine forskjellige ord, det laa i opgavens natur, og det gjorde han i overordentlig stor utstrækning. Ogsaa her gik han, overensstemmende med videnskabens voksende krav, videre end Ivar Aasen hadde gjort, og visselig ogsaa, f. eks. i det at gjøre rede for ordenes geografiske utbredelse og for deres vekslende lydlige former, videre end denne med det samme materiale vilde ha fundet det hensigtsmæssig at gjøre.

Men han fandt dog ikke rigtig plads i ordboken for alt det han hadde at fortælle om bygdemaalenes lydlære og bøiningslære, og han fik tid og arbeidskraft til at lægge det frem i et særskilt større arbeide, han blev ikke, som han en tid ventet at bli, «homo unius libri». Ved siden av det leksikalske hovedverk har han, likesom Ivar Aasen, git os ett betydelig grammatisk arbeide, det ogsaa i formaal og anlæg meget selvstændige «Norske bygdemaal». Bygdemaalene inddeles der i grupper (i et antal av 17) og behandles i monografier, naturligvis dog ikke i den mening at disse grupper alle staar paa samme trin i sproglig selvstændighet. For enkelte landsdeler forekommer det mig at han undertiden

betoner gruppeinddelingen vel meget paa bekostning av de mindre sproggeografiske enheter. Medens Ross, som han selv sier, oprindelig ikke hadde hat synderlig interesse for fonetik, erkjendte han nu tilfulde at den var nødvendig i sprogvidenskaben, og gav i «Norske bygdemaal» den fonetiske side av maalene en mere indgaaende behandling end man skulde ventet, om det end undertiden viser sig at hans høie alder la visse hindringer i veien for den fulde nøiagtighet.

Alle sider av Ross's bygdemaalskundskap, allermest dog hans kjendskap til maalenes fonetik og fraseologi, kom til anvendelse i de mange sprogprøver hvormed han illustrerer sine bygdemaalsmonografier. Og med de underholdende folketraditioner som i regelen utgjør indholdet av disse, vendte han tilbake til et fag som han i yngre aar med særdeles kjærlighet hadde syslet med, da han dels samlet dels utgav folkelige sagn og sanger. Som det ogsaa laa i hele hans private personlighet: han var ikke en saadan ordboksforfatter som kunde la sig nøie med at se sit folks aandelige eiendommelighet opstykket i sprogets utallige facetter, han maatte ogsaa se den træ levende frem, gjennem folkets egen literære produktion.

I taknemmelighet for det Ross har ydet ved sin videnskabelige gjerning, tillater jeg mig at opfordre de tilstedeværende til at hædre hans minde ved at reise sig.

SOGEGRUNNLAGET FOR EI ISLENDSK FOLKEVISE.

Av **Knut Liestøl.**

I tri islendske handskrifter fraa 17de hdr. finst det eit «Kvæði af herra Jóni og Ranfríði». Denne visa er under namnet «*Bjarnasona kvæði*» prenta i Svend Grundtvig og Jón Sigurðssons «Íslenzk Fornkvæði» (nr. 21, **A** a: kgl. fol. 34, b: G. Ív., 34, **B** Cod. Holm., 5). **A** er so:

1.

Herra Jón og Ranfríður
töluðu þau sèr gaman:
uppi í hægu loptinu
sváfu þau bæði saman.
— Svo fóru dýrir drengir.

2.

Sofnaði hún Ranfríður,
illa að hún lèt;
að því spurði hann herra Jón,
því að hún svo grèt.

3.

«Mig dreymdi í dúrnum
þá enu fögru sól:
ekki lifirðu, herra Jón!
eptirkomandi jól.

4.

Mig dreymdi í dúrnum
þann hinn rauða eld:
ekki lifirðu, herra Jón!
eptirkomandi kveld.

5.

Mig dreymdi í dúrnum
þau enu svörtu svín:
þau rótuðu upp moldu
með rönunum sín.

6.

Mig dreymdi í dúrnum
þau nistin sjau:
fyrir mínu brjóstinu
sprengd voru þau.

7.

Stattu nú upp, herra Jón!
og klæddu þig skjótt:
hèr koma þeir Bjarnasynir
ríðandi í nótt.»

8.

«Hvað mun eg upp standa
og klæða mig skjótt?
hvorki er í loptinu
bogi minn nè spjót.»

9.

«Upp máttu standa
og klæða þig skjótt!
bæði er í loptinu
bogi þinn og spjót.

10.

Upp máttu standa
og klæða þig skjótt!

hèr koma þeir Bjarnasynir
ríðandi fljótt.»

11.

Upp stóð hann herra Jón,
hann var sig svo ódeigur:
það fann hann á fótunum,
að hann var feigur.

12.

Herra Jón hann lagði sig
fyrir altarið niður:
«sjálfur guð í himinríki
gefi mèr góðan sigur!»

13.

Þar kom hann Þrándur,
og þar kom hann Styr:
hjuggu þeir hann herra Jón
út við kirkjudyr.

14.

«Þrándur, segir hann, Bjarnason,
gef þú mèr grið!
eg hefi engan bóndason
beðið þess fyr.»

15.

«Eins skaltu, herra Jón!
griðunum ná:
og þú lèzt hana Ranfríði
sæmdirnar fá.«

16.

«Hvernig mátti hún Ranfríður
meiri sæmdir fá:
en að eiga sjálfan mig
og allt það eg á?»

17.

Lágan gjörðu þeir Bjarnasynir
ríkismannsins rètt:
hjuggu þeir af honum höfuðið
við kirkjustètt.

18.

Út gekk hún Ranfríður,
hún var ókát:
«Hver hefir tjaldað hèr
yfir lítinn bát?»

19.

En svo svaraði maðurinn,
á móti henni gekk:
«Styrs og Þrándar Bjarnasona
tjaldið yfir hèkk.«

20.

En svo svaraði maðurinn,
á móti henni rann:
«Styr og Þrándur Bjarnason
þetta vígið vann.»

21.

Ekki trúði hún Ranfríður,
að herra Jón var veginn:
fyr en hún sá skyrtan
af rauða blóði var þvegin.

22.

Ekki trúði hún Ranfríður,
fyr en að hún sá:
gulir lágu lokkarnir
og rauða blóðið hjá.

23.

Svo syrgði hún Ranfríður
mánuði þrjá:

hún mátti ekki sólina
fyrir tárunum sjá.

24.

Svo gengu þeir Bjarnasynir
burt frá víginu út:
en hún ríka Ranfríður
sprakk af sorg og sút.

25.

Þar var meiri gráturinn.
en að þar var gaman:
tvö fóru þar líkin
í eina steinþró saman.
— Svo fóru dýrir drengir.

I den andre versionen, B, er det herra Jón som drøymer, og Ragnhild som tyder draumane. I staden for stutt og godt aa fortelja at Bjarnesønene høgg Jón ned (A 17), fortel B at det vart ein lang strid:

Fimtudag og föstudag
þá voru sverðin dregin:
laugardag um nónbil
þá var herra Jón veginn.
(B 14).

Men det A hev er visseleg meir upphavlegt; for dette siste verset er eit vanlegt episk vers, som lett kann festa seg til alle skildringar av strid eller av fyrebuing til strid i visone. Den og den dagen bur dei seg, den og den dagen dreg dei ut, og so slæst dei tri (tvo) heile dagar til ende. Sjaa t. d. den norske formingi av visa um *Falkvord Lommannsson:*

Seint va de um sundags efta,
daa kveste dei sine spjut,
aarle va de um maandags morgon,
daa rei dei herkjempur ut.
— — — — — — — — —

Dei stridde der i dagar
og vel i dagane tvaa,
atte sto Torstein Davidsson,
alt folkje de falt i fraa.
(Landstad, nr. XXIX, v. 22, 26).

Eller det islendske *Skógarmanns kvæði*:

Börðust þeir so dagana þrjá,
hvorgi náði hvíld að fá.

So lyktaði þeirra fund:
skógarmaðrinn fèll á grund.
(Íslenzk Fornkvæði, nr. 32, A v. 22, 23).

Jfr. ogso dei norske visone Roland (Norske folkevisor fraa millomalderen, nr. 1, v. 9) og Stolt Margit og Iven Eringson (Landstad, nr. XXI, v. 2), og Dg F. I s. 242, 364, 232 o. fl. st.

I B vantar heile bolken um at Ranfrid fær sjaa teltet med liket av Jon i ein liten baat (v. 18—22). At ei kvinne kjem yver liket aat den ho elskar, finn ein i fleire folkevisor. Mest likskap med Bjarnasona kvæði hev vel den svenske *Falkvard Lagermanson*:

Och det var den unga drottningen,
Hon red sig till borgare-led,
Der fick hon se ett adeligt lik,
Som hvilade sig dervid.

Och det var unga drottningen,
Hon talte till en af sina män:
«Hvad är det för et adeligt lik,
Som hvilar sig härvid?»

Och svarade en af hennes män,
Och honom rann tårar på kind:
«Det är Falkvard Lagermanson,
Den bästa smådrängen din.»
(Arwidsson, II, nr. 80, v. 18—20).

Men at liket ligg i ein baat under eit tjeld, er so sermerkt ei utforming, at det vel upphavleg hev høyrt heime i visa, endaa

ein, som me sidan skal sjaa, ikkje kann peika paa noko serskilt som skulde liggja til grunn for dette draget.

I slutten av visa skil B seg ut fraa A. I B er det 3 lik som fer til jordi saman: Jon, Ranfrid og mor til Jon; i A er det berre Jon og Ranfrid som døyr. Dette siste er meir upphavlegt; at mori òg gjeng i gravi, er eit drag som finst i utgangen av ei heil rekkje visor; ein treng berre minna um eit so velkjent døme som Olav Liljekrans (Landstad, XL, v. 38—39). Det er elles tvilsamt um heile denne slutten hev høyrt heime i visa fraa fyrsten.

Endaa uppskrifti B er mykje stuttare enn A (ho hev berre 16 vers medan A hev 25), so syner det seg likevel at B hev meir av det formelvorne ved folkevisone. Mykje av den sersvipen som det var yver A er burtmaatt. Endaa meir breider den episke formelen seg i den einaste uppskrifti me hev av denne visa fraa seinare tid: ei uppskrift som den velkjende islendske eventyrsamlaren Jón Árnason tok i 19de hdr. Ho luar so:

1.

Sofnaði hún Ragnfríður,
illa hún lèt;
vakti hana herra Jón
og spurði, hvað hún grèt.
— Lifið þið vel, sæturnar mínar!

S.

«Mig dreymdi
þá rauðu sól:
ekki muntu, herra Jón!
lifa önnur jól.»

3.

Sofnaði hún Ragnfríður,
illa hún lèt;
vakti hana herra Jón
og spurði hvað hún grèt.

4.

«Mig dreymdi
þann rauða skjöld:

ekki muntu, herra Jón!
lifa annað kvöld.»

5.

Upp stökk hann herra Jón
og var reiður:
hann fann á sínum fótunum,
að hann var feigur.

6.

Föstudaginn árla
þá voru spjótin dregin:
en á laugardaginn fyrir nón
þá var hann herra Jón veginn.

7.

Þar var meiri
grátur en gaman:
þrjú líkin fóru
í steinþró saman.

8.

Eitt var hann herra Jón,
og annað hans frú,
þriðja hans móðir,
sem af sorgunum dó.
— Lifið þið vel, sæturnar mínar!

Framvoksteren hev her, som so ofte, gjenge den vegen, at det sermerkte ved den hendingi som hev vore grunnlaget for visa, er trengt attende. Formelen hev gløypt alt. Jón Árnasons uppskrift hev berre dei stereotype dragi: draumane som gjeng fram, striden som varer i fleire dagar, kjærasten og mori som døyr av sut.

I folkevise-heimen kann ein finna heilt parallele døme. DgF. 316 «Den skaanske bjørn» hev ei uppskrift der sogegrunnlaget skin vel igjenom, folkenamn og stadnamn er historiske og hendingane hev sine sermerke. Men i den andre uppskrifti er det berre vonde draumar som gjeng fram paa den maaten at drøy-

maren misser livet; «ikke daaden, men dødsvarslet opfattes som hovedsag, ridderens fald interesserer kun ved nøiagtig at bringe varslets opfyldelse» (Axel Olrik).

II.

Me hev funne at uppskrift A hev den beste segnformi. Ho vert difor lagd til grunn ved etterrøkjingi.

Det fyrste spursmaalet som reiser seg er dette: Er Bjarnasona kvæði ei sjølvstendig vise, eller er det berre eit avbrigde av eller sidestykke til visor me kjenner fraa andre land?

I «Íslenzk fornkvæði» segjer Svend Grundtvig og Jón Sigurðsson: «Paa dansk og paa andre sprog findes vel viser med beslægtet æmne (se den herefter følgende vise [ɔ: kvæði af herra Pána]), men selve denne have udgiverne ingensteds fundet udenfor Island, hvor den paa grund af navne, handling og karakter ogsaa ret vel kunde høre hjemme» (I, s. 168). — Sidan i tridje bandet av «Danmarks gamle Folkeviser» (s. 326) finn Grundtvig at Bjarnasona kvæði maa vera same visa som den danske «Hr. Jon og fru Bodil» (DgF. 144), men ho er «saa forandret, at den neppe er til at gjenkjende». — I sette bandet av same verket segjer Axel Olrik um Palle-visa (DgF. 324) at «dens lighed med Ísl. Fornkv. nr. 21 «Bjarnasona kvæði» fortjener at fremhæves». Og etter at han hev gjenge gjenom dei einskilde formingane av Pallevisa, finn han at Bjarnasona kvæði «staar Palle-visen endnu nærmere, end det først kunde synes, idet begge viser handler om to brødre der i forening fælder den mægtige herremand; og grunden til Bjarnesønnernes hævn er den samme som det eneste træk vi har kunnet følge gjennem Palle-visens forskjellige overleveringer: at de vil hævne sig paa stormanden for deres søsters slegfredforhold. Derved kommer visen om Bjarnesønnerne til at ligge saa nær ved Palles drab, at vi maa kende den som en i sprog og tildels i indhold mere islandsk afændring af den fælles nordiske Palle-vise. Den er en omdigtning af den, af ganske lignende art som «Den skaanske bjørn», et forsøg paa i den givne religiøse digtning at indføre et lidt større episk stof. Det er da heller ingen tilfældighed, at den yngste opskrift af «Bjarnesønnerne» har undergaaet samme omdannelse som opskrift B af «Den skaanske bjørn»: den har foruden drømmene kun beholdt det

mindst mulige episke stof; begge er vendt tilbage til deres udspring Palle-visen, hvor handlingen kun forekommer for at vise drømmevarslets opfyldelse.» — I «Digtningen paa Island i 14. og 15. aarh.» held Jón Þorkelsson fram at det er tvilsamt um ein kann halda «Bjarnasona kvæði» for eit islendsk kvæde, endaa det ikkje finst noko heilt samsvarande sidestykke til det hjaa andre folk (s. 183).

Som ein ser hev granskarane havt vandt for aa finna den visa som er mest nærskyld med Bjarnasona kvæði. Likskapane peikar sume hit og sume dit, og dei er alle altfor aalmenne. Likskapen med DgF. 144 «Hr. Jon og fru Bodil» ligg mest i namnet Jon, i innleidingi um draumane, og i møtet med liket i borgeled. Men namnet Jon er overlag vanlegt. Like eins er det med varslande draumar i visone. Dei finst i mange folkevisor i former som likjest paa fyrste bolken i Bjarnasona kvæði, t. d. i Marsk Stig (DgF. 145), Hr. Magnuses dødsridt (DgF. 321), den fyrrnemnde Palle-visa, og fleire danske visor (sjaa innleidingi til DgF. 316). Av islendske folkevisor med varslande draumar maa ein serleg merka Alexanders kvæði (Ísl. Fkv. II, nr. 36) og Kvæði af Loga í Vallarhlíð (Ísl. Fkv. I, nr. 28). I den sistnemnde visa er det dessutan den serlege likskapen med Bjarnasona kvæði at hr. Vilhjálmur gjeng ut, etter at han hev havt draumane, og vert drepen «á kirkjustètt» av den mannen han ein gong hev teke kjærasten fraa. At kjærasten møter liket av den drepne, hev me alt set er eit aalment drag.

Nokon sers likskap millom Palle-visa og Bjarnasona kvæði kann ikkje Olrik visa. Han finn, at «grunden til Bjarnesønnernes hævn er den samme som det eneste træk vi har kunnet følge gjennem Palle-visens forskjellige overleveringer, at de vil hævne sig paa stormanden for deres søsters slegfredforhold.» Grundtvig segjer òg at Bjarne-sønene er brørne til Ragnfrid. At det er brørne som hemner, er so vanlegt, at dei baae med ein gong gjeng ut fraa at det same er tilfellet her. Men det stend ingen stad at Ragnfrid er syster til Bjarnesønene. Det einaste ein kann sjaa av visa, er at Bjarnesønene vil hr. Jon til livs, og at Ragnfrid hev ein mistanke um at dei kjem. Som me sidan skal sjaa, er daa heller ikkje Ragnfrid syster til Bjarnesønene, men kona til den eine av dei, Trond. Ragnfrid sjølv kallar dei ikkje «brørne mine«, men beintfram «Bjarnesønene», noko som vilde vera underlegt um diktaren hadde tænkt seg dei som rørneb

hennar. Olrik finn at Bjarnasona kvæði er ei umdikting av Palle-visa, «et forsøg paa i den givne religiøse digtning at indføre et lidt større episk stof.» Palle-visa «lever i troen paa personlige fylgjer i dyreskikkelse.» Men det er vandt aa tenkja seg at uppskriftene A og B av Bjarnasona kvæði, som er dei eldste, skulde vera dikta yver ein religiøs grunntanke. Det er daa heller ikkje tilfellet at ein i Bjarnasona kvæði, som i Palle-visa, finn noko merke etter tru paa fylgjor i dyreham. I Palle-visa drøymer Palle um tvo bjørnar (løvor, falkar) og dei svarar daa til dei tvo hemnarane. I Bjarnasonakvæði derimot er det mange draumar; dei drøymer um sol, eld, svarte svin og sju spenne (A). Ein fær helst ved Bjarnasona kvæði den kjensla at visa ikkje er bygd upp paa tanken um samsvar millom draumar og hendingar, men at draumane nærast er ein poetisk utvokster paa dei hendingane som visa gjeng um, ein freistnad paa aa fella hendingane inn i folkevise-raama.

I forteljingsgangen svarar soleis Bjarnasona kvæði ikkje heilt til nokor onnor vise. Ho er ei sjølvstendig vise millom ei rekkje andre visor med liknande emne, og er meir eller mindre nærskyld med dei, men ikkje avbrigde eller umdikting av nokor av dei. Derimot viser det seg at ikkje so faa einskilde vers i Bjarnasona kvæði hev parallelar i andre folkevisor.

Vers 1 i A finn ein att i *Elja kvæði*, v. 1:

Herra Björn og Íngigerður
töluðu þau sèr gaman:
en í hæga loptinu
lágu þau bæði saman.
(Ísl. Fkv. II, nr. 48).

Vers 7 i A (B 6) likjest mykje paa v. 4 i uppskrift A av *Skógarmanns kvæði:*

Upp máttu standa og klæða þig skjótt:
minn faðir kemr hèr hverja nótt,
(Ísl. Fkv. I, nr. 32),

og dette verset finn ein òg att i *Magna dans*, v. 14 (Ísl. Fkv. I, nr. 33).

Vers 9 og 10 i A svarar heilt til v. 15 og 16 i Magna dans:

«Hvað mun eg standa upp og klæða mig skjótt!
hvorki er í loptinu bogi minn nè spjọ́t.»

«Upp máttu standa og klæða þig skjótt:
bæði er í loptinu bogi þinn og spjót.»

Vers 10 i B:

Út gekk hann herra Jón
um kirkjunnar dyr:
þar stóðu þeir Bjarnasynir
albrynjaðir fyr,

finn ein att i *Ebbadætra kvæði* C 19:

Út gekk hann herra Pètur
í kirkjunnar dyr:
þar stóðu þær Ebbadætur
albrynjaðar fyr.»
(Ísl. Fkv. I, nr. 30).

Dei versi som skildrar korleis Jon bed for seg og det svaret han fær, finst og i fleire visor. Med A 14—17 kann ein jamføra Ebbadætra kvæði B 38—41:

«Mínar kæru Ebbadætur!
gefi þið mèr grið!
engar hefi eg bændadætur
beðið mig svo við.»

«Eins skaltu, herra Pètur!
lífinu hèr ná,
og þú lèzt þær Ebbadætur
sæmdirnar fá.»

«Hvernig kanntu, Íngigerður!
meiri sæmdir fá,
en að eiga sjálfan mig
og allt hvað eg á?»

Svo lítinn gjörðu þær nú
lögmannsins rètt:
þær hjuggu af honum höfuðið
á miðri kirkju-stètt.

(Trykt 23de december 1914.)

Cfr. A 30—32 og 39—41, og C 21—23. Mest dei same versi finn ein i *Hildinakvadet* òg (v. 32, 33, Hægstad: Hildinakvadet, s. 19):

Nu lever en fram Hiluge
— — — — — — — —
«Du keresta fraun Hildina,
du geve mir live u gre.»

«So mege u gouga gre
skall dogh swo,
sin shall lathì min heran
i bardagana fwo.»

Like eins kann ein jamføra Hammershaimbs Færøiske kvæder, nr. 3, *Arngrims synir* v. 46, 47:

Kongurin er kropin
undir borgarlið:
mín kæra Hervík,
gev mær grið.

Slíkan skaltú griðin
af mær fá,
sum tú læt mín sæla faðir
við sínum lívi ná,

og Sjúrðar kvæði, *Ragnarlikkja* v. 90, 91:

Tàð vàr Girtlands kongurin,
kreyp undir borgarlið:
mín kæri Hergeir,
tú gev màr nú grið.

Slíkan skalt tú griðin
àf màr nú fá
sum tú làt mín sæla fàðir
víð sínum lívi ná.

Til A 25 finst det som fyrr nemnt ei rekkje velkjende parallelar.

III.

Ved Bjarnasona kvæði hev me funne stor likskap med andre visor i aalmenne drag og i fleire einskilde vers, men me hev ikkje funne nokon serleg likskap med nokor onnor vise baade i form og innhald. Vil ein naa lenger med etterrøkjingi, maa ein difor halda seg til det som er sermerkt for Bjarnasona kvæði, og ein maa leita etter stydjepunkt for granskingi utanum folkeviseheimen.

Alt Moltke Moe[1] hev i si tid set at sogegrunnlaget for Bjarnasona kvæði maa vera ei hending som er fortald i *Saga Hákonar, Guthorms ok Inga* (Bǫglungasǫgur). Denne soga finst i tvo formingar: ei stutt, som gjeng berre til aaret 1208 og finst i Eirspennill (AM 47, fol.), utgjevi i Fornmannasögur IX, s. 1 ff. og av C. R. Unger i Konungasögur, og meste luten av henne i Skálholtsbók yngsta (AM 81 a fol.), utgjevi av A. Kjær; ei lang, som gjeng til aaret 1217 og som det no finst berre tri smaabrot av i grunnmaalet (Fornmannasögur IX, s. 214 ff.), men som me hev heil i ei gamall dansk umsetjing av Peder Claussøn (utgjevi i Kjøbenhavn 1633 og uppattprenta med islendsk umsetjing i Fornmannasögur IX, s. 57 ff.). — Det kapitlet det her gjeld um, er mest ordrett like eins i alle handskriftene (Sjaa Konungasögur, s. 213: Drepinn Jón dróttning, AM 81 a, fol., Kjærs utg., s. 268, Fornmannasögur IX, s. 116). Den hendingi som er fortald i dette kapitlet, gjekk fyre seg i aaret 1206 (sjaa P. A. Munch: Noregsveldi, s. 198). I Skálholtsbók luar forteljingi so (etter Kjærs utg. men med normalisera rettskriving):

Þat bar til tíðenda, þá er Baglar gerðu skúturnar, þá hafði Jón dróttning sýslu austr við Elfi. Hann fór um vetrinn með sveit manna. Hann kom til þess bónda, er Þrándr hét; hann átti konu fríða. Jón kallaði þau á tal upp í eitt lopt. Gekk húsfreyja fyrst inn, þá Jón; þá snerist hann við bónda ok hratt honum út, en læsti loptit. En er bóndi taldi at, þá gaf Jón honum skuld á; lét Jón þá taka hann ok binda í hrosshala ok draga hann svá til skips; hann leysti sik halfri mǫrk gulls. Ok

[1] Etter at eg sjølv hadde funne samanhengen med forteljingi um Jon drottning og teke til aa skriva denne utgreidingi, vart eg vis med at Moltke Moe hadde sett denne merknaden under innleidingi til Bjarnasona kvæði i sitt handeksemplar av Ísl. fkv: «Saga Hákonar Guthorms ok Inga, kap. 8 (Unger, Konunga sögur, p. 213). P. A. Munch, NFH. III 482 f. Jfr. DgF. nr 324 (DRV,I)».

sjau nóttum síðar þá Jón veizlu, þar sem heitir at Forsœlu. Gekk hann upp til kirkju ok annarr maðr með honum, en Þrándr ok þeir átta saman lágu þar skamt frá ok sá til ferða Jóns. Þá hlupu þeir til kirkjunnar ok inn, en Jón hljóp innar í sǫnghúsit. Þrándr skaut at honum spjóti; af því varð hann sárr; hljóp hann þá út um sǫnghúsdyrnar ok Þrándr eptir honum ok feldu hann út á akri einum. Þrándr hjó hǫfuð af honum. Jón var fluttr til Kongahellu ok jarðaðr þar at munklífi, en Þrándr fór til Birkibeina. Gunnbjǫrn, bróðir hans, ok Sǫlvi Dísarson hefndu hans, ok drápu XI menn en fóthjoggu sjau.

I sin «Det norske folks historie» III, s. 482 segjer P. A. Munch um den tidi daa dette gjekk fyre seg: «Tilstanden i Viken og paa Oplandene maa i denne tid have været beklagelig, thi formedelst ufreden maatte sysselmændene, hvad enten de hørte til baglernes eller birkebeinernes parti, have store skarer af krigsfolk om sig, saavel naar de sad i ro, som især naar de reiste om i syslen, og da der ikke længer var nogen Haakon Sverressøn til at holde de raae krigere i tøjle, kan man være forvisset om at bønderne maatte lide den største overlast, og at krænkelsen af huusfreden og ejendomssikkerhed hørte til dagens orden. Et exempel herpaa er os opbevaret, fornemmelig, som man kan see, fordi voldsmanden ved denne leilighed fik løn som forskyldt,» og so fortel han daa soga um Jon drottning.

Forteljingi um Jon drottning er nettupp som ho skulde vera laga til aa byggja ei folkevise yver. Her hev me det altsaman, baade paret som uløyves er saman i loftet og hemnen som kjem etterpaa. Likskapen med Bjarnasona kvæði er so stor, at kjem ein fyrst til aa tenkja paa han, ser ein med det same, at det maa vera ein samanheng millom det som soga fortel og grunnlaget for visa.

Det ein fyrst gaar aat, er at namni paa baae hovudmennene samsvarar: Jon og Trond.[1] Og ikkje berre det, men (og det er likso vigtugt) motsetningi millom stormannen og bonden kjem fram baade i soga og visa. Jon er etter soga ein stormann, ein baglarhovding som hev syslor og fer ikring med eit fylgje av hermenn. I visa hev han titelen herra og er kalla ríkismaðr (A, v. 17). Trond er bonde baade i soga og visa. Det verset i visa der Trond og Styr vert nemnde

[1] Av Bjarnesønene vart baade Trond og Styr nemnde. Men Trond er hovudmannen; det er han som Jon finn det turvande aa beda um grid (A 14).

bóndasynir, hev fulla, som me alt hev set, ein parallel i det islendske Ebbadætra kvæði. Men det hev ingen ting aa segja i denne samanhengen, for der maa det vera laant fraa Bjarnasona kvæði. Ebbedøtterne er kalla bondedøtter, endaa ein av heile samanhengen tykkjest sjaa at Ebbe er ein stormann. Dessutan er denne visa upphavleg dansk (DgF., 194), og i dei danske uppskriftene finst ikkje desse versi, og der er ikkje Ebbe nokon bonde men Ebby ud-aff Quiste (A) eller Ebbe aff Quesso (B). Det verset der bondesønene vert nemnde maa soleis vera ei minning um den store skilnaden det var i rang millom Jon, baglarhovdingen, og Trond, bonden.

Soga segjer beint ut at det var i «eitt lopt» at Jon stengde seg inne med bondekona, og visa byrjar med aa fortelja at Jon og Ranfrid søv saman i høgeloft. Denne likskapen er i seg sjølv ikkje so mykję aa gauma etter, for det er ofte nemnt at dei elskande søv i loftet. Men nettupp dette draget maa ha vore ei tilknyting for diktaren til den vanlege episke formelen og gjeve han tilføre til aa føra motivet um dei varslande draumane inn i visa.

Framleides er det samsvar millom soga og visa i det at Jon vert drepen ved kyrkja. No er det so at i fleire visor finn ein fortalt um strid og draap ved kyrkja, t. d. i Kvæði af Magnúsi Jónssyni (Ísl. fkv., nr. 27), det fyrrnemnde Ebbadætra kvæði, den svenske visa Stolts Inga (Arwidsson I, nr. 38), jfr. ogso den norske visa Ivar Elison (Folkevisor fraa millomalderen, nr. 6). Men dette var ikkje berre eit poetisk motiv i visone, det var ogso noko som det røynlege livet baud fullt upp av døme paa. Me finn fortalt um strid og draap ved kyrkja baade i sogor og brev, sjaa t. d. Fagrskinna (Kria. 1847) s. 91 f. og Dipl. Norv. XIII, s. 20. Kyrkja var nettupp ein stad der baade vener og uvener møttest. Naar ein ser Bjarnasona kvæði i samanheng med forteljingi i Bǫglungasǫgur, er det ingen tvil um at det er hendingi i soga som er upphavet til det draget i visa at Jon vert drepen ved ei kyrkje.

Naar ein jamfører Bjarnasona kvæði med forteljingi um Jon drottning, fell det ljos yver ymist i visa som ein ikkje rett hev skyna fyrr. Ragnfrid er k o n a til Trond, den eine av Bjarnesønene. Difor nemner ikkje visa at ho er syster til hemnarane, soleis som det jamt plar vera tilfellet i visone, og difor kallar ho hemnarane for Bjarnesønene og nemner

dei ikkje brørne sine. — Jon drottning rømde undan so fort han berre kunde, daa han saag Trond og fylgjet hans koma. I visa er Jon ræddhuga, han skuldar paa at han ingi vaapn hev, endaa dei er i loftet, han gjer ikkje motstand, men rømer til kyrkja og bed um fred. Han er ikkje nokor kjempe som elskaren i folkevisone plar vera.

I visa kjem Jon braatt fraa høgeloft og til kyrkja, utan at ein veit korleis det gjeng til:

Upp stóð hann herra Jón,
hann var sig svo ódeigur:
það fann hann á fótunum,
að han var feigur.

Herra Jón hann lagði sig
fyrir altarið niður:
«sjálfur guð í himinríki
gefi mér góðan sigur!»
(A 11, 12).

Men dette uklaare vert lett aa tyda, naar ein hugsar paa at hemnen kom ikkje yver Jon drottning med det same. Fyrst aatte dagar etter var det at han gjekk til kyrkja. Men skulde hendingane støypast i folkevise-form, maatte ein draga saman, faa kunstnerisk avstytting, og dette er ikkje gjort so godt anna ein merkar fellingi, anten det so er diktaren eller traditionen som ber skuldi. Samandragingi kunde so mykje lettare gaa fyre seg, som det i soga var nett daa Jon hadde rise upp («snemma einn morgun») at han gjekk til kyrkja og vart yverfallen og drepen.

IV.

Det er lett aa sjaa at Bjarnasona kvæði paa ein eller annan maate byggjer paa forteljingi um Jon drottning. Men skilnaden millom visa soleis som me no hev henne, og den eine formi av soga som me kjenner, er so stor, at dei kann ikkje hanga beinsoga saman. I soga er Jon den raa valdsmannen; me høyrer ingen ting um at han hev kjent kona til Trond fyrr. I visa held Ragnfrid so mykje av Jon, at ho syrgjer seg ihel daa ho fær vita at han er drepen. Visa hev dikta inn elskhugen millom

Ragnfrid og Jon, som soga ikkje veit noko aa fortelja um, og ho hev soleis skipla det upphavlege tilhøvet med hovudpersonane i visa. Ho hev vorte ei elskhugsvise. I sumt veit visa meir aa fortelja enn soga; soleis hev ho namni Ragnfrid, Styr, Bjarnesøner, som soga ikkje nemner. Naar det paa denne maaten ikkje er nokon beinvegs samanheng millom soga og visa, er det no uraad aa finna ut noko visst um det nærare samhøvet millom dei. Me kjenner ikkje den formi av soga som visa byggjer paa. Me veit ikkje visst kor mykje det upphavlege sogegrunnlaget hev brigda seg, fyrr forteljingi fekk viseform. Det kunde lett laga seg um; forteljingi um Jon drottning er utan nærare samanheng med andre hendingar i Norigs soga, og ho er nettupp av det slag soge-emne som lett bøygjer seg for dei vanlege episke lovene og snøgt vert umstøypte i traditionen. Heller ikkje kann me no vita kor nær diktaren heldt seg til det sogegrunnlaget han hadde fyre seg, og kor mykje han gav det av den poetiske avrundingi som alltid maa til naar ei prosa-forteljing fær versform. Me veit ikkje i kor stor mun den poetiske formelen vann seg fram i dei hundrad av aar som visa livde paa folketunga, fyrr ho vart nedskrivi. Berre so mykje ser me, at no hev det typiske vunne seg so sterkt fram, at granskarane hev vore i tvil um Bjarnasona kvæði var variant eller umdikting av andre kjende visor.

Det er etter dette vandt aa segja noko visst um kvar Bjarnasona kvæði er dikta. Men sovidt me no kann sjaa, maa det vera i Norig. Hendingane i visa gjekk fyre seg i fyrstningi av 13de hdr., og nettupp i 13de og 14de hdr. hadde folkevisa si blømingstid i Norderlandi. Det hev vel gjenge segner um den underlege lagnaden som den kjende baglarhovdingen fekk, og desse segnene maa ha vore rikare paa einskilddrag enn den soga er som me no hev. So hev ein diktar kjent seg teken av denne hendingi, og han hev støypt forteljingi um koss Jon drottning laut lata liv i folkevise-form. Som so ofte med dei norske historiske visone hev dei gløymt denne visa i Norig, men gøymt henne i eit av grannelandi. Um dette sersynet segjer Sophus Bugge og Moltke Moe i si utgreiding um «Kongssonen i Norigsland»: «Hvad vi ved om historiske ballader fra Norge, er ikke meget, og det lille som kjendes er nu om stunder saa godt som glemt i sit hjemland; ved siden af en og anden omtale, eller et par citater, i verker fra reformations-aarhundredet kan vi næsten kun pege paa nogle gamle overførelser til dansk og færøisk». (Norge, 1895, s. 202).

Det er ikkje noko likjende til at Bjarnasona kvæði skulde vera dikta paa Island. I alle høve kann ho ikkje vera dikta yver den formi av soga som me no kjenner. Dei egte islendske sogevisone ligg mykje nærare sogegrunnlaget sitt. Folkevisa fekk aldri nokor magt paa Island; i minsto hev me ikkje noko vitnemaal um at den episke folkevisa var i hæve paa Island i 13de hdr.; skalde- og rimur-dikting raadde grunnen der. Dei allerfleste islendske folkevisor ser ut til aa vera innkomne fraa Norig og Danmark. (Sjaa Jón Þorkelsson: Digtningen paa Island, s. 182 f.).

Bjarnasona kvæði maa vera dikta fyrr minnet um draapet paa Jon drottning hadde bleikna noko vidare, og det kann ikkje liggja noko stort sprang millom hendingane og den tid visa vart dikta. Liksom fleire av de beste sogevisone maa ho høyra det 13de hdr. til. Det som gjer henne serleg forvitneleg, er at ho er den einaste norske sogevisa med emne or Norigs soga fraa fyrste luten av 13de hdr. Dei andre norske sogevisone samlar seg um tidi ikr. 1300. Det merkelege er berre at det ikkje er funne fleire visor med emne fraa den urolege og stridfyllte tidi etter 1200. Men denne eine visa syner oss daa likevel at dei norske sogevisone hev femnt vidare enn granskarane til dessar hev trutt

---

TIL BJARNASONA-KVÆÐI.

Tillæg til *K. Liestøl:* Sogegrunnlaget for ei islensk folkevise (ovfr. s. 181 ff.).

Av Magnus Olsen.

Med de følgende bemerkninger er det ikke min mening at søke at støtte Knut Liestøls smukke paavisning av, at Bjarnasona-kvæði er en av vore faa historiske folkeviser, med emne hentet fra en tildragelse, som fandt sted i Bohuslen i aaret 1206 eller deromkring. Denne paavisning trænger ingen yderligere støtte. Der er dog etpar enkeltheter ved den islandske vise, som kunde trænge en egen liten undersøkelse, fordi de i nogen grad kan tjene til at utdype sammenstillingen av Bjarnasona-kvæði med kongesagaernes beretning om Jón dróttning's død.

I.

Liestøl har vist, at bonden Þrándr Bjarnason — likesom visens mandlige hovedperson, baglerhøvdingen Jón dróttning — er en historisk person. Þrándr har efter visen en bror *Styrr*, som ikke nævnes i Bǫglunga-sagaens kapitel «Drepinn Jón dróttning». Sandsynligheten taler for, at denne Styrr ikke er frit opfunden i sagnoverleveringen eller i den poetiske tradition. Han skulde da kunne gjenfindes i de historiske kilder, eller ialfald skulde man kunne paavise, at navnet Styrr passer godt ind i Bjarnasona-kvæði's historiske milieu.

Det er dette sidste, som jeg mener med lethet lar sig gjøre. Ifølge E. H. Lind's «Norsk-isländska dopnamn ock fingerade namn från medeltiden» sp. 973 f. er mandsnavnet Styrr «föga brukligt på Island». Foruten ættesagaernes bekjendte Víga-Styrr kjendes kun en Styrr Gilsson fra 1160-aarene, en Styrr Hallsson, som er nævnt i aar 1236, og en Styrr, hvis børn omtales omkring 1400. Anderledes er forholdet i Norge, hvor hele 20 personer

av navnet Styrr omtales i tiden 1200—1500. Av disse har 14 (som alle anføres i kilder fra 14de og 15de aarh.) hjemme i landskaperne omkring Kristianiafjorden (Vestfold, Vingulmǫrk, Raumaríki og Ránríki), og til denne landsdel er ogsaa det 5 gange forekommende gaardnavn Styrsruð knyttet. Halvdelen av disse 14 eksempler paa mandsnavnet Styrr falder paa egnene øst for Kristianiafjorden, og av disse 7 tilhører igjen 2 eksempler — Sira Styr (Biskop Eysteins Jordebog 331, 333, 340) og Styr «a Þuæitenne» i Mo sogn (smst. 520) — (samt Styrsruð i Skredsvik) landskapet Ránríki eller Bohuslen.

Man kan saaledes uttale, at mandsnavnet Styrr i den senere middelalder er særlig eiendommelig for det sydøstlige Norge. Her hører efter Liestøls paavisning Þrándr Bjarnason i den islandske folkevise hjemme. Derav turde med en høi grad av sandsynlighet følge, at ogsaa den anden av Bjarne-sønnerne, som visen nævner, Styrr, er en virkelig historisk person av sydøstnorsk (raanriksk) æt. Þrándr og Styrr Bjarnasynir synes altsaa begge — med uforandrede navne — at være gaat over fra den historiske beretning til folkevisen.

Likesaa godt passer navnet paa Þrándr Bjarnason's hustru, *Ragnfríðr* (Ranfríðr) til den oprindelige skueplads, som Liestøl har fastslaaet for Bjarnasona-kvæði.

Ragnfriðr kjendes i adskillige eksempler fra 12te og 13de aarh. I 14de og 15de aarh. «är namnet vanligt i Norge, särskilt paa Östlandet ock i Tröndelagen. Mycket sällsynt paa Island». Se Lind sp. 839 f.

Hvad derimot farsnavnet *Bjarni* angaar, er dette — likesom *Þrándr* — altfor almindelig og altfor jevnt fordelt over de norrøne lande til, at man kan godtgjøre, at ogsaa det fra først av har tilhørt den historiske tradition om Bjarne-sønnerne. Dette maa imidlertid nu, efter hvad der er fremholdt om sønnen Styr's og svigerdatteren Ragnfrid's navn, betegnes som meget sandsynlig.

II.

Den bohuslenske lendermands-æt, blandt hvis mest fremtrædende medlemmer var Jón dróttning, finder vi fra c. 1150 til 1400 hjemmehørende paa Tjørn. Man kan vistnok følge den tilbake til den «Jón ór Þjǫrn» (Fornm. s. VIII 137), som var far til lendermanden Ásbjǫrn Jónsson, der oftere omtales i Sverres saga (G. Storm, Hist. Tidsskrift 2 R. IV, s. 154, 178). En, saa vidt

vites, fuldstændig redegjørelse for, hvad kilderne har at fortælle om denne høvdingeæt, vil man finde hos O. A. Johnsen, Bohuslens eiendomsforhold (Kra. 1905) s. 122 f. Foruten Bǫglungasagaens Jón dróttning har der ogsaa været en lendermand med dette navn og tilnavn under Haakon Haakonssøn og Magnus lagabøter, og ved aar 1339 (Dipl. Norv. V s. 109) nævnes som lagmand i Raanrike en Jon Saulessön, der sandsynlig er identisk med den Jón dróttning, som i Eysteins Jordebog (s. 525 f. og 322) sees at ha testamentert en større sum til Steinkirkja paa Tjǫrn. Man skal lægge merke til, at den yngste Jón dróttning er søn av en Saule (Sǫlvi). Derav turde fremgaa, at den Sǫlvi Dísarson, som ifølge Bǫglunga saga hevnet Jón dróttning sammen med dennes bror Gunnbjǫrn Jónsbróðir eller G. bóndi, har været en slegtning av den dræbte lendermand, idet navnet Sǫlvi (Sauli), likesom Jón, har været almindelig i høvdingeætten paa Tjørn.

Naar man — med Liestøls avhandling om det islandske Bjarnasona-kvæði i friskt minde — tar for sig de kildesteder, hvor Jon av Tjørn's æt omtales, vil man uvilkaarlig fæste sig ved følgende linjer i Eysteins Jordebog (s. 322):

> «Anno dominj m° ccc° nonagesimo sexto þa ver skiftum iærdhum millom præstens ok kirkiune lagdhum ver þesse iærder till **Steinkirkiu** vphællis
>
> — — — — — — — — — — — —
>
> Item j øystra Audnum øyris boll. aa þet nu presten. l a u k H æ r b i o r n f i r i r I o n d r o t n i n g
>
> Item j Norduik .v. aura boll l a u k S a u l i *j Islænningaby*»

(Den Herbjørn, som omtales her, er svigersøn av den yngste Jón dróttning og bosat paa gaarden Bø i Steinkirkja sogn. Bø og Nordvik paa utsiden av Tjørn er nabogaarde og ligger c. 5 km. sydvest for sognets kirke. Mellem disse gaarde og kirken, ikke langt fra denne sidste, ligger Önne, «i Audnum»).

Her nævnes altsaa i hovedsognet paa Tjørn, hvor Jons-ætten fra gammelt hadde hjemme, en gaardpart (under Nordvik og like ved Herbjørns gaard Bø) med det paafaldende og, saavidt jeg vet, enestaaende navn *Íslendingabýr*, d. e. islændingernes gaard.[1] Navnet utsiger, at der her — antagelig i 13de eller 14de aarh.

[1] Det er vel rimelig, at «Sauli j Islænningaby» paa grund av sit navn skal ansees for en slegtning av lendermændene paa Tjørn.

(ældre er neppe opdelingen av Nordvik i flere parter) — har boet islændinger. Man kan gjætte paa islandske kjøpmænd, som i kortere eller længere tid har hat sit tilhold paa Tjørn.[1]

Dette kan hjælpe en til at forstaa, hvordan det er gaat til, at fortællingen om Jón dróttning's død er gaat over i en islandsk folkevise, uten at ha efterlatt sig spor i de andre norrøne landes folkeviseskat. Det ligger overordentlig nær at tænke sig, at islændingerne paa Íslendingabýr har formidlet visestoffets eller selve visens direkte overførelse fra Tjørn til Island. Her paa Tjørn har man fremfor noget andet sted i landskapet hat let for at gjøre begyndelsen til at omskape Jón dróttning's krænkelse av Þrándr Bjarnason og hans hustru Ragnfríðr til det kjærlighetsforhold mellem Jón og Ragnfríðr, som vi møter i visen. Antar man, at visestoffet eller visen har kommet direkte fra Bohuslen til Island, forstaar man ogsaa, hvordan navnene paa de historiske personer — sagaens og visens Jón og Þrándr, hvortil jeg har trodd at turde føie Styrr Bjarnason og Ragnfríðr — har kunnet holde sig uforandret i den mundtlige overlevering; denne har jo da bare gaat gjennem bohuslensk lokaltradition og gjennem den islandske, av genealogiske interesser sterkt prægede overlevering.

Jeg har i det foregaaende flere gange talt om visestoffets eller visens overførelse til Island. Dermed vil jeg kun ha antydet, at det materiale, som er fremdradd i dette lille tillæg til Liestøls i emnet centralt gripende undersøkelse, ikke berettiger til nogen revision av det spørsmaal, om Bjarnasona-kvæði er oprindelig norsk eller ikke. Den opfatning, jeg her har gjort gjældende, stemmer imidlertid godt overens med Liestøls antagelse, at visen om Bjarne-sønnerne er digtet i Norge i 13de aarh. Denne vise har da vel i hjemlandet aldrig trængt langt utenfor de bygder, hvor dens historiske forutsætninger skal søkes. I det sydøstlige Norge er den saa gaat i glemme, uten at være naadd ut til de strømninger herhjemme, hvorav folkeviseskattens bevarelse nedigjennem middelalder og nyere tid i væsentlig grad har været avhængig.

[1] Av islændingernes handelsreiser i fristatstiden haves en utførlig fremstilling i Bogi Th. Melsteð's «Ferðir, siglingar og samgöngur milli Íslands og annara landa á dögum þjóðveldisins», 1911—14 (Safn til sögu Íslands, bd. IV s. 585—907).

NOGLE STEDSNAVNE.

Af A. Kjær.

1. Søve.

I sin Afhandling «Ein bundel nye norske ord og ordformer» i «Festskrift til professor Alf Torp. Kra. 1913» anfører O. Skulerud S. 176 fra Tinn et Substantiv Søyva f., udtalt *söïvə*, med Betydningen: «flat, sid, sers blaut stad i ei myr»; om dets Oprindelse siger han intet. Man skulde nærmest tro, at det svarede til et oldnorsk *søyfa, afledet med i-Omlyd af en Stamme *sauf-; men da intet saadant Ord findes i Oldnorsk, og da der hverken i Oldnorsk eller i de nyere Bygdemaal kjendes noget andet Ord, som efter Form og Betydning med nogen Sandsynlighed kunde henføres til en saadan eller en lignende Stamme, synes Ordets Oprindelse at maatte være en ganske anden. Jeg formoder, at det er det samme Ord som Gaardnavnet Søve i Hollen Sogn i Hollen Herred (Hollen GN. 24) i Nedre Telemarken. Dette Navn udtales nu ifølge NG. VII S. 167 [1] *sø̀ve*; men af den ældste bevarede Form deraf ser vi, at det oprindelig har havt øy i første Stavelse, saa at det, om Diftongen var bleven bevaret i Udtalen, i Form omtrent vilde have faldt sammen med det af Skulerud fra Tinn anførte Ord.

De ældste Former (fra Tiden før 1500) af Gaardnavnet Søve er: aa Søydawe RB. 13. a Sødue DN. III 658, 1474. a Sødæwe DN. XII 217, 1482. Efter den 1ste og den 3die af disse Former kan det ikke være tvivlsomt, at det egentlig er et sammensat

[1] NG. = O. Rygh, Norske Gaardnavne. — RB. = Biskop Eysteins Jordebog (den røde Bog). Udg. af H. J. Huitfeldt. — DN. = Diplomatarium Norvegicum (anført efter Bind og Sidetal). — AB. = Aslak Bolts Jordebog. Udg. af P. A. Munch.

Ord, og det samme kan da ogsaa være Tilfældet med Søyva. For at finde Navnets Forklaring maa vi holde os til den ældste Form, a Søydawe i RB. (fra omkring Aar 1400). I denne har vi sikkert som 1ste Led et Ord, der er kjendt fra andre Stedsnavne, nemlig søyðr f. Dette findes usammensat kun i to Breve fra Middelalderen (i sœydinni DN. V 97, 1336. VI 167, 1336); Talen er paa begge Steder om et og samme Sted i Dramselven, og Ordet er der maaske mere at betragte som et Egennavn end som et Appellativ. Desuden forekommer det som 1ste Led i flere sammensatte Gaardnavne. Derimod er det vistnok ikke rigtigt, naar Fritzner opfatter 2det Led i Stedsnavnet i Dassæydi (DN. V 128, 1343) som dette Ord (se NG. VI S. 60). Fritzner (Ordbog[2] III S. 223) oversætter søyðr (af ham mindre rigtigt skrevet seyð) saaledes: «Fos uden Vandfald, men bestaaende af en Strøm, hvori Vandet danner Bobler paa Overfladen ligesom i en kogende Gryde». Björn Magnússon Ólsen antager derimod, at det betegner «en Fordybning i en Elv», især brugt om saadanne, som danner sig under et Vandfald og er yndede Tilholdssteder for Laxen (se Aarbøger f. nordisk Oldkynd. og Hist. 1909 S. 328 f.). Den sidste Betydning er maaske mulig ved det Sted i Dramselven, som er omtalt i de to ovfr. anførte Breve fra 1336, da der i disse er Tale om et Laxefiske; men den passer ikke ved flere af de Gaardnavne, som indeholder søyðr som 1ste Sammensætningsled, saaledes ikke ved Søby i Vaale i Jarlsberg og Larviks Amt (skrevet i Sœydabœ DN. X 46, 1346) og neppe ved Søve i Hollen; hvis Ordet i disse Navne sigter til et Sted i en Elv, maa den af Fritzner givne Forklaring være at foretrække.

Gaardnavnet Søiland, som forekommer paa 4 Steder, i Slemdal (i Søydalandhom RB. 20), i Nes Herred i Lister og Mandal Amt, i Gjesdal og i Haa i Stavanger Amt (for de tre sidste findes ikke Form fra Middelalderen bevaret), indeholder ganske vist Ordet søyðr som 1ste Sammensætningsled, og da alle fire Gaarde af dette Navn ligger ved Elv eller Bæk, formodes det i O. Ryghs «Norske Elvenavne» S. 262, at Ordet er at opfatte som Navn paa de Vandløb, ved hvilke Gaardene ligger. Det samme kunde ogsaa antages ved Søby i Vaale og ved Søve i Hollen, og Skulerud har ogsaa for det sidste Navns Vedkommende tænkt sig dette («Om vin-Navnenes Behandling i Nedre Telemarken og Bamle». Chra. 1906. S. 27). Et Elvenavn *Søyðr maatte ganske vist sigte til, at Elveløbet enten paa en større Strækning

eller paa flere mindre Strækninger var af en saadan Beskaffenhed, som hos Fritzner anført. Det synes mig dog betænkeligt at antage et Elvenavn *Søyðr, da et saadant Navn ikke vides bevaret nogensteds til vor Tid, uagtet det altsaa i gammel Tid skulde have existeret paa ialfald sex Steder og i forskjellige Landsdele. Samtlige med søyðr sammensatte Gaardnavne bør derfor vistnok forklares af et Appellativ søyðr.

Har imidlertid søyðr, som Fritzner mener, kun været brugt for at betegne en eiendommelig Del af et Elveløb, kan Gaardnavnet Søve ikke være samme Ord som det af Skulerud fra Tinn anførte Substantiv Søyva, da det sidste bruges om særlig blode Partier i Myrer. Men Fritzners Forklaring er vistnok for snæver. Han har grundet den paa Omtalen i de to Breve fra 1336 af et Sted i Dramselven; men Ordets Oprindelse tillader os at antage, at det kan have været brugt ogsaa om Vand, som ikke dannede Elveløb. Det er nemlig at aflede af sjóða. Fortid sauð, at koge. Anvendt om koldt Vand maa et af sjóða dannet Ord kunne være brugt om alt Vand, hvori der er en «sydende», boblende Bevægelse, saa at Vandet ser ud, som om det koger. Man kan saaledes tænke paa stillestaaende Vand, som bobler paa Grund af Forraadnelse i Bunden. Og ligeledes maatte Steder, hvor der pibler Vand frem af Jorden, have kunnet faa en saadan Benævnelse (smlgn. Olla f., Kilde, af vella, at koge). Der kjendes ialfald ét med sjóða nær beslægtet Ord, som med Vished tør siges at have været brugt om boblende Vand, som ikke danner Strømning i Elv, om frempiblende eller fremvældende Vand. Dette er Gaardnavnet Sau, som forekommer i Gran og i Ringsaker. Det findes ikke nævnt i Kilder fra Tiden før 1500, men maa i Oldnorsk have havt Formen *Sauðr, altsaa Ental af det Ord *sauðr m., som haves i Flertalsformen Saude og Sauer (opr. Sauðar) som Stedsnavn paa adskillige Steder i Landet. O. Rygh har ment (NG. III S. 17), at Navnet Sau sigter til Strøm i et Vandløb i Nærheden af vedkommende Sted. Men ved Sau i Gran er det ialfald sikkert, at saa ikke er Tilfælde, da der intet Vandløb findes; det maa der sigte til et Opkomme, som altid skal have godt Vand, og altsaa være samme Ord som svenske Dialekters Saud m., Kilde. Det samme synes at være Tilfælde ialfald paa et Par af de Steder, hvor Navnet har Flertalsform (se NG. V S. 314. XI S. 536). Ogsaa Stedsnavnet Sjo i Gran er maaske beslægtet med sjóða og maa isaafald sigte til

et Opkomme ved Stedet (NG. IV, 2 S. 142). Naar *sauðr saaledes har været brugt om «sydende» (d. e. boblende, frempiblende) Vand i Almindelighed, uden med Nødvendighed at have været anvendt om et «sydende» Elveløb, tør det samme ganske sikkert antages om søyðr.

Hvad er saa det sidste Led i RB.'s aa Søydawe? Det kommer an paa, hvorledes man skal dele dette Navn. Af de øvrige med søyðr sammensatte Navne findes, som ovfr. anført, kun de to i Kilder fra Middelalderen: Søby i Vaale, skrevet i Søydabø i 1346, og Søiland i Slemdal, skrevet i Søydalandhom i RB. 1ste Led i disse Navne har altsaa Tostavelsesform, og Søyða- kan enten være Gen. Flt. af søyðr eller afslidt af *Søyðar-, Gen. Ental. I RB.'s Søydawe er det sidste derimod neppe Tilfældet. Om man antager, at 1ste Led ogsaa her har 2 Stavelser, indeholder Navnet vistnok Gen. Flertal. Man maa da med P. A. Munch («Norge i Middelalderen» S. 186) forstaa det som *Søyðavé, hvor 2det Led maa være Ordet vé n., Helligdom. Men det maa dog siges at være temmelig dristigt at antage en Betydning: «Helligdom ved smaa Stryk i en Elv» eller «Helligdom ved Opkommer» eller lignende, saalænge ikke en saadan Forklaring kan støttes ved andre i Betydning ensartede Stedsnavne, og af saadanne kjender ialfald jeg ingen. Forkastes Munch's Forklaring, bliver 1ste Led Søyð-, Stammen i Ordet søyðr, og 2det Led -awe. Den normaliserede Form af Skriftformen i RB. skulde være á Søyðafi, og som styret af Præpositionen á maatte -afi være Dativ af et af n. eller afr m. eller maaske afi n. Men saadanne Ord existerer ikke og synes heller ikke at kunne have existeret, og da kan -awe ikke gjengives i Normalform med -afi. Jeg formoder, at Dativformen -awe er en unøiagtig Skrivemaade for -afa, Dativ af et svagt bøiet -afi m. Man kommer da til at tænke paa de sjelden forekommende Akkusativformer ande (for anda) af andi m., Aand, og landscialfte (for -skjalfta) af landskjalfti m., Jordskjælv (se Noreen, Altnord. gramm. I[3] S. 243); men disse Former findes i Skrifter, som er meget ældre end RB., og ialfald det en enkelt Gang (i Oldn. Homiliebog) forekommende landscialfte tør mulig være en ren Skrivfeil. Med -awe for -afa forholder det sig vel saa, at man saa sent som omkr. 1400, da RB. blev skreven, ikke har forstaaet Betydningen af et Navn som Søyðafi (da udtalt og skrevet -ave) og derfor heller ikke har forstaaet dets Kjøn, men skrevet en feilagtig Da-

tivform paa -e (d. e. -i), som om Navnet var et Intetkjønsord paa -i (-e). Dette kan let tænkes at have fundet Sted, om Skriveren har skrevet Stedet i RB. efter et ældre Dokument, hvor Gaardnavnet forekom i Nominativ, altsaa ikke styret af en Præposition. At Mangel paa Forstaaelse af gamle Navne allerede i Middelalderen har ført til feilagtig skriftlig Gjengivelse af deres Bøining, haves der jo andre Exempler paa (se t. Ex. NG. VII S. 168). Forøvrigt haves vistnok en lignende unøiagtig Dativform paa et andet Sted i RB., idet i Hardskalle (RB. 390) under Skee Kirke i Bohuslen vel maa være at forstaa som í Harðskalla, sammensat med skalli m. (i Stedsnavne om en tør, stenet Forhøining).

Hvis det er rigtigt, at Navnets 2det Led er et svagt bøiet Hankjønsord *afi, er dette et Ord, som ikke findes bevaret i den gamle Literatur fra Middelalderen, men som kjendes fra vore Bygdemaal, Ave m.: Vandpyt, liden Vandsamling, liden Bugt eller Arm af Elv, ogsaa: Vandhvirvel, Bagstrøm. At der ikke kan være noget at indvende mod at antage en Sammensætning Søyðafi, uagtet den ikke ellers er kjendt, sees af et andet Gaardnavn. Den nuværende Gaard Evje i Nes Sogn i Naboherredet Saude skrives i RB. a Sodæfwiu, og dette Navn er sammensat af et andet af sjóða afledet Ord, soð n. (som i den gamle Literatur usammensat betyder «Suppe», men i Sammensætninger kan have Betydningen «Kogning»), med det med afi m. nær beslægtede efja f.: dyndet Grund, strømløs Bugt i en Elv, i Folkesproget ogsaa: Vik med sumpede Bredder, Bagstrøm i en Elv.

Efter de ovfr. anførte Betydninger af Ave m. vil Søyðafi kunne betyde: 1) liden Vandsamling, hvori der er en «sydende», boblende eller frempiblende Bevægelse, — 2) Bugt af en Elv, hvor der er en boblende Strømning, — 3) Bagstrøm i en Elv, hvor der er boblende Bevægelse. Da Betydningen «Bagstrøm» af Aasen kun anføres fra Helgeland, tør man neppe antage Betydning 3) her. Betydning 2) kan derimod maaske være den rette, da Gaarden Søve ligger i Nærheden af en mindre Elv, som kommer fra Nipefjeld paa Grænsen mod Helgen Sogn og falder ud i Norsjø. At prøve paa at udfinde en bestemt Ave i Elven, som Navnet i Tilfælde kunde sigte til, vil dog vistnok nytte lidet; det er ialfald ikke lykkedes mig, og det er naturligvis høist sandsynligt, at Forholdene ved en saa liden Lokalitet, som her kunde

(Trykt 23de december 1914).

være Tale om, har forandret sig adskilligt i den lange Tid, som er gaaet hen, siden Navnet er givet. Er Betydning 2) den rette, kan imidlertid ikke Gaardnavnet Søve være at sidestille med Substantivet Søyva. Der er dog én Ting, som taler imod, at Gaarden skulde have faaet sit Navn efter et eller andet Parti af den omtalte Elv. Selve Gaarden ligger nemlig ikke i umiddelbar Nærhed af denne, men omkring ½ Km. østenfor og ikke saa lidet høiere end Dalens Bund, og jeg har faaet det Indtryk, at det ikke er sandsynligt, at Gaardens Navn har noget med Elven at gjøre. Da synes man at være henvist til at antage Betydning 1), og da er der Mulighed for, at Søve er samme Ord som Søyva. Jeg maa imidlertid bemærke, at jeg ikke kjender noget til, om der er en Pyt eller lign. i Nærheden af Gaarden, som kan have givet Anledning til dennes Navn; ved Drænering og Opdyrkning vil dog alle synlige Spor af en saadan kunne være udvisket for længe siden.

At Søyðafi er bleven sammendraget til Søve i Hollen, er altsaa sikkert efter den ældste bevarede Form af dette Gaardnavn, fra omkring 1400. Den næste Form deraf, som vi kjender, er Sødue[1], fra 1474; men foran dette Trin i Udviklingen har der vistnok existeret en Mellemform *Søyðve. I Hollens Dialekt er øy gaaet over til ø, men i Tinn vilde det holde sig som Diftong. Derimod vilde ð vistnok falde bort foran v ligesaa vel i Tinns Maal som i Hollens.

Mod Formodningen om, at Søyva f. er opstaaet af søyðafi, kan man først og fremst indvende, at Ordenes Kjøn er forskjelligt; men afgjørende kan dog denne Indvending ikke siges at være. Svagt bøiede tostavelses Hankjønsord med lang Rodstavelse udtales i Tinn med *-e* (tydelig e-Lyd) som Endevokal, svagt bøiede Hunkjønsord med *-ə* (*söïvə*, med en «slap» e-Lyd). Forskjellen er altsaa ikke stor, og det kan vel desuden være muligt, at et Trestavelsesord som søyðafi allerede saa tidlig fik sin Endevokal saa meget svækket, at det i Tinn-Maalet kunde komme til at ende paa *-ə*, og ikke paa *-e*, altsaa ganske som et svagt bøiet Hunkjønsord, og det kunde da let gaa over til dette Kjøn. Paa denne Maade er Dugnad m. (oldn. dugnaðr m.) nu

[1] Formen Sødæwe fra 1482 viser vel, at ð endnu ved 1470—80 har været bevaret i Udtalen; den trestavelses Form synes derimod, sammenholdt med Formen Sødue, ikke at kunne have været en levende Form paa Brevets Affattelsestid, men at skyldes Tradition.

blevet Hunkjønsord i flere Dialekter, hvor -d er afslidt i Udtalen, saa at Ordet har faaet et Hunkjønsords Form (Dugna f., Jæderen og Dalene, Duna f., Nordhordland), og Hegna f. (Numedal) er ganske vist oldn. hegnaðr m. Desuden kunde et Hankjønsord ***söïve** med Betydningen «Pyt» have særlig let for helt ud at gaa over til Hunkjøn, fordi endel andre Ord med lignende Betydning er Hunkjønsord: Pysja, Pøyla, Pøysa, Pøyta, Veisa; hvor mange af disse Ord der findes brugt i Tinns Dialekt, kjender jeg dog ikke til. Endnu mindre vilde den Indvending veie, at Ave og Søyva ikke har ganske den samme Betydning, da Ave betyder «Vandpyt», Søyva «et særlig blødt Sted i en Myr». En lignende Betydningsovergang findes nemlig i Islandsk ved Ordet kelda f., Kilde. Allerede i Sagasproget kan dette Ord betyde «Morads», og Professor Magnus Olsen har meddelt mig, at det i Nyislandsk kan bruges endog om Steder, hvor kun en frodig Plantevæxt viser, at der er mere end almindelig Fugtighed i Jordbunden, uden at Vand kan sees.

Saalænge man ikke finder en sikrere Forklaring af Søyva, synes mig den her forsøgte at kunne kaldes sandsynlig.

2. **Vevja.**

Under Gaarden Jønnø i Berg Sogn i Brunlanes Herred anføres i Matrikelen et Brug ved Navn Vevja (Brunlanes GN. 96, 2); det skal være et Skovstykke i den nordligste ubebyggede Del af Sognet. Sophus Bugge har formodet, at dette Navn har Sammenhæng med det oldnorske Verbum vefja, at omvikle, og antog, «at der af dette Verbum har været afledet et *vefja f. . . . ., vel med omtrent samme Betydning som vaf n., hvad der er svøbt, viklet om noget, Strimmel, som man vikler om noget, og overført i Betydningen: Skovstrimmel. Isaafald bestemt Form» (NG. VI S. 322). Det kan dog ikke sees, at vaf i gammel eller nyere Tid har været brugt om en «Skovstrimmel», «Jordstrimmel» eller lign., saa det maa siges at være noget betænkeligt at tillægge det formodede Ord *vefja f. en saadan Betydning. Jeg skal her fremsætte en anden Forklaring, som ialfald har det for sig, at man ikke maa tage sin Tilflugt til et ellers ukjendt Ord.

I DN. IX findes en Fortegnelse fra 1445 af Kanniken Gudbrand Rolfssøn, Forstander for St. Stephans og St. Georgs Hospi-

taler i Tønsberg, over disse Stiftelsers Jordegods og Indkomster. I denne heder det (S. 272): «skoghaleighen af Langang wæff klædis firir iiij aar». Klostret har altsaa af Gaarden Langangen (i Eidanger) faaet en Afgift af en Væv Klæde for Brug af en Klostret tilhørende Skov. Navnet Vevja sigter efter min Formodning til, at en eller anden geistlig Stiftelse har havt en Indtægt af mindst to «Væver» Klæde (eller andet Stof) for Brug af en til en saadan Stiftelse skjænket Skov. Der er ikke faa Stedsnavne, især Brugsnavne, som udentvivl oprindelig har betegnet den Landskyld, der betaltes for vedkommende Brug, eller den Værdi, hvorefter denne Skyld beregnedes. Saadanne Navne er: Huden i Vaage (GN. 36, 1) og Halvhuden i Nordre Fron (GN. 31, 1), om Parter af en hel og en halv Huds Skyld, — Skindet i Vaage (GN. 38, 1), om en Part af et Skinds Skyld, — Spandet i Strinden (GN. 1, 4) og fl. St., egentlig om en Landskyld af et Spand Smør (af en vis Størrelse). Om Gaardnavnet Laupen sigter til Landskyld af en Laup Smør, er meget usikkert, men kan maaske paa ett Sted være muligt. Derimod kan der ingen Tvivl være om, at Ørtugen i Værdalen (GN. 184) hører til denne Klasse af Navne. Sikkert er det ogsaa, at Navnene Kalvskind og Bukskind ialfald undertiden betegner Skylden (se Fritzners Ordbog [2] II S. 249), og mulig er det samme Tilfælde med Navnet Bjørnfeld i Bø og i Saude i Bratsberg Amt. Derimod ved jeg intet Exempel at anføre paa Forekomst af Ordet «Væv» som Stedsnavn.

De her anførte Navne har alle Entalsform, medens Vevja efter min Mening er en Flertalsform. Ogsaa for en saadan synes der at forekomme et Sidestykke blandt Navne af denne Art, idet Skinnene i Vaale i Jarlsberg vel er at forklare som Flertal i bestemt Form af Skinn n. om et Skinds Skyld (se NG. VI S. 94). Mulig kan Vevja og Skinnene have faaet Flertalsform, fordi Eiendommene var dannet af flere mindre Brug, hvert af henholdsvis en Vævs og et Skinds Skyld.

Ordet v e f r m., Væv, Stykke vævet Tøi, har i Oldnorsk i Flertal Formen v e f i r; men der er intet iveien for at antage, at Navnet Vevja er Flertal af dette Ord, da Flertalsendelsens -r falder bort i Egnens Dialekt, og da Aasen fra Søndmør anfører Vevja(r) som Flert. af Vev (ellers Vevir, Veve, Vøver o. lign.). Paa samme Maade har oldn. h y l r m., Høl, Fordybning i Bunden af en Elv, i Flert. h y l i r (almindelig Nutidsform Hyler), nu i Bergens Stift og paa Lister Formen Hylja(r), og Gaardnavnet Hølje

i V. Toten er vel ogsaa at forstaa saaledes. Flertalsformer som Hyljar og Vevjar er maaske opstaaede under Paavirkning af de gamle Former for Gen. og Dat. Flert., hylja og hyljum, vefja og vefjum (jfr. nyislandsk hyljir ved siden af hylir). De gaar mulig tilbage helt til oldnorsk Tid; ialfald findes, hvad Professor M. Hægstad har gjort mig opmærksom paa, Formerne hyllier og hylliar i et Brev fra Jæderen fra 1518 (DN. IV 791).

Vevja i Berg Sogn synes ikke at kunne have noget at gjøre med det Skovstykke, hvorfor Gaarden Langangen betalte en Væv Klæde i Leie, da Berg Sogn ikke støder op til Eidanger. Men der er dog ikke langt mellem Langangen og den nordlige Del af Berg Sogn, og der haves altsaa ialfald i denne Egn et Exempel paa, at Skovleie beregnedes efter «Væv». Mod min Forklaring kan indvendes, at Vevja ifølge den er Flertal i ubestemt Form, medens det ovfr. anførte Navn i Flertalsform Skinnene har bestemt Form. Væsentlig kan dog denne Indvending ikke siges at være, da af de ovfr. anførte Navne af denne Art i Entalsform baade Kalvskind og Bukskind (og Færskinn, Faareskind, anført hos Fritzner) har ubestemt Form.

3. **Sivesin.**

Gaardene Sivesin i Aas Sogn i Vestre Toten (GN. 85—87. 89) ligger ved et lidet Vand, Sivesinkjernet. Navnets Udtale er *sì̀vesiņņ* og *sì̀visiņņ*. Dets ældste bevarede Form er i Siuisyn DN. I 274, 1356; flere lignende Former fra Middelalderen er anført i NG. IV, 2 S. 100. Siuisyn kan forstaaes som Sifisin og som Sivisin, og 1ste Stavelses -i kan ligesaa vel være langt som kort. 2det Led i dette Navn er vin f., Græsgang, der som bekjendt forekommer meget ofte i gamle norske Gaardnavne som 2det Sammensætningsled, i Formen -in, -yn. Om Forklaringen af 1ste Led har der været fremsat to Meninger. I en efterladt ældre Notis har O. Rygh antydet, at det muligens kan hænge sammen med sær m., Sø, medens han i Indledningsbindet til NG. (S. 73) har sat det i Forbindelse med sef n., Siv, idet han dog antager, at det nærmest er Gen. af et af dette afledet Intetkjønsord *sifi eller af et deraf dannet Sønavn *Sifir. Et *sifi n. vil have havt Betydningen: sivbevoxet Sted (jfr. espi n., af Trænavnet ǫsp, Asp, birki n., af bjǫrk, Birk); et Sønavn *Sifir kan tænkes dannet af sef ligesom Eikir (Eikeren) af Trænavnet

eik og *Fyrir af fura, Furu. Sophus Bugge har optaget Ryghs ældste Formodning; i NG. IV, 2 S. 100 finder han det sandsynligst, at Siuisyn er at forstaa som *Sívisin, og at 1ste Led er et af sær, Sø, dannet *sívi n., med Betydningen: Strækning (Beite) rundt Søen (Sivesinkjernet).

Ligesaa lidt som Navnets gamle Form giver Nutidsudtalen nogen Veiledning til at træffe Valget med *Sifis- og *Sívis-, da i dette Tilfælde ikke alene í vilde være bevaret som *i* i Udtalen, men ogsaa kort i; det i, som følger i 2den Stavelse, vilde nemlig hindre den sædvanlige Overgang af oprindeligt kort i til «lukt» *e*. Det forekommer mig dog ikke sandsynligt, at man skulde have brugt Betegnelsen sær om et saa lidet Vand som Sivesinkjernet, og et Besøg paa Stedet har desuden overbevist mig om, at O. Rygh har Ret, naar han har sat Navnet i Forbindelse med sef, Siv. Der er nemlig en meget rig Vækst af Siv langs Vandets Bredder, og en paa disse Kanter vel lokalkjendt Mand meddelte mig, at han ikke havde seet noget Vand, hvor der forholdsvis voxte saa meget Siv som i dette Kjern. Af Gaardnavnet tør man da slutte, at denne Eiendommelighed var iøinefaldende ogsaa i den fjerne Tid, da man dannede Gaardnavne ved Sammensætning med vin, det ældste af de mere udbredte 2det Sammensætningsled i Gaardnavne. Et lignende Forhold haves vistnok ved Gaardnavnet Røisum i Brandbu Sogn paa Hadeland. Dette Navns gamle Form er Røyðiseimr. Her synes 1ste Led at være Gen. af en Afledning af røyrr m., Rør (Siv), enten af et *røyri n., rørbevoxet Sted, eller af et Sønavn *Røyrir (se nærmere om dette NG. IV, 2 S. 176); der voxer endnu meget Rør i et Kjern ved Gaarden. 2det Led er her heimr, der som 2det Sammensætningsled i Stedsnavne i Alder følger næst efter vin.

Om Navnene Sivisin og Røyðiseimr som 1ste Led snarere skulde indeholde Gen. af et Sønavn paa -ir end af et Intetkjønsord paa -i, har man for Tiden intet Middel til at afgjøre, da intet Sønavn, som kunde svare til *Sifir eller *Røyrir, vides kjendt i Nutiden.

Man kunde tænke sig, at Grunden til Anvendelsen af et af sef dannet Ord i Sivisin nærmest var at søge i den Omstændighed, at denne Plante i tidligere Tid har spillet en vis Rolle i Landhusholdningen, fordi den i foderknappe Tider blev brugt som Kreaturfoder (efter Meddelelse i Bygden). Det er dog ikke

nødvendigt og neppe sandsynligt at antage dette, da der ikke kan være nogen saadan Grund for Dannelsen af Navnet Røyðiseimr; Rør har vel aldrig havt nogen synderlig økonomisk Betydning. Det ene som det andet Navn sigter vel udelukkende til den rigelige Forekomst af vedkommende Plante paa Stedet.

4. Strengklauf.

Et saadant Ord synes at forekomme som Gaardnavn paa to Steder og som 1ste Led i et sammensat Gaardnavn. 1) Strengklauv heder i Matrikelen GN. 1 i Gulen i Sogn. Stedet kaldes i daglig Tale *klau'a*; men de ældre Former er Strengelof (vistnok Feil for Strengclof) 1667 og Strengklef 1723. 2) Det «af Streingklawm», som i Aslak Bolts Jordebog (S. 100) anføres fra Dyrø i Tromsø Amt, er sandsynligvis at læse som af Strengklaufum, altsaa Dat. Flertal af det her omhandlede Ord. 3) Og endelig skrives det nuværende Gaardnavn Strengelvaag, udtalt *stræ'ngelvåg*, i Langenes Sogn i Øksnes Herred i Nordland (Øksnes GN. 76), i samme Jordebog S. 99 af Strengklaufuavage, hvor Strengklaufua- kan være at forstaa enten som Gen. Flertal eller mulig som afslidt Form for *Strengklaufar-, Gen. Ental.

Da Ordet altsaa forekommer paa tre Steder som eller i Stedsnavn, er der al Grund til at tro, at det egentlig er et med klauf f., Kløft, sammensat Appellativ, som har været i almindeligere Brug ialfald fra Sogn til det nordligste Norge. Et saadant Ord findes dog ikke i den gamle Literatur og er heller ikke kjendt fra de nyere Bygdemaal. Jeg har i NG. XVII S. 195 formodet, at et Appellativ *strengklauf kan have havt samme Betydning som strengflaug f. og strenglag n., som betegnede «den Kløft i Pileskaftets Bagdel, hvori Pilen hviler mod Buestrengen før den afskydes» (Fritzner [2] III S. 575), — 1ste Led, strengr m., altsaa brugt i Betydningen Buestreng. Ordets Anvendelse som Stedsnavn maatte da bero paa, at man fandt Lighed mellem en Lokalitet paa Stedet og Kløften i et Pileskafts nederste Del. Denne Forklaring har ogsaa Karl Rygh anseet for sandsynlig (se NG. smst.).

Det er nu bevisligt, at et Appellativ strengklauf har existeret. I den nylig udkomne Bog af Kr. Østberg: Norsk bonderet. Bd. 1 (Kra. 1914) findes der nemlig i Afsnittet om

norske Kreaturmærker blandt Afbildningerne af de Sauemærker, som frembringes ved Snit i Dyrenes Ører et, som bl. a. har Navnet Strengkløyvt[1]. Det ser saaledes ud:

Der er altsaa klippet bort et spidsvinklet Stykke i den øverste Del af Øret. Paa Grund af Ligheden med en Svalehale har dette Mærke («Svalemærket») almindeligst Navne som Sulustjert, Sulusaks, Svalemerkje osv. Men Forf. anfører ogsaa andre Navne, som kun er i Brug paa enkelte Steder i Landet, deriblandt fra Vossestranden Strengkløyvt. Dette maa være en participial Adjektivdannelse (*strengkløyfðr) af et *strengklauf: «formet som en strengklauf». Da mærket unægtelig har Lighed med et Indsnit, som kunde gjøres i den nederste, flade Ende af et Pileskaft, kan det ogsaa antages som muligt, at strengklauf har havt samme Betydning, som kjendes for strengflaug og strenglag. Men det kan dog maaske have havt en mere omfattende Betydning og idetheletaget været brugt om enhver indskaaret Kløft, hvori en Streng, en Snor, et Taug lagdes for at holdes i den rette Stilling. Herpaa tyder vel et andet Navn paa «Svalemærket», som af Ross anføres fra Voss, nemlig Strengløypt f., som er sammensat med Løypt f., Rende, — altsaa: Rende, hvori en Streng, en Snor osv. «løber». Men et saadant Ord vilde neppe være brugt i den snævre Betydning af strengflaug, strenglag, og da begge Ord paa Voss bruges om samme Mærke, har vel begge oprindelig ogsaa havt samme Betydning.

Brugen af dette Kreaturmærke maa strække sig langt tilbage i Tiden, da Østberg oplyser, at det ogsaa anvendes paa Island og paa Færøerne; men her har det dog et andet Navn, sýlt, som forøvrigt ogsaa er i Brug paa et enkelt Sted i Norge (Geiranger). Ligesom Strengkløyvt er sýlt en participial Adjektivdannelse (af Subst. súla f., gaffelformet Kløft, Vinkel).

5. **Trøiborg.**

I Vanse findes en Gaard ved Navn Trøiborg, udt. *trøi'bår* (Vanse GN. 72). Af ældre Navneformer findes hos O. Rygh kun

[1] Paa dette Sted i Østbergs Bog har Professor Magnus Olsen gjort mig opmærksom.

anført to, fra en forholdsvis sen Tid: Trøyeborrig 1668. Trøyborg 1723. I NG. IX (S. 195) har jeg ikke kunnet anføre noget til dette Navns Forklaring, da jeg desværre ikke da var opmærksom paa, at Aasen i det sidste Tillæg til sin Ordbog (S. 975) anfører Ordet Trøyborg efter H. Strøms Beskrivelse over Eger-Præstegiæld (Kbh. 1784).

I en stor Del af Nordeuropa findes der en eiendommelig Slags runde eller rundagtige Stensætninger, som bestaar af Stene, der aldrig skal være større end en Mands Løft, almindeligst fra et Barne- til et Mandshoveds Størrelse. Stenene er lagt saaledes, at der fra Indgangen gaar spirallignende Gange, som i flere eller færre Vendinger fører ind til Centrum. I Literaturen benævnes disse Stensætninger ofte *Labyrinter*, en Betegnelse, som dog ikke er ganske rigtig, da de ikke danner Irrgange, hvori man har vanskeligt for at finde den rette Vei. Deres folkelige Navne er mange. I England kaldes de *Troytowns*, *Walls of Troy*[1], i Sverige bl. a. *Trojeborg*, *Trojenborg*, *Tröjeborg*, *Tröborg* (den mest bekjendte er vistnok *Tröjeborg* ved Visby paa Gotland, hvoraf her gives en Afbildning; den er omkr. 18 Meter i Gjennemsnit). I Finland er én Trojeborg kjendt under Navnet *Trojenborgs slott*; men andensteds gaar de under andre Navne, deriblandt *Jungfrudans*. Paa Island bruges Navnet *Vǫlundarhús*, i Nordtyskland bl. a. *Jekkendanz*, i Rusland *Babylon*. Ogsaa en hel Del andre Navne kunde anføres.

For Norges Vedkommende skal hidsættes følgende Meddelelse fra Strøm (se ovfr.), S. 261: «Til de Gamles Bygninger kan man og henregne de her saa kaldte Troyborge[2], hvoraf sees kiendelige Levninger ved Bragnæs, Hougsund, Kongsberg o. s. v. De skal, som man siger, have Navn af Staden Troja, og have egentlig

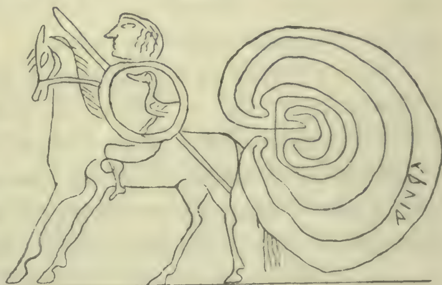
[1] Om disse engelske «Trojeborge» er eller var Stensætninger, hvad der synes at være ment i Svenska Fornminnesfören. Tidskrift. Bd. 3, S. 228, er mulig tvivlsomt; engelske Forfattere omtaler kun, at Gange af den ovfr. angivne Art fandtes udskaaret i Græstorv paa flad Mark og kaldtes med de nævnte engelske Navne (se Krause, Trojaburgen S. 36 ff.).

[2] «Slige Steder kalder man og Troyborg-Slot, item slet hen Slottet» Strøms Anm.).

været af Steen indhegnede Irregange, saaledes indrettede, at naar man 12 Gange havde gaaet om i en Cirkel, og imidlertid ofte havde været nær ved Omkredsen, kom man omsider ind i Middelpunkten, hvorfra man maatte vende samme Vei tilbage, for at slippe ud. Om de have været indrettede blot for Lyst, eller for at have der et Slags Retirade, er mig ubekiendt, ikke heller veed jeg, at noget saadant Nordenfields har været i Brug.» I det nordlige Norge er dog ialfald én Trojeborg kjendt; Kraft siger nemlig (Beskr. over Kgr. Norge. D. 6. Chra. 1835. S. 538), at der paa Grimsholmen i Karlsø Herred «skal sees et nu næsten overgroet saakaldet Troiborg-Slot». Efter Strøm synes det, som om Troiborg virkelig paa hans Tid var et folkeligt Navn paa de Stensætninger, han beskriver. Om dette har været Tilfælde ogsaa med den paa Grimsholmen, fremgaar ikke af Krafts Ord. Hverken Aasen eller Ross anfører Navnet som brugt i Nutiden. Naar Strøm antager, at «Borgene» kan have tjent som «et Slags Retirade», skulde man tro, at der paa de af ham nævnte Steder har været brugt meget høiere Stene, end det ellers angives i Beskrivelserne af Trojeborge; mulig har dog Strøm ikke selv seet nogen af dem.

Man kjender idetheletaget ikke nærmere til disse Stensætningers Alder. For enkeltes Vedkommende har man søgt at paavise, at de skriver sig fra Broncealderen. Det er dog sikkert, at der er flere, som ikke er synderlig gamle. En Jungfrudans i Finland antages efter et i den Klippe, hvorpaa Stensætningen ligger, indhugget Aarstal at være yngre end 1723, og en anden siges at være lagt endnu senere af Mandskabet paa et Fartøi, som laa i Havn for Vindstille. Paa Hallands Väderö i Sverige skal en ved Navn *Trelleborg* være lagt af skibbrudne Sømænd.

Navnene *Trojeborg, Tröborg* osv. betyder utvivlsomt, som Strøm siger, «Troias Borg», «Borgen Troia» og sigter til det fra Homer berømte Troia. Dette synes at fremgaa af et i Italien gjort Fund. Paa et i 1877 fundet etruskisk Kar af brændt Ler fra det 6te eller 7de Aarhundrede før Kr. findes der nemlig indridset en (her afbildet Figur), som bestaar af Linier, der gaar i ganske de samme spiralartede Slyngninger, som kjendes fra de

stensatte Trojeborge, og inde i en af Slyngningerne staar med etruskiske Bogstaver Ordet **truia** d. e. Troia. Navnet *Troytown*, *Trojeborg* synes efter dette at være kommet til Nordeuropa fra Syden. Men det er jo muligt, at Tingen selv kan have været vel kjendt der, længe før dette Navn fandt Indpas, da man intet ved om, naar dette er skeet. Naar man imidlertid har ment, at en Del Figurer, som findes indhuggede paa Klipper og paa Gravkammerstene fra Broncealderen i England og Irland, og som gaar under Navnet *Troy*, skal være Afbildninger af Trojeborge, kan dog derimod indvendes, at Ligheden mellem disse Figurer og Trojeborgene ikke er saa særdeles stor, da de første enten bestaar af koncentriske Kredse eller har en fuldstændig Sneglehusform, uden Trojeborgenes Vendinger.

Heller ikke om Trojeborgenes Bestemmelse ved man noget sikkert. De gamle Romere havde en Rytterleg, som kaldtes *ludus Troiae* (Troia-legen), hvori Rytterne bevægede sig i labyrintagtige Vendinger. Man har derfor gjettet paa, at Trojeborgene har været en Slags Ridebane for Kunstridt. Herpaa kan maaske den Omstændighed tyde, at to Ryttere er afbildet paa det ovfr. omtalte etruskiske Lerkar umiddelbart foran «Borgen»[1]; maaske skal man tænke sig, at de netop er kommet ud fra denne. Dronning Kristina af Sverige skal have redet i en saadan Stensætning ved Kungsör, saa disse «Borge» kan ialfald have havt den anførte Bestemmelse. Man har ogsaa tænkt sig, at man har danset Langdanse i de sig om hinanden slyngende Gange, hvad disse vistnok kunde egne sig godt til.

Nærmere Oplysninger om Trojeborgene findes i: Svenska Fornminnesfören. Tidskrift. Bd. 3. Stockh. 1876—78 (S. 225—230, S. Nordström, Om labyrinter); E. Krause, Die Trojaburgen Nordeuropas. Glogau 1893, og sammes Die nordische Herkunft der Trojasage. Glogau 1893; O. Almgren, Sveriges fasta fornlämningar från hednatiden. Stockh. 1904 (S. 54 f.); Hembygden. Årg. 1. 1910. Helsingfors 1912 (S. 9—18, B. Cederhvarf, Några «jungfrudansar» på Åland).

Men «Trojeborg» forekommer ikke blot som Navn paa disse Stensætninger; det er ogsaa et virkeligt Stedsnavn. I Slesvig haves *Trøjborg Slot*; dette Slot er fra 1347 af oftere skrevet Trøyborgh (en enkelt Gang Troyeburgh). Det er vist ikke benævnt efter nogen Stensætning i Nærheden, og Johs. Steenstrup har sikkert Ret, naar han i dette Navn ser en Opkaldelse efter

[1] Paa Billedet er kun den sidste medtaget.

det berømte Troia. Sagnet om Troia var nemlig vel kjendt i Norden i Middelalderen; man har saaledes en islandsk Fortælling om den troianske Krig (Trójumanna saga, fra det 13de Aarh.), hvor Troia kaldes Trójuborg, hvilket ogsaa er Tilfælde i gamle danske Skrifter (Trøyæborg). Endvidere fandtes 1358 i Lund i Skaane en Gaard af Navnet Troyborgh, vel at forklare paa samme Maade. Om disse Stedsnavne se nærmere Johs. Steenstrup, Nogle Studier over slesvigske Stedsnavne (i «Nordiska ortnamn. Hyllningsskrift tillägnad Adolf Noreen.» Upps. 1914. S. 137 f., ogsaa i «Namn och bygd.» Årg. 2. S. 137 f.

Fremdeles anføres *Troyburg* som Navn paa et Warf paa Nordmarsch, en af Halligerne udenfor Nordfrislands Kyst ([W. Lesser], Topogr. d. Herz. Schleswig. II S. 65); det er maaske her Opkaldelse efter Trøjborg Slot i Slesvig. Derimod skriver vistnok *Troytown* som Navn paa en engelsk Landsby, nær Dorchester, sig fra en «Trojeborg», skjønt ingen saadan nu skal findes i Nærheden. (Engl. Dialect Dict. V S. 250).

At ogsaa Navnet *Trøiborg* i Vanse indeholder det gamle Navn Troia, kan der ikke være Tvivl om, da det ikke er muligt at finde noget norsk Ord, hvormed det med Rimelighed kunde sættes i Forbindelse. Men om det, som antaget ved den slesvigske Borg, er en direkte Opkaldelse af Oldtidens Troia, eller om det skulde være gaaet over paa Gaarden fra en «Trojeborg» ved Stedet, kan jeg ikke afgjøre. Det er ialfald neppe Opkaldelse efter det slesvigske Slot. Det vilde være af Interesse, om nogen i Vanse kunde oplyse i «Maal og Minne», om der ved Stedet skulde findes nogen «Trojeborg» eller Levninger af eller Mærker efter en saadan (t. Ex. Huller i Jorden), eller om der i Bygden skulde gaa Sagn om, at en saadan har existeret der.

Jeg skal til Slutning tilføie, at Ordet *Trøjborg, Trøjeborg* i det 17de Aarh. brugtes i Norden om labyrintiske Gange i Haver; de dannedes af Hækker. Hertil kan dog neppe Navnet i Vanse sigte.

6. *Fjǫlna, Fjǫlnir.

En af de mange store Fjorde i Nordmør gaar fra Ytrefjorden nordenfor Kristiansund ind mod Øst, danner Løbet mellem Fastlandet (paa Sydsiden) og Øerne Tusteren, Stabben og Ertvaagø (paa Nordsiden) og skjærer sig saa ind i det første, indtil

den ender ved Gaarden Vinje i Hevne Herred. Dens Længde kan regnes til ca. 55 Km.; men paa denne Strækning har den flere Navne: først Aarsundfjorden, derpaa Arasvikfjorden og tilsidst Vinjefjorden. Det sidste Navn tilhører den Del af Fjorden, som helt omsluttes af Fastlandet. I gammel Tid sees Vinjefjorden at have havt Navnet Fjǫlnir, hvad der fremgaar af to Breve fra Middelalderen: DN. II 105, 1314 (bevaret i Afskrift fra 1334), hvor Gaarden Vinje kaldes Vin i Fiaulni, og DN. II 226, 1345, hvor den kaldes Vinn i Fiolnæ. Det kan ansees for sikkert, at Fiaulni, Fiolnæ er Dativ af et Hankjønsord Fjǫlnir, et Navn, som i Endelse (-ir) stemmer med mange gamle Fjordnavne. Dette Navn har dog mulig omfattet mere end den Del af Fjordløbet, som nu gaar under Navn af Vinjefjorden. Længere ude, paa Sydsiden af Øen Stabben, ligger nemlig Gaarden Fjelnesdalen, og om dette Navn, som rigtignok ikke er bevaret i synderlig gamle Former (Fielsdall 1559, Fiellingsdall 1590. 1643, Fielnesdahl 1667), har O. Rygh formodet, at det er opstaaet af *Fjǫlnisdalr og altsaa indeholder Fjordnavnet i Genitiv (se Trondhj. Vidensk. Selsk. Skrifter. 1891 S. 176 f. og Sproglig-histor. Studier tilegn. Prof. C. R. Unger. Kr.a 1896, S. 44). Er dette rigtigt, har ialfald mere end Halvparten af Løbet udenfor Vinjefjorden været indbefattet under Navnet Fjǫlnir.

Et andet Navn paa denne Kant har sikkert Sammenhæng med det gamle Fjordnavn, nemlig Fjælna (ogsaa skrevet Fjelna), udtalt *fjæ`lna*, Navn paa den Elv, som falder ud i Vinjefjordens Bund. I gammel Form findes dette Elvenavn kun som 1ste Led i det gamle Navn paa den Gaard, som ligger ved Elvens Udløb, Fjelnset (udtalt *fjæ`lnset*), som i Middelalderen findes skrevet af Fiolnosætre, AB. 65, i normaliseret Form Fjǫlnusetr. I dette Navn opfatter O. Rygh Fjǫlnu- som Gen. af *Fjalna (se Sproglig-histor. Studier S. 44), en Form, som nøiagtig vilde svare til Nutidsudtalen af Elvenavnet. Men det synes vanskeligt at forklare, hvorfor Fjordens Navn skulde være Fjǫlnir, naar Elvens Navn var Fjalna. Der synes ikke at være nogen Grund til u-Omlyd i Fjordnavnet, naar denne ikke fandtes i Elvenavnet, og da Gen. Fjǫlnu- ligesaa godt kan forudsætte en Nom. *Fjǫlna som en Nom. Fjalna, bør det vel heller antages, at Elvens Navn har været Fjǫlna. Man kan indvende, at Udtalen *fjælna* snarest tyder paa et ældre Fjalna. Men hertil kan bemærkes, at Gaardnavnet Fjelnesdalen, som udtales *fjè`rnésdalen*

(med *fjer-* for *fjel-* ved Dissimilation, paa Grund af *l* i Navnets sidste Led), om det indeholder Gen. Fjǫlnis-, viser en lignende Overgang, af jǫ til *jé*.

Om Betydningen af Elvenavnet Fjælna har O. Rygh ikke fremsat nogen Formodning (se Thj. Vid. Selsk. Skr. 1891 S. 177). Han har indskrænket sig til at «pege paa Sandsynligheden af, at -n i dette Navn ikke hører til Stammen, men er Afledningsendelse», og han sammenligner med Elvenavnene Ógn, Sókn, Súrn. I O. Ryghs «Norske Elvenavne» S. 51 antages det, at Navnet er en Afledning af et formodet gammelt Elvenavn *Fjǫl (Gen. *Fjalar), som bl. a. menes at ligge til Grund for det nuværende Elvenavn Fjalaaen i Solør, og at være samme Ord om Subst. fjǫl f., Fjæl, saa at det skal hentyde til jevnt, retlinjet Løb. Men hvis et Elvenavn *Fjǫl er samme Ord som fjǫl f., kan *Fjǫlna (eller Fjalna?) ikke være en Afledning deraf. Et af fjǫl dannet Elvenavn maatte betegne, at der var Lighed mellem Elven og en Fjæl, men et Lighedsforhold kan ikke betegnes ved en Afledning med det Suffix, som maa foreligge i *Fjǫlna. Desuden kan det nævnes, at Elven skal have et temmelig bugtet Løb (Norges Land og Folk. XV, 1 S. 366).

Fjǫln- henviser nærmest til et ældre *Felun-, altsaa Fjǫlna til *Felunôn. En saadan Stamme kjendes dog ikke ellers. Men Fjǫlna kan ogsaa være opstaaet af *Felhunôn, og til Grund herfor kan ligge en gammel Afledning af Roden i Verbet fela, at skjule, felh, med Suffixet -una, med en Videredannelse af Stammen til svag Hunkjønsform -unôn. Skulde Elvenavnets gamle Form have været *Fjalna, kan dette være opstaaet af *Felhanôn, dannet paa samme Maade, men ved Suffixet -ana. Et af fela dannet Stedsnavn maa sigte til Stedets Beliggenhed; men det kan være et Spørgsmaal, om et saadant Navn nærmest betegner, at Lokaliteten selv ligger «skjult», bortgjemt, eller at den kan være egnet til at yde t. Ex. Mennesker Skjul. Reelt kan dog dette komme ud paa ét, da det sidste naturligvis vil kunne være en Følge af det første.

Hvis vi her blot havde med Fjordnavnet Fjǫlnir at gjøre, kunde det være fristende at identificere dette med et kjendt mythologisk Navn. Fjǫlnir er jo et af Odins mange Binavne og efter Digtet Ynglingatal desuden Navn paa en af de ældste Ynglingekonger, ifølge Heimskringla Yngve-Frøis Søn. Dette Navn afleder Noreen af fela, at skjule, og oversætter det med

«jömmaren», d. e. den som gjemmer, skjuler; se nærmere herom Noreen i «Uppsalastudier». Upps. 1892. S. 198. «Gjemmeren, Skjuleren» vilde være et fortræffeligt Navn paa en Fjord, som var et godt Skjulested for Skibe, der var udsatte for farligt Angreb af Fiender. Et andet af fela afledet Navn Folskn (for *Folgsn) er som bekjendt et paa flere Steder forekommende Ønavn (nu Fosen), der maa betyde «Skjulested» og sigte til, at Skibe har kunnet ligge skjult bag Øen eller i en Vaag paa Øen (se herom NG. XIII S. 41). Og det kan bemærkes, at en Ø ikke langt fra Fjorden Fjǫlnir, en af de Øer, hvorpaa Kristiansund ligger, har baaret dette Navn. Den trange Vinjefjord, som strækker sig langt ind i Landet, har vistnok kunnet være et temmelig trygt Tilflugtssted for Skibe, om der var Fare paa Færde; den havde desuden den store Fordel fremfor mange andre af de nordmørske Fjorde, at man i Nødsfald let kunde slippe bort tillands, nemlig over Eidet mellem Fjorden og Rovandet og videre over det smale Eid mellem dette Vand og Hevnefjorden, som fører ud til Trondhjemsleden.

Men da vi ogsaa har Elvenavnet *Fjǫlna (*Fjalna?), lader det sig ikke gjøre at forklare Fjordnavnet Fjǫlnir som «Gjemmeren». Naar der som her er Sammenhæng mellem et usammensat Fjordnavn og et Elvenavn, maa man antage, at det første er afledet af det sidste. Dette kan tydelig sees af et Exempel som Hvínir (nu Fedefjorden) og Hvín (Elven Kvina); Fjorden har faaet sit Navn, fordi Elven havde sit Udløb i den, — Endelsen -ir angiver Fjordnavnet som afledet af Elvenavnet. Og saa maa sikkert være Tilfælde ogsaa ved de to her omhandlede Navne. Elvenavnet maa være det primære, Fjordnavnet det sekundære Navn; thi det vilde være for dristigt at antage, at man, om Fjǫlnir var det ældste Navn, havde givet Elven et Navn af primær Form, fordi man andenstedsfra kjendte saadanne Navneforbindelser som Hvín — Hvínir, Ǫtn—Etnir, hvor Elvenavnet var det primære Navn. Det maa være Elven, ikke Fjorden, hvis Navn er dannet af fela, enten fordi dens Dal havde en bortgjemt, skjult Beliggenhed søndenfor Bunden af den lange og trange Fjord, eller fordi Dalen kunde yde dem, som havde Brug for det, et godt Skjulested. Fjælna kommer fra Fjeldene mod Surendalen, og der har i meget gammel Tid øiensynlig ikke været fast Bebyggelse i dens Dalføre. Og dermed stemmer det ogsaa, at Navnet Fjǫlna (Fjalna?) efter sin Dannelsesmaade

maa skrive sig fra en meget gammel Tid. Paa Dannelser med Suffixet -una findes nemlig i Oldnorsk kun nogle faa Exempler i meget gamle Ord, som Hankjønsordene jǫtunn, ǫlunn og Hunkjønsordet mǫskun; med -ana er afledet nogle Hankjønsord som aptann, men maaske ingen Hunkjønsord (se nærmere herom Hægstad og Torp, Gamalnorsk ordbok, S. XLIV). Er den her forsøgte Forklaring af dette Elvenavn rigtig, maa det sikkert vise tilbage til et meget fjernt Tidspunkt i vort Lands Bebyggelseshistorie, og det kan maaske antyde, at Menneskene, den Gang det blev givet, kunde have Grund til at se paa hverandre med Mistillid, og at det til Tider kunde være tryggere at holde sig for sig selv end at søge Samkvem.

TIL BISKOP JENS NILSSØNS VISITATSBØKER.

Av Sigurd Kolsrud.

«Peder Claussøns samtidige biskop J e n s N i e l s e n skriver i sin dagbog (1574—1597), som handler om hans visitatsreiser i Oslo stift, en renere dansk; kun af og til paatræffes her norvagismer (som: riste = ryste, anden dagen)» (Falk og Torp, D. n. syntax s. XVII). Men Yngvar Nielsen har paavist (utg. s. CXVII), at det er «bispens dreng Oluff Byrgerssenn», som har skrive.[1] Han var daa student og sidan prest i Oslo og Aurskog (s. st. s. LXXX). Det er ikkje rimelegt han skulde havt nokon personleg stil daa, serskilt naar han skreiv for biskopen som baade av ætt og upplæring var halv dansk. Og det var ikkje reint private uppteikningar heller. Visitatsbøkene er kann henda d e i norske skriftene fraa den tid som minst var «bestemt til offentliggjørelse»; men dei skreiv jamnast til lesing for andre daa.

Her i dette verket er det ikkje so faa norvagismar. Dansken var «skriftsprog i Norge og fortrængte efterhaanden i de dannede klassers tale det nedarvede maal fra landets byer.» (Torp og Falk, D. n. lydhist. s. 1). «Den i Norge skrevne litteratur opviser ligefra Absalon Pedersens dage mængder af egte norske ord og andre norske eiendommeligheder» (s. st. s. 2). Og «B y e r n e s h ø i e r e t a l e s p r o g var allerede aarhundreder tilbage et blandingssprog» (s. st. s. 2); det er tydeleg meininga me skal forklaara norvagismane derav. Eg trur ikkje det beint fram finst noko prov paa det, vissa ikkje her. Sjølva arta av norvagismar syner det.

[1] Jfr. A.E. Erichsen i (Norsk) Historisk tidsskrift 2. R. VI, s. 317 ff.

(Trykt 23de december 1914.)

Det er tvo skilmerke: norsk og sernorsk. Norvagismar kallar me ikkje alle vanlege eller einstaka avvik fraa samtidig dansk, jamvel um dei no høyrer norsk tale til. Dansk hadde eit breidt rom her vissa i 100 aar fyre Absalon Pedersson. Nordmennene vart kann henda lite meir konservative enn danskane og kann ha utvikla ymse ting som danskane gjekk ifraa. (Døme or J. N. visitatsbøker). Substantiv: husen(e), fielden(e), folcken; ingen naffn 257. Kalkars ordbok har mange einstaka døme paa fleirtal med *er* (mot *e* no) radt ned mot 1700, som svarar til desse hjaa J. N.: baader 241, becker 362, gaarder 124, bøndergaarder 176, hester 94, krintzer 245, stenner 84, stoler 204, vegger 412, graffuer 409, querner 235. Soleis og giesser 258. Sernorske er heller ikkje ordsens 108, bysens 145, til baadtz 241; ntr. i it smald sund 326 (*d* stend ofte for *t* i utljod den tid: ald 277, tørd 456, trygd 477, end 519, it rund kiern 325), et stort regen 496 (den regn 399), it gaatt bekiendelse 500 (en b. hjaa Kalkar), it stort makrill stim 340 (stim = støj hjaa K.), hart frost 441.

Verb.: aadt barn met 170, bygt 391, bliffue bygde (flt.) 490, dugde 555, leigde 340, bydt bort 489, bytte (impf.) 84, sette 321 o. fl., skiffte 95 (skiftede 397, skifftet 423), trette 511 (til inf. træde hjaa K.), fløtt 440, fest 530, miste maalid 462, sende 380, førde 283, kiørde 593, hørde 236, spurde 460, glemde 95, rømbde 393, raadde 461, skadde 402, stødde 410, vdsløgt 347, sløgtis 402.

det bless 337, opber 275, bær 361, skier 239, de læss(-er) 144; far 438, fryss 343; eller impf. brand 85, skien 404, (til skine 359). Eintal for flt.: bleff hans 2 sønner i en baad 97 (= bleiv), vi slap 147, ginge — drack 557, læss(er) 144.

Danismar er vel dette helst: maatte selff begrafuit 527, maa vel mistet 519 (Y. N. nemner og s. CXIX: behollet sielff 322, bekiendet 329, ædit 462, en juttil (som de kalleren) 85, lad staaen 210); men Austfold har enno *'ett*, *'et* for vanlig austn. *dæ'*.

Nordmennene held paa *g* etter vokal: laag 388, belaag 384, besaag 370, eigen 79, leigde 340, dugde 555, enøgit 320, flogit (ptc.) 412, en floge tiende 192 (vel berre dansk), høglerd 233, høgre 79, høigt 116, lagede 290, lagit bispen sig til veygs 266, løgit 121, seglede 478, en liden skug 489, tyget 103 (tøget, tøigit, tyet), slotzlaagen 487, hiemuegen 465 (jfr. og bølier 465). Alt dette finst og i dansk; det høver iallfall betre med (aust)norske bygdemaal enn med «den dannede tale».

Ei heil rad av andre ord var sams for dansk og norsk (i k k j e «den dannede tale»), men er visst ikkje aa taka for norvagismar: daa, fraa, fram; her frammen vdj bogen 239, nogre (Gbr.), hannom (Uppl.), siu, siug, siugen; diubt 379, der som det er diubeste 376, dyb och strj 367, stri regnit det 362, siøboer 224, berg 507, paa baanden 447 (*bǫnn* s. austn.), bønen 384, anten 405, galne Stener 334, glimmet 93 (glima), en gil skalck 400 (visst = geil; jfr. likevel: *du ǽr nok ən jíll kō'p* Totn), liffsens krune 528, teenfadt 341, kaaffuen 412 (*kåvå* Uppl.), sødoust 83 (sod-, syd-, sud-; *sø ǿᵘst, sǿ væst*: Uppl.), drog fore 345, dragen førre 411, helse 406, grener fiorden sig 278, knubberwordne ord 476 (Aasen har: knubbutte Ord; Kalkar: knubbede ord; jfr. kantet oc knude(r)voren), kammersser 91, støssig 475 (n. stuss, d. studs; moduillig og støtzig K.; Molbech har Studsighed etter Holberg), it giordes lengd 452, en vampe 310, verme voxit 190, vide sig 401, en trekircke met omganger 358, god slet vey 410, en skur 399 (vel sernorsk?), drage aff 79, bruger dem baade 246, baade gaardene 252, baade landene 268 (ɔ: bredder), giffue paa hannem met suøben 462 (A.: gaa dygtig løs paa noget), kiende hannom for sin sogneprest 529 (A. kjenna 2), lade sine egne hester til 486 (*læ̀ta tæ̀l* = yde Uppl.), hand kom intet 434 (*intə* austn.), rettelige vel 525 (A.), døffue och dumme 533, strax ud medt en bro 240 (A.: Søndenfjelds; Kalkar har fleire døme), drog sin kaass 236 o. fl. (*drṓg sin koss* Uppl.), om Tisdagen 439 o. fl. (*om tísdan* etc. er vanlegt i Uppl. endaa, og i eldre d.), huorledis det stod til hiemme 333, tuert offuer 241, hiemad 385, nord adt 446, vesterat 445 (helst d.). Danske er kulevær 380, fram bedre 372 o. fl., en draabe ret frammenfor alteret 120 (= tagdryp K.; drop A.), ribler i vegger 406, tuegrener sig 282, fantisere 462 (jfr. fantesi = fanteri, i dansken Søffren Søffrenssøns memorialbok s. 17), midie landet 386 (jfr. midie nat, i midhie flodhe K., og gn. í miðiu lande).

Nokre gamalnorske retts-ordlag kom inn i dansk: auskur 121 (: orskurðr Y. N.; lagmannen Nils Stub (fraa Fyn) har nett same form; Kalkar har «afskur» etter Arreboe), lowfeste 269, undførssell 511 (Kalkar har underførsel fraa P. Clausson og undenførsel fraa Huitfeld), indergang 119 (: innarganga; ogso hjaa dansken biskop Niels Glostrup i Oslo). Berre norske er: sion och erffue 384 (Sjaund og Sjund A.), hiemmelett 540 (: heimili Y. N.), skudhiørne 393 (: skothyrna Y. N.); dei er for-

vitnelege prov paa den læra at dei skreiv so dansk dei kunde, og soleis normalisera. Dette vert endaa tydelegare, naar dei tek ord fraa bygdemaala sine.

Eg har her halde meg til slike ord som jamvel finst i eldre eller samtidig dansk, endaa nordmennene visst ikkje har rekna dei for anna enn danske; men dei har daa lege Oluff Byrgerssøns bygdemaal so nære at han lettare valde dei. Dei er ikkje slike dei tyder paa noko «høiere talesprog» hjaa skrivaren. Dertil er aa merka at dei norvagiserande forfattarane den tid jamt var uppvaksne med bygdemaal, og dei laut bruka sine eigne ord for ting som dansken ikkje aatte namn paa (P. Cl.). Maalet deira «— skiller sig fra det danske kun ved leilighedsvise ord og udtryk hentede fra bygdemaalene» (D. n. syntax s. XVI). Slikt som tyder paa ein hardare uttale av konsonantane, er det her ikkje mykje av (diup 447, blodsdropper 406, dropper 412, skiprede 170) og dei er det etter heile samanhengen naturlegt aa føra tilbake paa bygdemaalet. Sameleis slike ord og former som bymaalet no har: feet 447, kneerne 534, trekircke 538, vær, (føre), elffuer, fiell, fior, næs(s) 370, sund, faass, setteren 327, thun 407. (Desse bør vel heita norvagismar, av di dei er vanlegast i norsk).

Yngvar Nielsen trur O. B. kunde vera fraa Romedal (s. CXIX); det er og trulegt han har vore upplending eller i alle fall austlending:

aaber 355, aabor 390, aalmercke 221, aalmerckit 81 (A.: Aalmerkje. Solør, *æ̀ḷmærkʒə* Hdm), aasen under taget 406, almanne veyen 87 (*æ̀ḷmæⁱnnvǽgən*), Sandefiorden baatner der 84 (A.: naa Bunden, med snøre eller tog), Kaaffue bolcken 412, bikubber 133 (smaaleningen Ola Svinndal nytta nett same form i bladet «Den 17. Mai» nyst), blaakaldt vær 465 (A.: Smaal.; K.: Blaakuld), der siuntis endnu offuer en kaaffuedørren haarit 412 (anten = *å̄'vəran*, som tyder ovanfyre i Uppl., eller og = *dörn*, ei form som er mykje utbreidd paa austl., t. d. Totn) effie 325, ende i vester 138, ende i sudoust 334 (*ḕnə bḕnə rǿtt frám* Lauten, Romedal, Hdm.); ferde taget 387 (*fæ̀ṛḍə* = reparerte; K. har ferdede paa muren o. fl. Hit fær ein vel og taka: naar Miøʒs er ikke ferdig 450, ferdige skiussheste 471, endaa berre Kalkar har døme som liknar), it forferdeligt flog 84, flumbeck 364, flummebeck 413, flumelff 412, vansflum 300 (*fḷomm* Uppl.), en glætte 359, giurie baand 149 (A.: Gyrja; Gjørje Smaal., Rom.,

Solør; Hdm. *jɔ̀rju*), en hed 374, heden 425, en slæt hee 514 (A.: Heid, ved Røros He; jfr. og *Hèmarka*), høu 84, hougen 394, huannerød 373 (A. Kvannrot), ieffnte Hudøen 79 (: Huøia Y. N.; *jæ̀mtə* Uppl. og svensk), juttil 85, der vaar icke kient paa hende 402 (A.: = Smule, Sunnmøre), kime 285 (A.: Hadeland = Gorkime), kiørde hand paa hesten 393, vdj en klasse 253 (A.: = Klynge, Østl.), slem vey, stenet och kleffuede 275, ond vey kleffuet och blødt 147, op for høyeste kleffuen 361, kloffuer oc nogle jordbroer 494 (! = Klopp), klypt 437 (daler; jfr. klyppe pendinge K.; *kl̀ŷppə* Uppl.), kollen 221, liggendis udi enn krul 110 (A.: = Kreds, Klynge. Hall. Tel), krøgklinger 285 (A.: Krøkla, en vis Flodfisk. Toten o. fl.), en lasted 503, en lendestad 201, liumme 302 (: ljómi Y. N.; A.: Lømme. Smaal.; *en litən jømm* Lauten), kløff sadeler oc meiser 471, en næbe 373, den vestre quisle 372 (A.: kvisl). Jeg bær raabit, men andre graffuer groben 127 (Kalkar har baade «Grob» og «komme i raab»), fram ad raden 480, hen ad raen 554, bleste en stiff sønden, saa vi haffde ra for en vind 555 (A.: Ra' n. (f?) Jarlsb., Smaal.; det siste dømet er vel aa lesa *rā'a*), op i raffnen 412, (: ramr Y. N. 311; Ross: Råmn = Loft. N. Østerd.; skal vel lesast *rámn'n* for eldre **rám(ə)n*), rogbraadde 245 (*rògbrå'tå* Uppl.), skiusskipperen 97 (ukjent; men *šuss* Uppl.), skiøder vandet sig i sødost 390 (er visst Uppl. præs. *šøt*), en skiøre 421 (: is; jfr. adj. skyr, Uppl. *šør*), snoffuet 356 (snaava), stent och rent 269 (gn. steint ok reint), offuer en suar stenmael 277 (: Overfartssted Y. N.; heller = Mol f. A.: Mal, Smaal. og Buskerud, «den blottede og afskyllede Stengrund i Strandbredden»), stetten 87 (Ross: Agder, gn. kirkiustétt), stolpebu suall 329, strigte seyledt 521, saare strømt 323 (A.: strøym; strømt, Rom.), en suare suduest vind 79, det græss som staar paa baanden vdj Vaarmen naar feet faar det at æde da kunde de icke lade der aff at æde for den sølte skyldt 447. (Ross har syltegras, -myr, -hol(a) fraa austl.; P. Clausson det salte Haffs Fuct oc Sylt s. 310, syltig Taage 427; liknande hjaa Kalkar og Molbech), syet medt bord 422 (: syða Y. N.; Uppl. *bòrṣý* eller *sy̆*), søde 365 (A.: Søta, gentiana purpurea. Hall., Vald.), klaackertaald 487, (*klokkərtø^u ḷḷ* Romedal), der tager saare vind 373 (A.: taka 6), tungaard 111 (Ross: = Tun, Smaal.), Thune vatnet 111, mit vattens 268 (Kalkar har vatn enno 1545), vadshiulet 409, veg hest 365, megit viget 366, varp 81 (stenhob Y. N.), mild vær 426 (= *mi'llvær*, eller

= mildt veir?), en øg 165, øger 140 (d. ntr.), god stor øre 379, baade øre oc aber 377 (: aure, heiter so i Lauten og Østerdalen).

Dette siste ordet kann jamførast med ymse imperfektformer: acte 177, bade 181 (kunde vera: *badde?), besegle 233, 313 (eller *beseglde?), kalle 476 (kallede 292), lauge 446 (lagit 529, lagede 290), lede 369 (eller = *ledde; baade lede og ledde hjaa Kalkar) det regne 148 (eller = *regnde?). Dei kann svara mot baade -*a* og -*e*; men eg vel det siste, sidan Upplandsmaalet jamt har -*e* etter lang staving (*kastə*, *kastə*(*r*), *kastənn*; *kastə*; *kastə*).

ANMELDELSER.

I. C. Poestion: Lehrbuch der norwegischen Sprache. 3. Auflage. Wien. Pest. Leipzig. A. Hartlebens Verlag. 1914.

I de første aar efter retskrivningsreformen av 1907 vanket der idelig omkring i by og paa land sterke og høist oprigtige uttalelser om, at denne nationalisering inden riksmaalet var en dødfødt reform, som sagtens maatte omgjøres igjen efter en 2—3 aars tid; det blev med haab ført i munden baade av riksmaals- og landsmaalsmænd. Jeg tror at det nu paa mange maater viser sig at de to motsatte partier heri delte en falsk forhaabning.

Et av de tegn som viser hvor sikkert man nu gjør regning paa at fremskridtene i national retning skal staa fast og gaa videre, er det at Poestions «Lehrbuch» i den foreliggende 3dje utgave fuldstændig slutter sig til denne utvikling og at der i denne blir git et fremmet publikum en mere omfattende og detaljeret fremstilling av særnorskhetene i riksmaalet end jeg ellers vet at ha sett i ett verk.

I dette følger boken væsentlig Kristianias eller i det hele Østlandets talesprog. Og dette er naturligvis nødvendig. Imidlertid er hovedstædernes talesprog idetheletat ingen mønstre i henseende til fast bygning og national habitus og er derfor ikke populære hos den meningsberettigede del av folket utover landene, og det er Kristiania bymaal heller ikke hos os. For at opnaa det rette forhold mellem det riksmaal vi arbeider for og hovedstadens talesprog, bør man anvende takt, for ikke at si taktik, og det kan for mangen en bety en hel del selvfornægtelse: man maa ikke presse 2—3 sydøstlige amters sprogformer frem, naar de ikke enten har fortrin i 1) national henseende (høi alder) eller i 2) demokratisk karakter (stor utbredelse i landets dialekter) eller i 3) konservatisme (almen anvendelse i det talte riksmaal). Dersom skolen vilde begunstige f. eks. disse landsdeles præs. *lik'er*, *spis'er* (smlgn. s. 139), med enstavelsestonelag, vilde det kanske ha tvilsomme resultater; og dersom det efter en lang aarrække trængte igjennem, saa vilde det

alene være fordi det var en ting som ikke viste sig i skrift og derfor kunde ske — stjaalent.

Ogsaa i andre henseender er der naturligvis anledning til tvil og meningsforskjelligheter i mængde over den store rigdom boken gir av oplysninger om uttale og uttryksmaater. Jeg finder det f. eks. ikke korrekt naar det s. 8 uttales[1]), at de kakuminale konsonanter dannes med tungens underside; de kan dannes saa, men det er neppe det almindelige, endsie nødvendig; jeg for mit vedkommende artikulerer dem, likesom dentalene, med den halvcirkelformede rand av tungens fremste del, med særlig sterkt tryk av spidsen (apex); og jeg tviler ikke paa at det er fuldkommen rigtig artikulation. S. 16 anføres imper. av *at sætte* i formen *set* med lang vokal; jeg er tilbøielig til at tro at dette er en misforstaaelse; jeg kjender ikke lang vokal i det ord inden bymaalene. At fremhæve *ku* pl. *kyr* eller *kuer* (s. 89) er jo baade efter punkt 1 og punkt 2 ovenfor fuldkommen rigtig som tendens; men naar der ved siden staar «*ko—kjør* dänisch», fremstikker tendensen for meget og det faktiske forhold for litet; for *ko* og *kjør* er av oprindelse ikke mere ublandet dansk end f. eks. pronominalformen *ham*, og *ko* og *kjør* har hittil omtrent likesaa stort omraade som *ham* har; ikke just det samme, men de staar paa et like trin. Jeg har andensteds uttalt at jeg ikke anser det for den fuldstændige sandhet (ikke engang for en tilstrækkelig del av den) naar man hos os pleier at docere (smlgn. s. 104) at vi ikke bruker komparativ om den høieste sammenligningsgrad naar bare to sammenlignes (kfr. *Øvre Slotsgate*), og at *der* som relativ slet ikke brukes i dagligtalen (smlgn. s. 114); relat. *der* er geografisk begrænset til sydøstlige deler av landet, brukes ogsaa i visse byer der. Pronomenet *hin* (s. 111) er ingenlunde ubrukelig i dannet talesprog i byer som er omgit av bygdemaal der bruker det, saaledes fremforalt ikke i Bergen. Naar *hvad* s. 114 sies at kunne brukes som relativt pronomen om et ubestemt stedsbegrep, skjønner jeg ikke hvad det er der tales om. Om den paa samme side omtalte, kun i skrift forekommende anvendelse av pronomenet *den* som relativpronomen for en relativsætning som utgjør en rent selvstændig meddelelse («Svartros fik to unger, dem Sivert gjætte») tør jeg ikke forsømme at uttale, at det er paatide at den nu forsvinder av al ny litteratur i Norge. Det er ingensteds norsk talesprog og har aldrig været det. Det er utvilsomt oversættelse av det tyske *der, die, das*. Men *den* med utelatt *som* er likesaa utvilsomt av norsk oprindelse der hvor sætningens indhold nødvendigvis er del av en hovedsætning.

Ogsaa om glosers betydning og anvendelse finder jeg mig enkelte gange i mere eller mindre avgjort opposition til Poestions bok. En *regle* (s. 38) betyr ikke «Kinderlied»; der er vistnok mange regler som er i sangbar form, men der er nok av dem som

[1] Efter Storm, Norvegia I, s. 100.

ikke er det. At *sjøstøvler* er litt mere vulgært end *vastøvler* (s. 68), kan kanske være saa paa enkelte lokaliteter, skjønt det for mig høres utrolig; men noget almengyldig kan det ikke være, da *vastøvler* visselig er langt mindre utbredt. Det norske ord *rand* (s. 89) har, foruten at være enstydig med det tilsvarende tyske ord, ogsaa betydningen «stripe», og det er bare i den betydning det i flertal heter *rænder*. *Avgaarde* oversættes (s. 95) «vom Landgute fort». Der ligger ingenting i ordet om at det skal gjelde en gaard paa landet, heller ikke er dette en grundbetydning for adverbiet, uagtet der vistnok kan træffes *av gaarde* = *av gaarden*. «Det bær til for alvor» betyr ikke (smlgn. s. 127) «es kommt wirklich vor»; *bær til* betyr jo begynder (dog ogsaa: hænder).

At boken er skrevet for tysktalende læsere og for at gi praktisk, ikke videnskabelig, sprogkyndighet medfører naturligvis visse ulemper: man er utsat for at foretrække en mindre videnskabelig uttryksmaate fremfor én der er klarere og sandere, kanske undertiden ogsaa kortere, og av saadanne grunde heldigere ogsaa for den som bare studerer norsk for praktiske formaal. Jeg tænker mig at der ingen virkelig fordel er ved det at forholdet er litt simplificert s. 10, hvor det sies at man i dansk har den tilsvarende stemte lyd til vort *p*, *t*, *k* efter lang vokal, f. eks. i *pipe*, *syk* — mens det er en stemt spirant.

Det er mig uforklarlig hvorav det kommer, at der baade i norske og tyske grammatikker er saa litet at finde om det, at perfektum i tysk ofte brukes hvor vi ikke kan bruke det. Vi maa bruke imperfektum naar vi skal meddele: «han er vist ikke reist endnu; jeg saa ham paa gaten igaar»; en norsktalende tysker vil i regelen sie: «jeg har igaar sett ham paa gaten». Vi kan ikke bruke perfektum der hvor der staar en bestemt tidsangivelse (hvis denne da ikke kommer rent som en efterskudsoplysning). I tysk tale gjør man idelig det — hvad der i somme dialekter skal gi foranledning til at kun faa verber er brukelige i imperfektum. Formodentlig vilde det ved undersøkelse vise sig, at perfektum kan brukes for vort imperfektum ved begivenheter som betragtes som øieblikkelige, men kun imperfektum der hvor begivenheten og tidsangivelsen betragtes som ens i varighet, samme indbyrdes forhold som i latin. Jeg kan forsikre at det vilde være en lettelse for en norsktalende tysker om han i norsk samtale kunde overholde vor regel.

Men dette jeg her har anmerket, er temmelig smaa ting, og tilsammen utgjør det ogsaa kun en ganske liten anke; efter bokens oprindelse var det selvfølgelig, at der maatte forekomme saadant. Det skulde glæde mig om senere utgaver kunde vedbli at gaa fremad i indgaaende nøiagtighet. Som den er, beriker den paa mange punkter ogsaa en fagmands kundskap.

Amund B. Larsen.

Gustaf Cederschiöld: Fresta duger jämte andra uppsatser. Stockholm (P. A. Norstedt & söner) 1914.

Det er ingen lærd, laugsmæssig skrevet bok den kjendte svenske maalgransker her kommer med. Det er den store dannede almenhet, ikke først og fremst yrkesbrødrene han vil ha i tale. Heller ikke blir han i denne bok altid ved sin filologiske læst; han gjør streiftog ind paa andre omraader ogsaa: historie, literaturhistorie, selvbiografi (iblandet med pædagogik) — ja liketil hygieniske spørsmaal tar han op til behandling. I disse emner er hans opsæt likevel bare for en del originale; som oftest er de hvad tyskerne kalder «Besprechungen», halvt refererende, halvt drøftende eller kritiserende smaastykker. Til disse hører: «*Imperativiska substantiv*» (i tilslutning til Th. Hjelmqvists bok om samme emne). Blandt eksemplerne træffer vi nogen som er velkjendt ogsaa paa denne side av Kjølen, saaledes særlig gaardnavn som *Kryp-in*, *Kik-ut*, *Bia-litt* o. fl. Pudsig virker familienavn som *Gjørwell*, *Lefrén*, og folkelige dannelser som *putta-mej-ner* (for *porte-monnaie*), *pytt-i-panna* (en matret, for *putt-i-panna*). Abstrakter av dette slag er sjeldne; i *ryck-in* foreligger efter forf.s mening snarest et verbalabstrakt. Forøvrig gjælder det om de fleste av disse dannelser at de hører hjemme i hverdagstalen eller i vulgærsproget. Det samme er som bekjendt ogsaa tilfældet med «*Slang*» (efter W. Uhrström: Stockholmska. Slang, vulgarismer etc.). Slangens stilling i sprogutviklingen har Cederschiöld fundet et træffende uttryk for, naar han kalder den for «sprogets eksperimentalfelt». Men dette forsøksfelt er rigtignok ikke meget utstrakt; det samler sig væsentlig om begreperne «trevlig och otrevlig, flicka eller fästmö, samt allt vad som har sammanhang med supande eller pantsättning».

Av historisk indhold er «*Et kungligt nykterhetstal* —» (gjengivelse av kong Sverres avholdstale i Bergen 1186) — «*Fåmannavälde och anarki på Island under Sturlungatiden*» (referat av berlinerprofessoren Andreas Heuslers granskning av dette emne) — «*Ur den nordiska fiskarebefolkningens historia*» (efter Johs. Steenstrups avhandling i Dansk historisk tidsskrift) — «*Till Bohusläns äldre historia*» og «*Till Skandinaviens historia på 1600-talet*» (utdrag av prof. O. A. Johnsens arbeider paa disse omraader). Endvidere «*Kung Orre*» (hvor forfatteren slutter sig til den forklaring av navnet som prof. Magnus Olsen har fremsat i MM. 1912) — «*Skelsa, Brynja, Digra etc.*» (efter Finnur Jónssons opsæt om islandske sauenavn i Ark. f. n. f.) — «*Ny Eddalitteratur*» (anmeldelse av Finnur Jónssons «Voluspaa»[1], dansken Olaf Hansens «Den ældre Edda i ny oversættelse» og Erik Brates «Sämunds Edda översatt från isländskan»).

[1] I serien «Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning».

Endelig nogen mindre opsæt om spredte emner: «*Dexippos*» *och* «*Carolus Linnæus*» (en literaturhistorisk studie) — «*Ledareskiftet i SAOB*»[1]) (gir bl. a. et interessant indblik i planlæggelsen av og arbeidsgangen i dette storslagne verk — som kan faa en nordmand til at gulne av misundelse!) — «*Sapere aude*» (forslag til nye statuter for «de Aderton»); for sig selv staar «*Arbetsdelning*» og «*Samlareminnen*».

Med større interesse og utbytte vil man imidlertid læse de kapitler i boken hvor forf. selvstændig gransker rent filologiske spørsmaal, hvor han henter sit emne fra det nysvenske sprog slik som det lever idag i skrift og tale i by og bygd. Her seiler han i et farvand hvor han er kjendtmand som faa, og det er virkelig en fornøielse at følge ham paa hans smaa krydstogter her. I studien «*Sammansatta substantiv med adjektiv till förled*» viser han hvorledes denne slags sammensætninger i særlig grad er blit karakteristiske for de norrlandske forfattere i de sidste aar. En anden type, nemlig «*Dvandva-sammansättningar i nutidssvenska*», finder forf. ikke mange sikre eksempler paa; en del tilfælde som ved en flygtig betragtning kunde synes at høre hit (f. eks. *ljusdunkel* [efter fr. clair-obscur], *poikflicka, mökäring*), bør efter forf.s mening heller henføres til andre sammensætningskategorier. — Meget underholdende er de to opsæt «*Penna och öra*» og «*Välljud och missljud i nutida svenska språkarter*», hvor vi kommer ind paa sprogæstetikens noget gyngende grund. I det første stykke formanes vi, paa en likesaa morsom som virkningsfuld maate, til at skrive ikke bare for øiet, men ogsaa for ø r e t — det vil si: være opmerksom paa hvorledes ordet, respektive ordforbindelsen, vil lyde i sammenhængende t a l e. Exempla docent! Paa et sentimentalt sted i «Die Räuber» hadde Schiller oprindelig skrevet «Amalia, du seufz'st!»; før opførelsen rettet han imidlertid *seufz'st* til *weinst*, fordi *seufz'st* k u n d e komme til at bli misopfattet som *säufst* — og «Amalie, du super!» ikke rigtig vilde passe ind i stemningen. De eksempler som forf. anfører fra svensk, viser at han stiller temmelig strenge krav til lydharmonien — saa strenge at vel de færreste vil kunne greie dem. Saaledes dadler han en ordforbindelse som «Färsk västkustfisk till Stockholm», fordi sammenhopningen av klangløse konsonanter her virker irriterende paa øret. Kan saa være; men hvor mange bladmænd har vel tid til at sitte og tælle konsonanter, naar de i vor, lynjournalistikens tid, skal rable ned overskriften til en notis? — Av de spørsmaal som behandles i «*Välljud och missljud*», er der et som i særlig grad fanger interessen, fordi det har nogenlunde samme gyldighet i norsk som i svensk: hvorfor kan ikke adjektiver paa *-isk* og *-ad* kompareres ved suffiks? Er det for at undgaa former som ikke vilde laate bra? Nei, mener Cederschiöld; her maa forklaringen søkes paa andre veier, og han finder den da for den første gruppes ved-

[1] ɔ: Svenska Akademiens ordbok.

kommende i aksentforholdene (*-sk* i levissimus-stavelse med umiddelbart paafølgende levissimus), for den anden gruppes vedkommende i analogiens magt: da *-ad* næsten altid optrær som participendelse, vil adjektiver paa *-ad* føles som et slags participier, og som saadanne være uimottagelige for komparation.

Medens forf. i disse opsæt er den lidenskapsløse, objektive gransker, drives han i titelstykket «*Fresta duger*» av national nidkjærhet til at hvæsse sin pen i en bestemt saks tjeneste. Han stiller sig nemlig her i rækken av dem som kjæmper den gamle, fra saa mange sprogs historie velkjendte, men stadig like haabløse kamp: kampen mot fremmedordene. Ved de aktstykker («*Internationell svenska och folklig svenska*») som følger forf.s krigserklæring mot laanordene, viser han først hvor mandsterk den sproglige fremmedkoloni er i svensk, og hvor paakrævet det er at størstedelen av disse indflyttere faar utvisningsordre paa kortest mulige varsel.[1]) De stillinger de har indehat, skal saa gives til indfødte ord, ord som er rundet av en egte svensk, eller ialfald av en nordisk «rot» eller «stamme». Ved en sammenhængende række eksempler søker forf. saa at vise hvorledes «internationell svenska» kan erstattes av «folklig svenska».[2]) Dette gaar for det meste glat nok; men av og til kniper det unegtelig litt. Saaledes naar f. eks. «kotteri» gjengives med «några, som hålla ihop»; det odiøse og fordækte ved ordet (som vel ogsaa klæber ved det paa svensk?) kommer slet ikke frem ved denne oversættelse. Heller ikke kan man vel si at «energi» dækkes helt av «kraft»? Eller «intelligens» av «insikt»? Eller «pseudonym» av «märke»?

Nei, i disse (og i mange andre) tilfælde findes det knapt nogen stedfortrædere som staar færdige til at indta de ledige plasser. Her maa nylaginger til. Og slike er forf. heller ikke ræd for. Han tar for sig dette spørsmaal i flere av opsættene og drøfter det fra forskjellige synspunkter. Vilkaarene for at et slikt nyord skal kunne godkjendes, er dels av reel, dels av formel art: det maa i en eller anden retning betegne en vinding for sproget — nationalt, praktisk eller stilistisk set;[3]) det maa slutte sig nær til ord som alle bruker

[1] Medens hos os og i Danmark maalrenskingen særlig har været rettet mot germanismerne, kjæmper Cederschiöld som det synes næsten utelukkende mot den franske kontingent av fremmedordene; saaledes opfører han f. eks. *recensent* under «internationell svenska», men regner «*teateranmälare*» til «folklig svenska». Dette hænger naturligvis sammen med at den galliske invasion har været langt sterkere i svensk end i norsk og dansk; forf. gjengir en ytring av en hollandsk dame, som syntes at svensk ikke var svært vanskelig at forstaa — det var jo «till hälften franska».

[2] At kjødet ogsaa hos filologer stundom kan være skrøpelig selvom aanden er villig, det ser en bl. a. av det at forf. i de andre opsæt tildels bruker netop de samme fremmedord som han her lyser utlæg.

[3] I stilistisk henseende er det særlig nye liktydinger (synonymer) som kan komme til at øke sprogets æstetiske værdier; de hjælper til at gjøre formen friskere og friere, og stilen mere skiftende i farve og stemning. «För mycket kunna vi aldrig få av goda svenska synonymer». Hvis man istedenfor «mycket» her uthæver «goda», kan vel de fleste underskrive denne sats.

eller ialfald kjender, og det maa endelig være dannet i overensstemmelse med de lover som almindelig gjælder i svensk maal. En særskilt gruppe av slike nyskapninger, nemlig «*För riksspråket nya verb, som bildats genom avledning*», gjør forf. til gjenstand for en ganske indgaaende, metodisk behandling i et kapitel for sig.

Noget ordmakeri i stor stil er det likevel ikke Cederschiölds mening at drive. De allerfleste av hans avløsere er hentet fra nyere forfattere, fra bygdemaalene eller fra ældre svensk. Mellem dem finder vi ikke saa sjelden ord som tildels længe har været gjængs i norsk (stundom ogsaa i dansk) — uten at man altid kan se om forf. har været opmerksom paa dette forhold. Dette gjælder f. eks. *underskott*, *ogagn*, *onytta*, *okär(t)*, *ospråkat* (vort *usnakket*), *skälvhänt*, *högmält*, *brådsint*, *modstjäla;* ren norvagisme er vel *baksträvare* (K. Knudsen); og tro om ikke det samme er tilfældet med *teatergängare*, som forf. citerer fra en Gøteborgs-avis og kalder «en ganska djärv nybildning»?

Tilbake staar bare at nævne en liten grammatisk avhandling: «*Hemvant och främmande i nominalböjningen*». Ogsaa i dette stykke faar fremmedordene sit pas paaskrevet — her fordi saa mange av dem (in casu adjektiverne) ikke vil la sig naturalisere saapas at de lystrer de almindelige svenske bøiningslover. Dette argument synes dog ikke overalt rigtig holdbart; hvis f. eks. *jalu* skal væk fordi det negter at ta neutrumsendelsen *-tt* (man kan ikke si *ett jalutt fruntimmer*) — saa maa jo samme skjæbne ogsaa overgaa saa hjemlige adjektiver som f. eks. *kry* (det kan vel heller ikke hete *ett krytt fruntimmer* eller *barnet är krytt?*)

Nu maa en ikke av det som her er sagt om Cederschiölds kamp mot fremmedordene, tro at han vil føre en fuldstændig utryddelseskrig mot dem. Han er ingen fanatiker som driver sin purisme rent in absurdum. Tvertimot medgir han at «alltför många av lånorden ha blivit så allmänna och nyttiga, att det knappast skulle gå för sig att ränsa bort dem». Men det har ligget ham paa hjerte at faa vakt sine landsmænds sproglige samvittighet, at rope dem ut til vakt og vern om morsmaalets nationale værdier, og kalde dem til et b e v i s s t a r b e i d e paa utviklingen av et renere og rikere svensk sprog. Han tror rigtignok ikke at hans bok vil bevirke undere i denne retning — heller er han forberedt paa at mesteparten av de frø han saar, vil falde paa stengrund — men det faar da ialfald staa sin prøve. «Fresta duger»!

Ragnvald Iversen.

Tilføielse.

S. 41 er uteglemt en sammenstilling av «tyvesproget's» *wepa* med finsk *vaippa*, kappe, kaape.

M. O.

(Trykt 24de december 1914.)